

મારી સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ માનવતાનાં જનકજનની
અને પાલકપોષક સ્વ. પૂ. પિતાશ્રી
ધનશંકર હરિશંકર મુનશી અને
સ્વ. પૂ. ગં. સ્વ. માતૃશ્રી
બાબાગૌરીને સાદર
સાવર્પણ

ଆଶାନ୍ତୁ ଉଦନ ଆକାଶ ଶୁଧୀ ହୁଅନ୍ତୁ,
ଭୂତ, ଐ ମୃଣାଳୀ ଭୀତ କାନ୍ଦି.

(ନରସିଂହ ଗଡ଼େଡ଼ା)

મસ્તાવના

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા તો માતા સરસ્વતીનું ધાવણ છે. એણે ધણાનાં જીવન ધુડ્યાં છે અને ધણાને તાર્યા છે. એ વિશ્વવિખ્યાત છે. ભારતમાં તો ધણીએ એનો નિત્ય પાઠ કરે છે.

એ મૂળ સંસ્કૃત ભાષામાં છે. આપણામાંના ધણાને તો સંસ્કૃત ભાષા આવડતી જ નથી અને જે સંસ્કૃત ભાષા હોવાનું મનાય છે એમાંના ધણાનો સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કાચો, અધૂરો અને ઉપ-સક્રિયો હોવાથી આપણા ભણેલા કહેવાતા ધણાખરા માણસો પણ ઉચ્ચારશુદ્ધિ સાચવી શકતા નથી, તો પછી અભણ ગણાતાની તો વાત જ થી ! સર્વતોમુખ શુદ્ધિ માટે ચીવટ રાખવી એ પણ મંસ્કારિ-તાનું લક્ષણ છે.

પણ ઉચ્ચારશુદ્ધિ સાચવવાનું જેનાથી ન જ જાની શકે એમ હોય તેને તરવાનો કોષ રસ્તો જ નથી એવું નથી. ભગવાન તો ભાવનો જૂખો છે. હૃદયમાં રામનું રટણ ચાલતું હોય, તો જીભે 'રામ, રામ'ને બદલે 'મરા, મરા'નું અવળું રટણ કરનારને પણ એણે તાર્યા છે. પાઠ કરતી વખતે પાઠનો ભાવ હિરમાં જિહ્વાય તો આપણે પણ ખેડો પાર થઈ જાય. પાઠ કરતાં કરતાં એનો ભાવાર્થ પણ સાથે સમજતો જાય તો આપણને ભાવાવેશ આવે. એ ઉદ્દેશથી ગીતાજીનો મેં ગૂંજરાતીમાં અનુવાદ કર્યો છે.

ગરબ (ધન) ગાંઠ ને વિદ્યા પાઠે. ગાંઠ બાંધેલા (સાથે રાખેલા) ધનની માફક ગોંઝે રાખેલી વિદ્યા ગમે તેને, ગમે ત્યારે, ગમે ત્યાં કામમાં આવી શકે છે. શ્લોકોથી ગોંઝે રાખવાનું કામ બહુ સરળતાથી થઈ શકે છે. તેથી મેં ગીતાજીનો સમશ્લોકી અનુવાદ કર્યો છે.

અનુવાદ સમશ્લોકી છતાં સરળ સાદ, સ્પષ્ટ ન મંડ જાય, પરિભાષાનો ન છૂટે જ ઉપયોગ થાય એની ખતતી કાળજી રાખી છે.

ન્યા જની શક્ય" ત્યા ઘગથ્યુ લાખ વાપરી છે ન છૂટે વાપરવા પડેલા પારિલાપિક, અધરા અને ઉપગ્રહ શબ્દોના તથા અનુવાદમાં જે શબ્દો પછી પૂદડી (*) મૂકી છે તે શબ્દોના અર્થ પણ છેડે ગીતાકોશમાં આપ્યા છે

વળી ગીતાજીમાં રજૂ થયેલી ભગવાનની સગમ વિચારસરણી સમગ્રજ, અનુવાદના શ્લોકમાં કોઈ વિચાર સંક્ષિપ્ત રૂપે રજૂ થયો હોય તો એ વિચાર વીગતવાર સમગ્રજ તથા અનુવાદ અને લેખ પરસ્પર પુરવણીરૂપ થઈ શકે તે માટે મારો ગીતાર્થબોધ નામનો લેખ પણ આ પુસ્તકમાં આપ્યો છે આમ અનુવાદ જીવે રહે અને જીવનમાં જિતરે તે માટે સૂચ્ય એટલું બધું કર્યું છે

ગીતાજીના પદ્યમાં અનુવાદ થયા છે તે કે જાણું છું જતા આ સમશ્લોકી અનુવાદ મેં કર્યો છે એની જરૂર છે કે નહિ એ કહેવાનું કામ મારું નથી એટલું કહેવું બસ છે કે આ અનુવાદ કોઈ એવથાને જોરે જન્મે નથી

પ્રાણીની માફક પુસ્તકનો પણ પ્રાદુર્ભાવ એનો યોગ આવે તો જ અને ત્યારે જ થાય છે આ પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થયેલી સમગ્ર સામગ્રી આજ બારેક વર્ષથી પ્રગટ થવાની રાહ જોતી હતી છેવટે મારા શિષ્ય, શુરભાઈ અને 'યુરુચરણે' માસિકના ત્રી વૈધરાજ શ્રી મનુભાઈ સુનીલાલ મહેતા, શ્રી ચપકલાલ દુર્લભભાઈ અજમેરા અને શ્રી સન્મુખલાલ જ પઠવાના રનેહ અને સૌજન્યથી એ પ્રગટ થાય છે

આ પુસ્તક જનતાજનાઈનની સેવામાં રજૂ કરું છું સેવા કરવાનું એનું કેટલું ગજુ છે એ તો એ જનાઈન જાણે

આકાશકંકુવાની પોળ,
રાયપુર, અમદાવાદ.
તા ૯-૩-૧૯૬૨

લે
વિજયશંકર ધનશંકર મુનશી.

સરળ ગીતા

•
બિ. ધ. શુનશી

અનુક્રમણિકા

વિષય	પાનું	વિષય	પાનું
પ્રસ્તાવના	... ૫-૬	ગીતાકોશ	... ૧૬૮
સરળ ગીતા	... ૧	શુદ્ધિપત્ર	... ૧૭૫
ગીતાયોગોષ	... ૧૪૦		

મૃગજળ ગમ દોડે લોક આ પૂરપાટ,
તલસ તલસ પાણીના થતા બિંદુ માટ,
જલદ, જલ તહારું આણને પોપનારું
વરપ, તરપ છીપે, ઊગરે વિશ્વ સારું.

प्रथमोऽध्यायः

धृतराष्ट्र उवाच ।

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सव ।

मामका पांडवाश्चेव किमकुर्वत सजय ॥ १ ॥

सजय उवाच ।

दृष्ट्वा तु पांडवानीयं व्यूढं दुर्योधनस्तदा ।

आचार्यमुपसंगम्य राजा वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥

पश्यैता पांडुपुत्राणामाचार्य महतीं चमूम् ।

व्यूढां दृपदपुत्रेण तव शिष्येण धीमता ॥ ३ ॥

अत्र शूरा महेष्वासा भीमार्जुनसमा युधि ।

युयुधानो वीराश्च द्रुपदश्च महारथ ॥ ४ ॥

धृष्टकेतुश्चेकितान काशिराजश्च वीर्यवान् ।

पुरजित्कुन्तिभोजश्च शैब्यश्च नरपुंगव ॥ ५ ॥

युधामन्युश्च विनात उत्तमौजाश्च वीर्यवान् ।

सौभद्रो द्रौपदेयाश्च सर्वे एव महारथा ॥ ६ ॥

अस्माकं तु विशिष्टा ये तान्निबोध द्विजोत्तम ।

नायका मम सैन्यस्य संहारं तान्ब्रवीमि ते ॥ ७ ॥

भवान्भीष्मश्च कर्णश्च द्रुपश्च समितिजय ।

अभ्युत्थामा विकर्णश्च सौमदत्तिस्तथैव च ॥ ८ ॥

अन्ये च बहवः शूरा मदर्थे त्यक्ताजीविता ।

नानाशस्त्रप्रहरणाः सर्वे युद्धविशारदा ॥ ९ ॥

अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम् ।

पर्याप्तं त्विदमेतेषां बलं भीष्माभिरक्षितम् ॥ १० ॥

अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिता ।

भीष्ममेवाभिरक्षतुं भवत सर्वे एव हि ॥ ११ ॥

અધ્યાય પહેલો

ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યા—

પુત્ર્ય ભૂમિ કુરુક્ષેત્રે મળ્યા જે યુદ્ધકારણ
મારા ને પાંડવો તેણે કર્યું શું? બોલ, સંજય. ૧.

સંજય બોલ્યો—

હિલેલી વ્યૂહમાં જોઈ સેના પાંડવપક્ષની,
દ્રોણાચાર્ય કને પાંચી દુર્યોધન વધો પછી. ૨.

તમારા છુદ્ધિશાળી આ વિદ્યાર્થી ધૃષ્ટદ્યુમ્નએ,
ગાંધી પાંડવોની આ મહાસેના, બુદ્ધિ તમે. ૩.

લીંબ અર્જુન શા શૂરા ધત્ત મોટાં રણે ધરી,
સાત્યકિ ત્યાં, વિરાટ ત્યાં, દ્રુપદ ત્યાં મહારથી, ૪.

ધૃષ્ટકેતુ, ચૈકિતાન, કાશીના વીર રાજવી,
પુરુજિત કંતિભાજે ત્યાં, શૈભ્ય ત્યાં નરકેસરી, ૫.

પરાક્રમી યુધામન્યુ, ઉત્તમોઝ મહાબળી,
મુલદ્રા દ્રોપદી કેરા પુત્રો, એ સૌ મહારથી. ૬.

આપણા પક્ષમાં મારી સેનાના મુખ્ય નાયકો
ગણાવું હું દંકમાં તે, બ્રાહ્મણોત્તમ, મુણ્જે. ૭.

આપ, લીંબ અને કર્ણ, છતનારા વળી દૃપ,
અર્ધથામા જ, વિકર્ણ, સોમદત્ત તણે મુત. ૮.

બધા એ રણમાં એકા, રાત્રાસો બહુ ખેડતા,
પાથરે પ્રાણ હું કાળે નિજ, એવા ઘણા ખીજ. ૯.

આપણા સૈન્યને લીંબ સંભાળે, તે અખૂટ છે,
એમના સૈન્યને લીંબ સંભાળે, તે મુખૂટ છે. ૧૦.

તો હવે આપને સોંપ્યાં સ્થાનો જે, ત્યાં કિલા રહી
આપ સર્વે મળી રક્ષા લીંબની જ કરો સહી. ૧૧.

तस्य संजनयन्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः ।
सिंहनादं विनद्योच्चैः शंखं दध्मी प्रतापवान् ॥ १२ ॥

ततः शंखाश्च मेर्यश्च पणवानकगोमुखाः ।
सहस्रेष्वप्यहन्यन्त स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥ १३ ॥

ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यन्दने स्थितौ ।
माधवः पाण्डवश्चैव दिव्यौ शंखौ प्रदध्मतुः ॥ १४ ॥

पाञ्चजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनंजयः ।
पौंड्रं दध्मी महाशखं भीमकर्मा वृकोदरः ॥ १५ ॥

अनन्तविजयं राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
नकुलः सहदेवश्च सुघोषमणिपुष्पकौ ॥ १६ ॥

काश्यश्च परमेष्वासः शिखंडी च महारथः ।
धृष्टद्युम्नो विराटश्च सात्यकिश्चापराजितः ॥ १७ ॥

द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वशः पृथिवीपते ।
सौभद्रश्च महाबाहुः शंखान्दध्नुः पृथक् पृथक् ॥ १८ ॥

स घोषो धार्तराष्ट्राणां हृदयानि व्यदारयत् ।
नभश्च पृथिवीं ध्रुव तुमुलो व्यनुनादयन् ॥ १९ ॥

अथ व्यवस्थितान्दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान्कपिध्वजः ।
प्रवृत्तं शस्त्रसंपाते धनुरुद्यम्य पाण्डवः ॥ २० ॥

हृषीकेशं तदा वाक्यमिदमाह महीपते ।
अर्जुन उवाच ।

सेनपोकमयोर्मध्ये रथं स्थापय मेऽच्युत ॥ २१ ॥
यावदेतादृशिक्षेऽहं योद्धुकामानवस्थितान् ।

कैर्मया सह योद्धव्यमस्मिन् रणसमुद्यमे ॥ २२ ॥
योत्स्यमानानवक्षेऽहं य पतेऽथ समागताः ।
धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकीर्षवः ॥ २३ ॥

પ્રતાપી કુરુમાં યુદ્ધ દાદાએ સિંહગર્જના
 કરી ગંખ કૂંકયો ઊંચો, દુર્યોધન ખુશી થયા. ૧૨.
 શંખો ને નાખતો દાસો મૃદંગો રણભૂંગળો
 વાગ્યાં સાથે પછી, તેથી પ્રચંડ ધ્વનિ તો થયો. ૧૩.
 ઘોળા ઘોળા તણા મોટા રવે ભેઠેલ કૃષ્ણ ને
 અર્જુને પછી પોતાના દિવ્ય રાખો કૂંકયા રણે. ૧૪.
 પાંચજન્ય કૂંકયો કૃષ્ણે, અર્જુને દેવદત્ત, ને
 પોંડુ નામે મહા શંખ ભીમે દારણકર્મીએ ૧૫.
 કૂંકયો અનંતવિજય પાર્થ રાજા યુધિષ્ઠિરે,
 નકુલે મહાદેવે તો મુષોપ મણિપુષ્પક. ૧૬.
 મહાધન્વા કાગિરાજે, મહારથી શિખંડીએ,
 દુષ્ટદુષ્ટને, વિરાટે ને માત્યકિએ અજેય ભે,
 દુપદે દ્રોપદી કેગ પુત્રોએ, અતિમન્યુએ
 મહાબાહુ, કૂંકયા ગળો પોતાના, રાજ, * ચોદિરો. ૧૭, ૧૮.
 પ્રચંડ પડઘા પાડી પૃથ્વીમાં ગગને વળી
 એ ઘોષ કીરવો કેરાં હૃદયો નાખિયાં ચીરી. ૧૯.
 પછી તો ગાઠવાયેલા કીરવોને નિહાળીને
 ચાલતાં શસમારો ત્યાં કામઠાને ઉઠાવીને
 અર્જુને કૃષ્ણને આહુ કંઈ વાક્ય, મહીપતિ.

અર્જુન બોલ્યો—

રથ, કૃષ્ણ, ઊભો રાખો વચમાં બેઠે સૈન્યની. ૨૦, ૨૧.
 ભેવા હા આમને લેખો ઊભેલા યુદ્ધ કાળ છે,
 કોની સાથે મહારે આ યુદ્ધમાં લડવાનું છે. ૨૨.
 દુર્યોધન દુરાત્માનું યુદ્ધમાં હિત ઈચ્છતા,
 લડનારા મળ્યા આંહી, તેમને ભેડે હું જરા. ૨૩.

संजय उवाच ।

एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ।
 सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥२४॥
 भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम् ।
 उवाच पार्थ पश्यैतान्समवेतान्कुरुनिति ॥२५॥
 तत्रापदयत्स्थितान्पार्थः पितृन्थ पितामहान् ।
 आचार्यान्मातुलान्भ्रातृन्पुत्रान्पौत्रान्सर्षीस्तथा ॥२६॥
 श्वशुरान्सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि ।
 तान्समीक्ष्य स कौतेयः सर्वान्वंधूनवस्थितान् ॥२७॥
 कृपया परयाविष्टो विपीदन्निदमब्रवीत् ।

भर्जुन उवाच ।

दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्ण युयुत्सुं समुपस्थितम् ॥२८॥
 सीदन्ति मम गात्राणि मुखं च परिशुष्यति ।
 वेपथुश्च शरीरे मे रोमद्वर्षश्च नायते ॥२९॥
 गांढीयं संसते हस्तात्त्वन्मयैव परिवद्मते ।
 न च शक्नोम्यवस्थातुं भ्रमतीव च मे मनः ॥३०॥
 निमित्तानि च पश्यामि विपरीतानि केशव ।
 न च श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा स्वजनमाहवे ॥३१॥
 न कांक्षे विजयं कृष्ण न च राज्यं सुखानि च ।
 किं नो राज्येन गोविन्द किं भोगैर्जीवितेन वा ॥३२॥
 येषामर्थं कांक्षितं नो राज्यं भोगाः सुखानि च ।
 त इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ॥३३॥
 आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः ।
 मातुलाः श्वशुराः पौत्राः श्यालाः संवन्धिनस्तथा ॥३४॥
 एतान् हंतुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन ।
 अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते ॥३५॥

સંન્ય બોલ્યો—

અર્જુને કૃષ્ણને આણું કહ્યું ત્યારે, મહીપત,
વચમાં બેઉ સેનાની થાણાની રથ ઉત્તમ,
લીધ્મ, દ્રોણ, બન્ના રાજા કેળતાં કૃષ્ણએ કહ્યું,
હે અર્જુન, મળેલા આ કૌરવોને નિહાળ છું. ૨૪, ૨૫.
મુરખીઓ તથા દાદા, ગુરુ, મામા જ, બાંધવા,
પુત્રો, પોત્રો અને મિત્રો, સસરા, સ્નેહીઓ તથા ૨.
ઉભેલા બેઉ સેનામાં અર્જુને નીરખ્યા ત્યહાં.
ઉભેલા સૌ સગાબહાલા જોઈ, અર્જુનને પછી ૨૭.
હયા આવી ઘણી, તેથી બેઠ પામી વધો સહી.

અર્જુન બોલ્યો—

શુદ્ધ માટે ઉભેલા આ સ્વજનો, કૃષ્ણ, જોડે છું, ૨૮.
ગળે ત્યાં મુજ ગાત્રો ને સુકાષે મુખ માહરું,
કંપે ■ દેહ મારો ને રૂંવાડો થાય છે ઊભાં, ૨૯.
સરે ગાંડીવ હાથેથી, ચામડી બળતી તથા,
નથી ઊભા રહેવાતું, મન જાણે ભમી જતું, ૩૦.
ભાણું છું તો થતા, કૃષ્ણ, ખરાબ શુકનો બહુ.
કશું કહ્યાણ ના દેખું, કૃષ્ણ, બંધુ હણી રણે; ૩૧.
જીત, રાજ્ય, સુખો કાંઈ, કૃષ્ણ, મારે ન જોઈએ.
રાજ્યને, કૃષ્ણ, ભોગોને, જિંદગીને ય શું કરે! ૩૨.
રાજ્ય, ભોગો, સુખો જેને કાજ ઈચ્છ્યું બધું અમે
તે ઊભા આશ છોડીને પ્રાણ ને ધનની રણે. ૩૩.
આચાર્યો, વડીલો, પુત્રો, દાદા, મામા બધા ઊભા
સસરાઓ અને સાળા, પોત્રો, સંબંધીઓ તથા. ૩૪.
કૃષ્ણ, ત્રિલોકના રાજ્ય કાજ મારું ન એમને,
તો પૃથ્વી કાજ શું મારું! ભારતા એ લહે મને. ૩૫.

निहत्य धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ।
 पापमेवाथयेदस्मान्दत्त्वैतानाततायिनः ॥३६॥
 तस्मान्नाहं वयं हंतुं धार्तराष्ट्रान्स्वबांधवान् ।
 स्वजनं हि कथं हत्वा सुपिनः स्याम माधव ॥३७॥
 यद्यप्येते न पश्यन्ति लोभोपहतचेतसः ।
 कुलक्षयकृतं दोषं मित्रद्रोहे च पातकम् ॥३८॥
 कथं न क्षीयमस्माभिः पापादस्मान्निवर्तितुम् ।
 कुलक्षयकृतं दोषं प्रपश्यद्भिर्जनार्दन ॥३९॥
 कुलक्षये प्रणश्यन्ति कुलधर्माः सनातनाः ।
 धर्मो नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत ॥४०॥
 अधर्माभिभवात्कृष्ण प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः ।
 स्त्रीषु दुष्टासु चार्णव जायते घर्णसंकरः ॥४१॥
 संकरो नरकापैष कुलघ्नानां कुलस्य च ।
 पतन्ति पितरो ह्येषां लुप्तपिंडोदकक्रियाः ॥४२॥
 दोषैरेतैः कुलघ्नानां घर्णसंकरकारकैः ।
 उत्साद्यन्ते जातिधर्माः कुलधर्माश्च शाश्वताः ॥४३॥
 उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन ।
 नरके नियतं यासो भवतीत्यनुशुशुम ॥४४॥
 अहो यत महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम् ।
 यद्राज्यसुखलोभेन हंतुं स्वजनमुद्यताः ॥४५॥
 यदि मामप्रतीकारमशस्त्रं शस्त्रपाणयः ।
 धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत् ॥४६॥
 सञ्जय उवाच ।

पथमुन्तवाऽर्जुनः संख्ये रयोपस्थ उपाविशत् ।
 विसृज्य सशरं चापं शोकसंविशमानसः ॥४७॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुन-
 संवादेऽर्जुनविषादयोगो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

કોરવાને હણી, કૃષ્ણ, અમને મુખ મું થશે ?
 મુંડા છતાં હણી એને મને પાપ જ લાગશે. ૩૬.
 માટે ના અમને છાજે હાથા કોરવણંધુની,
 પોતીકાંને હણી, કૃષ્ણ, શી રીતે થઈએ મુખી? ૩૭.
 નાહી છે લાલથી ભુદિ જેની તે આ ન દેખતા
 કુળના નાશનો દોષ, દગામાં પાપ મિત્રના. ૩૮.
 કુળના નાશથી થાતા અનર્થ સમજ્યા છતાં
 અમે આ પાપમાંદીથી જઈએ ખસી કેમ ના? ૩૯.
 કુળનાશ થતાં જૂના કુળધર્મ રહે નહિ,
 ધર્મ જાતાં કુળે આખે અધર્મ જ વળે ફરી. ૪૦.
 અધર્મે કુળ ઘેરાતાં વંઠે છે કુળનાર, ને
 વંઠે સીંતો પ્રભુ, કૃષ્ણ, વર્ણસંકર થાય છે. ૪૧.
 ગાદાળો નરકે નાખે કુળ ને કુળઘાતીને,
 પામે અવગતિ પિતૃ પિંડપાણી ન પામીને. ૪૨.
 આ દોષા કુળઘાતીના વર્ણસંકરતા ફરી
 ઉજાડે જાનિધર્મે ને કુળના ધર્મ કાયમી. ૪૩.
 આપણે સાંભળ્યું છે કે જેમના કુળધર્મનો
 નાશ થાય, વસે નહીં નરકે, કૃષ્ણ, તે જનો. ૪૪.
 જંધુને હણવા બેઠા રાજ્યના મુખસોભથી,
 કામ એ તો મહા પાપ કરું બેઠા અરે લઈ. ૪૫.
 એનાથી રૂડું તો એ કે શસ્ત્ર છોડી ઈર્ષ્ય રણે
 મને શાંત ઊભેલાને કોરવો શસ્ત્રથી હણે. ૪૬.

સંજય બોલ્યો—

આમ બોલી, ઈર્ષ્ય છોડી કામક્રં જાણ, અર્જુન
 રણે રથે ગયો જેમી ચોકથી જાવરે મન, ૪૭.

આ પ્રમાણે શ્રી હાગવાને ગાયેલી ઉપનિષદમાં બ્રહ્મવિદ્યાન્તર્ગત
 (કર્મ)યોગશાસ્ત્રમાં શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુનના સંવાદમાં અર્જુનવિષાદ-
 યોગ નામનો પહેલો અધ્યાય પૂરો થયો.

द्वितीयोऽध्यायः

सञ्जय उवाच ।

तं तथा कृपयाविष्टमश्रुपूर्णकुलेक्षणम् ।
विपीदंतमिदं घातयमुवाच मधुसूदनः ॥१॥

श्रीभगवानुवाच ।

कुतस्तथा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् ।
अनायजुष्टमस्यर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन ॥२॥
फलैर्धनं मा स गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते ।
क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्योत्तिष्ठ परंतप ॥३॥

अर्जुन उवाच ।

कथं भीष्ममहं संख्ये द्रोणं च मधुसूदन ।
इषुभिः प्रतियोत्स्यामि धूर्जार्हावरिसूदन ॥४॥
गुरुनहत्या हि महानुभावान्
श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपीद लोके ।
हत्वार्थकामांस्तु गुरुनिहिव
भुञ्जीय भोगाद्युधिरप्रदिग्धान् ॥५॥
न क्षतद्विघ्नः कतरन्नो गरीयो
यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ।
यानेष हत्वा न जिजीविषाम—
स्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥६॥
कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः
पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः ।
यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं धृष्टि तन्मे
शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥७॥

અધ્યાય ખીજો

સંખ્ય બોલ્યો—

બનેલા આ રીતે દીન દયાથી, આંખ આંસુથી
ભરેલી બાવરી, દુઃખી તેને કૃષ્ણે કહ્યું પછી. ૧.

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

ન જાળે આર્યન એવી, ટાળતી સ્વર્ગકીર્તિને *
કાળી દીલી તને ક્યાંથી આ આવી સમયે ખરે! ૨.
પાર્થ, નામદં ના થા તું, તને આ છાજતું નથી,
હિસો થા નખખાઈને છાડીને તુચ્છ દિલની. ૩.

અર્જુન બોલ્યો—

લીખ ને દ્રોણ, હું કૃષ્ણ, પૂજ્યા ચોખ્ય માહરે,
લકં હું તેમની સામે, કૃષ્ણ, સુદે જ રી રીતે? ૪.
લોભી છતાં પ્રોક ગુરુજનોને
મારી ન માણું સુખ લોહિયાળાં,
હૃદયા વિના ખાણું પરે જ લોકે
સિક્ષાન્ન તો ચે ગમતું મને એ. ૫.
ન જાણું હું એય મહારું શેમાં,
અમારી જીતે, જીત તેમનીમાં;
જે કીરવોને હણી જીવવાની
ઈચ્છા નથી, આગળ તે હિસા આ. ૬.
સ્વભાવ દાખ્યો મુજ દીનતાએ,
સુઝાઈ કર્તવ્ય વિષે પૂછું હું,
કહે નકી એય મહારું શેમાં,
દે બોધ તું આગ્રિત સિધ્ધને આ. ૭.

न हि प्रपश्यामि ममापनुद्या-

द्यच्छोकमुच्छोषणमिन्द्रियाणाम् ।

अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं

राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम् ॥८॥

संज्ञय उवाच ।

पयमुक्त्वा हृषीकेशं मुष्ठाकेशः परंतप ।

न योत्स्य इति गोविंदमुक्त्वा तूर्णं ध्रुवम् ॥९॥

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत ।

सेनयोरुभयोर्मध्ये विपीदंतमिदं वचः ॥१०॥

श्रीभगवानुवाच ।

अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भापसे ।

गतासूतगतासूंश्च नानुशोचन्ति पंडिताः ॥११॥

न त्वेषाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः ।

न धैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम् ॥१२॥

देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।

तथा देहांतरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥१३॥

मात्रास्पर्शास्तु कौंतेय शीतोष्णसुखदुःखदाः ।

आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ॥१४॥

यं हि न व्यथयंत्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ।

समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥१५॥

नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ।

उभयोरपि दृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥१६॥

अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम् ।

विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥१७॥

अंतवंत इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः ।

अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युद्धयस्व भारत ॥१८॥

સમૃદ્ધ નિષ્કંટક ભૂમિરાજ્યે
 ને દેવના ઈન્દ્રપદે ય સાધુ
 ન કંઈ યે ઈન્દ્રિય શોષનારે
 મારે જરા શોક સમાવનારું. ૮.

સંનય બોલો—

કહીને કૃષ્ણને એવું વળી અર્જુન બોલિયો,
 'નથી હું લડવાનો,' ને પછી શાંત થઈ ગયો. ૯.
 ઉદાસ થઈ બેઠેલા સૈન્યની બેઠ મધ્યમાં
 પાર્થને આમ શ્રી કૃષ્ણે કહ્યું મોં મલકાવતાં. ૧૦.

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

ન જાજે શોક ત્ય શોક કરે, ને વાત જ્ઞાનની!
 મૂઆ છુટ્યા તણે શોક જ્ઞાનીઓ કરતા નથી. ૧૧.
 હું, તું ને રાજવીઓ આ નહેતા મહેલાં અને હવે
 પછી યે નથી હોવાના એવું કંઈ નથી ખરે. ૧૨.
 પ્રાણી આ દેહમાં પામે બાહ્ય, યોવન, વૃદ્ધતા,
 તેમ પામે બીજે દેહ; જ્ઞાની તેમાં સુઝાય ના. ૧૩.
 ઈન્દ્રિયરૂપશાંધી લાગે યાદ, તાપ, મુખો, દુઃખો;
 આવે, જાય, ટકે ના તે; સાંખી લે તેમને તું તો. ૧૪.
 સરખું સુખ ને દુઃખ ગણે, તેથી ન જેહને
 ડગાવે વિષયો, એવા જ્ઞાની તે મોક્ષ મેળવે. ૧૫.
 'નથી' તે 'છે' થવાનું ના, 'છે' તે થાય નહિ 'નથી,'
 એ બેનો જ્ઞાનીઓએ તો બાંધ્યા નિર્ણય આપ્યો. ૧૬.
 સજયું જેણે બધું આ તે છે અનાશી, તું બાણ, એ
 વધે ઘટે ન, એનો ના નાશ કંઈ કરી શકે. ૧૭.
 અપ્રમેય અનાશી ને નિત્ય આત્મા તણાં કહ્યાં
 નાશવંત શરીરો આ, માટે તું લડ સુદમાં. ૧૮.

य एनं वेत्ति हंतारं यश्चैनं मन्यते हतम् ।
 उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते ॥१९॥
 न जायते म्रियते वा कदाचि—

न्नायं भूत्वा भविता वा न भूयः ।
 अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो
 न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥२०॥

वेदादिनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम् ।
 कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम् ॥२१॥
 घासांसि जीर्णानि यथा विहाय

नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।
 तथा शरीराणि विहाय जीर्णा-

न्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥२२॥
 नैनं छिंदन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।

न चैनं फलेदयन्त्यापो न शोषयति भासतः ॥२३॥
 अच्छेद्योऽयमदाहोऽयमफलेद्योऽशोष्य एव च ।

नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥२४॥
 अव्यक्तोऽयमघित्पोऽयमघिकार्योऽयमुच्यते ।

तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ॥२५॥
 अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम् ।

तथापि त्वं महापादो नैनं शोचितुमर्हसि ॥२६॥
 जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।

तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥२७॥
 अल्पकाशीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।

अल्पकानि घनान्येव तत्र का परिदेवना ॥२८॥
 आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेन—

माश्चर्यवद्ददति तथैव धान्यः ।

આત્મા હજી અને આત્મા હજીયે એમ માનતા
એક જાણે ન કે આત્મા હજી ના કે હજીય ના. ૧૯.

ન જન્મતો ના મરતો કદાપિ

થયો નથી કે ન ફરી થશે એ,
અજન્મ એ શાશ્વત નિત્ય જૂનો

હજીય ના દેહ હજીય તો યે. ૨૦.

આત્માને અવિનાશી ને અજ અવ્યય નિત્ય જે
જાણે છે, તે મરાયે ન મારે કોને ક્યી રીતે ? ૨૧.
કાઠી જૂનાં વસ્ત્ર નવાં પહેરે

બીજાં, છતાં માણસ એ જ હોય,
છાડી જૂના લે ત્યમ દેહ બીજા

નવા, છતાં આત્મ એ જ હોય. ૨૨.

શસ્ત્રો ન કાપનાં એને, અગ્નિ એને ન બાળતો,
પાણી ન ભીંજવે એને, વાયુ એને ન શોષતો. ૨૩.

ન કપાય, બળે ના એ, પસળે ના, સુકાય ન,
નિત્ય, વ્યાપક એ સ્થિર, ન ચળે ને સનાતન. ૨૪.

આત્મા અચિંત્ય અવ્યક્ત અવિકારી ગણાય, એ
જાણ્યા પછી તને એનો કરવો શોક ના ઘટે. ૨૫.

ધાર કે દેહની સાથે આત્મા જન્મે અને મરે,
તો યે, પાર્થ, તને એનો કરવો શોક ના ઘટે. ૨૬.

જન્મે તે મરતું નફી, મરે તે જન્મતું સહી;
ન ચાલે કોઈતું જ્યાં ત્યાં શોક છાજે તને નહિ. ૨૭.

જન્મ્યા પહેલાં ન દેખાય, દેખાતાં માત્ર જીવતાં,
મરી પાછાં ન દેખાતાં, એ પ્રાણી કાજ શોક શા ? ૨૮.
હોયે ઘણો અદ્ભુત તેમ એને

કોઈ જુએ, કોઈ કયા કરે છે,

यामिमां पुष्पितां पाचं प्रयक्ष्यविपश्चितः ।
 वेद्यदादरताः पार्थ नान्यदस्तीति यादिनः ॥४२॥
 कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् ।
 क्रियाविशेषयद्गुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥४३॥
 भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तथापहतचेतसाम् ।
 व्ययसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते ॥४४॥
 त्रैगुण्यविषया वेदा निर्लेगुण्यो भवार्जुन ।
 निर्द्वन्द्वो नित्यसत्सुखो निर्योगक्षेम आत्मवान् ॥४५॥
 यावानर्थे उदपाने संपतः संप्रतुतोदके ।
 तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥४६॥
 कर्मण्येधाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।
 मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते मङ्गोऽस्तु कर्मणि ॥४७॥
 योगस्थः कुरु कर्माणि संमं त्यक्त्या धनंञ्जय ।
 सिद्धयसिद्धयोः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते ॥४८॥
 दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाज्जनंजय ।
 बुद्धौ शरणमन्यच्छ कृपणाः फलहेतवः ॥४९॥
 बुद्धियुक्तो जहातीह उमे सुकृतदुष्टरते ।
 तस्माद्योगाय युज्यस्थ योगः कर्मसु कौशलम् ॥५०॥
 कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीषिणः ।
 जन्मबंधविनिर्मुक्ताः पदं गच्छन्त्यनामयम् ॥५१॥
 यदा ते मोक्षकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।
 तदा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥५२॥
 श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला ।
 समाधायचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि ॥५३॥

अर्जुन उवाच ।

स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव ।
 मन्त्रग्रीः किं प्रभाषेत किमासीत ब्रजेत किम् ॥५४॥

અજ્ઞાની, વેદિયા, બીજું કે નથી એમ બોલતા,
 સ્વર્ગપ્રાપ્તિ તણું ધ્યેય ઊંચામાં ઊંચું લેખતા,
 ઈચ્છાલય્યા જનો વાણી વટે લોભાવનાર કે
 ‘કર્મકાંડ થકી જન્મે મુખસત્તાલય્યા મળે.’
 ફસાઈ વાણીમાં આવી મુખસત્તામહી પડે,
 મારે હવાતિયાં એની બુદ્ધિ નિર્ણય ના કરે. ૪૨થી૪૪
 કર્મકાંડે નરી માયા ભરી, આત્મા તું ઓળખ;
 માયા દ્વંદ્વે તણ ચોગક્ષેમ, તું જન સારિનક. ૪૫.
 વહેણ જ્યા બધે પાણી, નકામા ત્યાં ફૂવા પડે,
 તેમ બ્રહ્મણ જ્ઞાનીને નકામું કર્મકાંડ છે. ૪૬.
 તદ્વારા હાથની વાત કર્મ છે, પરિપ્રામ ના;
 રાખ ના ફળની આશા, છોડ ના કર્મ તું સદા. ૪૭.
 યોગે થે સ્થિર, આસક્તિ વિના કર્તવ્ય તું કર
 ફળે કે ના ફળે તો થે; સમતા એ જ યોગ છે. ૪૮.
 બુદ્ધિની સમતાથી તો કામ છે બહુ થે નીચાં;
 શાંતું સમતાનું લે, તુલ્ય છે ફળકામના. ૪૯.
 રાખે જે સમતા તેને પુણ્ય કે પાપ ના નડે,
 મારે તું કર્મયોગી થા, યોગ કર્મકુનેહ છે. ૫૦.
 સમણુ સમતા રાખો કર્મતાં ફળ છોડતા,
 તેને ન જન્મ કે મૃત્યુ, તે પ્રભુપદ પામતા. ૫૧.
 મોહના કાંપમાંહીથી બુદ્ધિ જ્યારે તરી જશે,
 મુણેહું મુણવાનું* સૌ તને નીરસ લાગશે. ૫૨.
 વેદમાં અટવાયેલી બુદ્ધિ નિશ્ચલ ને સ્થિર
 સમાધિમાં થશે તારી, ત્યારે તું યોગ પામીશ. ૫૩.

અર્જુન બોલ્યો—

સમતા રાખનારા એ સ્થિતપ્રજ્ઞ તણાં કહે
 લક્ષણો શાં, અને બેસે બોલે ચાલે કયી રીતે ? ૫૪.

आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति

श्रुत्वाप्येनं वेद न चेव कश्चित् ॥२९॥

देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत ।

तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि ॥३०॥

स्यधर्ममपि चावेक्ष्य न विकंपितुमर्हसि ।

धर्म्यादि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते ॥३१॥

यदृच्छतां क्षोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।

सुदिनः क्षत्रियाः पार्थ लभन्ते युद्धमीदृशम् ॥३२॥

अथ चैरमिमं धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि ।

ततः स्यधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि ॥३३॥

अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् ।

संभाषितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥३४॥

भयाद्रणादुपरतं भ्रंस्यन्ते त्वां महारथाः ।

येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥३५॥

अवाच्यधावांश्च बहून्चदिष्यन्ति तवाहिताः ।

निवृत्तस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम् ॥३६॥

हृतो घा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।

तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥३७॥

सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ ।

ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ॥३८॥

एषा तेऽभिहिता सांख्ये बुद्धियोगे त्विमां शृणु ।

युद्धया युक्तो यया पार्थ कर्मबन्धं प्रहास्यसि ॥३९॥

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।

स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥४०॥

व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनन्दन ।

बहुशक्ता ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥४१॥

એની વળી કોઈ કથા સુણે છે,
છતાં પિછાને નવ કોઈ એને. ૨૯.

કોઈના દેહમાં આત્મા મરાય ન કદાપિ આ,
તેથી પ્રાણી બધાં માટે છાજતો તુજ શોક ના. ૩૦.

રાખી કર્તવ્યનો ખ્યાલ છાજે ન ડગણું તને,
ધર્મયુદ્ધ થકી બીજું કાંઈ રૂઠું ન ક્ષત્રીને. ૩૧.

આવેલું વણ માગ્યું જે સ્વર્ગદ્વાર ખૂલ્યા સમું
યુદ્ધ આવું મળે, તે તો સદસામ્ય ક્ષત્રિયો તથું. ૩૨.

આમ હોવા છતાં જો આ ધર્મયુદ્ધ તું ના કરે,
ધર્મ ને આબરૂ જાશે, લાગશે પાપ તો તને. ૩૩.

વગોવશે સદા માટે તને લોકો બધા બહુ,
આબરૂદારને માટે નિંદાથી મરણું ભણું. ૩૪.

માને મહારથીઓ કે નાઠો તું યુદ્ધથી ડરી;
દેતા માન તને જે, તે ઉવેજે હલકો ગણી. ૩૫.

સાંભળ્યું જાય ના એવું બોલશે શત્રુઓ બહુ
વગોવી શક્તિને તારી, એનાથી દુઃખ શું વધુ ? ૩૬.

મરે તો મળશે સ્વર્ગ, છતે તો ભોગવે મહી,
માટે, અભુન, થા ઊભો, નિશ્ચય યુદ્ધનો કરી. ૩૭.

સુખદુઃખ, નફોતોડો, હારજીત સમાં ગણી
લડ, એ યુક્તિથી તો ના લાગે પાપ તને જરી. ૩૮.

કહી આ જ્ઞાનદષ્ટિ, ને સુણ આ કર્મયોગની
દષ્ટિ, જે આચર્યે તું ને કર્મ બાંધી શકે નહિ. ૩૯.

કયું જતું નકામું ના, એમાં વિપ્ત નડે નહિ,
થોડો ચે ધર્મ આ પાળ્યે મહા ભય જતો રખી. ૪૦.

સારું ખોટું કરે નક્કી જુદી, તે ના ડગે કદી;
નહિ તો ભયકે છે તે અનંત વિષયો મહી. ૪૧.

यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदंत्यविपश्चितः ।
 वेद्यादरताः पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः ॥४२॥
 कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् ।
 क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥४३॥
 भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहृतचेतसाम् ।
 दृष्यसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते ॥४४॥
 त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ।
 निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो नियोगक्षेम आत्मवान् ॥४५॥
 यावानर्थ उदपाने सयतः संप्लुतोदके ।
 तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥४६॥
 कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।
 मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते संगोऽस्त्यकर्मणि ॥४७॥
 योगस्थः कुरु कर्माणि संगं त्यक्त्वा धनंजय ।
 सिद्धयसिद्धयोः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते ॥४८॥
 दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनंजय ।
 बुद्धौ शरणमन्यच्छ कृपणाः फलहेतवः ॥४९॥
 बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते ।
 तस्माद्योगाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलम् ॥५०॥
 कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीषिणः ।
 जन्मबंधविनिर्मुक्ताः पदं गच्छन्त्यनामथम् ॥५१॥
 यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।
 तदा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥५२॥
 श्रुतिविप्रतिपत्ता ते यदा स्थास्यति निश्चला ।
 समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि ॥५३॥

अर्जुन उवाच ।

स्थितप्रज्ञस्य का माया समाधिस्थस्य केशव ।
 स्थितधीः किं प्रमायेत किमासीत ब्रजेत किम् ॥५४॥

અજ્ઞાની, વેદિયા, બીજી કે નથી એમ બોલતા,
 સ્વર્ગપ્રાપ્તિ તણું ધ્યેય ઊંચામા ઊંચું લેખતા,
 ઈચ્છાસૂર્યા જનો વાણી વદે લોભાવનાર કે
 'કર્મકાંડ થકી જન્મો સુખસત્તાભર્યા મળે.'
 ફરાર વાણીમા આવી સુખસત્તામહી પડે,
 મારે હનાતિયાં એની બુદ્ધિ નિર્ણય ના કરે, ઈરથીઈ
 કર્મકાંડે નરી માયા ભરી, આત્મા તુ ઓળખ;
 માયા દ્રંદ્રો તણુ યોગક્ષેમ, તુ બન સારિતક. ૪૫.
 વહેણ બ્યા બધે પાણી, નકામા ત્યા કૂવા પડે,
 તેમ બ્રાહ્મણ જ્ઞાનીને નકામું કર્મકાંડ છે. ૪૬.
 તદ્દારા હાથની વાત કર્મ છે, પરિપામ ના;
 રાખ ના ફળના આશા, છોડ ના કર્મ તુ સદા. ૪૭.
 યોગ થી સ્થિર, આસક્તિ વિના કલવ્ય તુ કરે
 ફળે કે ના ફળે તો ચે, સમતા એ જ યોગ છે. ૪૮.
 બુદ્ધિની સમતાથી તો કામ છે બહુ ચે નીચાં;
 શબ્દ સમતાનું લે, તુચ્છ છે ફળકામના. ૪૯.
 રાજે જે સમતા તેને પુણ્ય કે પાપ ના નડે,
 મારે તુ કર્મયોગી થા, યોગ કર્મકૃનેહુ છે. ૫૦.
 સમજી સમતા રાખો કર્મના ફળ છોડતા,
 તેને ન જન્મ કે મૃત્યુ, તે પ્રભુપદ પામતા. ૫૧.
 મોહના કાપમાહીથી બુદ્ધિ બ્યારે તરી જગે,
 સુષુપ્ત સુષુવાતુ* સો તને નીરસ લાગશે. ૫૨.
 વેદમા અઘવાયેથી બુદ્ધિ નિશ્ચલ ને સ્થિર
 સમાધિમાં થશે તારી, ત્યારે તુ યોગ પામીશ. ૫૩.

અર્જુન બોલ્યો—

સમતા રાખનારા એ સ્થિતપ્રજ્ઞ તણાં કહે
 લક્ષણો શાં, અને જેસે બોલે ચાલે કયી રીતે ? ૫૪.

श्रीभगवानुवाच ।

प्रजहाति यदा कामान्सर्वान्पार्थ मनोगतान् ।

आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥५५॥

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ।

धीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥५६॥

यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।

नाभिनन्दति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥५७॥

यदा संहरते चायं कूर्मोऽङ्गानीय सर्वशः ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥५८॥

विषया विनिवर्तते निराहारस्य देहिनः ।

रसशृङ्गं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥५९॥

यततो ह्यपि कर्तव्यं पुरुषस्य विपश्चितः ।

इन्द्रियाणि प्रमाथोनि हरन्ति प्रसभं मनः ॥६०॥

तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत भर्तृरः ।

घशे हि यस्येन्द्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥६१॥

ध्यायतो विषयान्पुंसः संगस्तेषूपजायते ।

संगात्संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥६२॥

क्रोधाद् भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ।

स्मृतिभ्रंशाद् बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥६३॥

रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिन्द्रियैश्चरन् ।

आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥६४॥

प्रसादे सर्पदुःखानां हानिरस्योपजायते ।

प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते ॥६५॥

नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना ।

न चाभावयतः शान्तिरशान्तस्य कुतः सुखम् ॥६६॥

इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते ।

तदस्य हरति प्रज्ञां चायुर्नावमिवांसि ॥६७॥

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

મનના મનસૂળા સી છાડી, સંતોષ આત્મમાં
આત્માથી ધરતો, તેને સ્થિતપ્રજ્ઞ કહે તદા. ૫૫.
દુઃખથી ન દુભાયે જે, ન મુખે ક્રોધ જેહને,
ગયા રાગ, લાલ્પ, ક્રોધ, સ્થિતપ્રજ્ઞ મુનિ કહે. ૫૬.
અનાસક્તિ બધે જેને, મુખમાં રાચતો ન જે,
ન કરે દુઃખનો દ્રેષ, તેની પ્રજ્ઞા ઠરી રહે. ૫૭.
બધેથી કાચખો અંગા સમેટ તેમ જે જન
ઈન્દ્રિયો વિષયોમાંથી, તેની પ્રજ્ઞા રહે સ્થિર. ૫૮.
મુખે ન વિષયો તેથી પ્રાણીના વિષયો હોય,
રસ બાકી રહે, તે તો બ્રહ્મદર્શનથી મટે. ૫૯.
મનને કરવા તાણે ગાણો જન મથે છતાં
સોફાની ઈન્દ્રિયો ખેચે પરાણે મનને સદા. ૬૦.
ફાકી તે સર્વ, થા મગ્ન ખારામાં, થઈને સમ;
ઈન્દ્રિયો વશમાં જેની તેની પ્રજ્ઞા રહે સ્થિર. ૬૧.
વિષયો અંખનારાને લાગે વિષયની લતો,
લતથી જમતી ઈચ્છા, ઈચ્છાથી ક્રોધ તો થતો. ૬૨.
ક્રોધથી મૂઠતા આવે, મૂઠતા જ્ઞાન ભૂલવે,
જ્ઞાન ભૂલ્યે બુદ્ધિનાશ, બુદ્ધિનાશે વિનાશ છે. ૬૩.
રાગદ્વેષ વિનાની ને સ્વાધીન ઈન્દ્રિયો વડે
શેવતો વિષયો જે, તે અંધમી શુદ્ધિ મેળાવે. ૬૪.
શુદ્ધિથી સર્વ દુઃખોનો નાશ એનાં થતો, વળી
શુદ્ધ ચિત્ત રહે તેની જ બુદ્ધિ રહે ઠરી. ૬૫.
સમતા વિષુ ના બુદ્ધિ, ન નિષ્ઠા આત્મજ્ઞાનની,
નિષ્ઠા વિના નથી શાંતિ, અશાંતિ ત્યાં મુખે નહિ. ૬૬.
ઈન્દ્રિયો વિષયો સેવે તેમાં જે લમણું મન
પ્રજ્ઞાને તાણતું તેની, વાયુ નાવ જળે જ્યમ. ૬૭.

तस्माद्यस्य महायादो निगृहीतानि सर्वशः ।
 इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥६८॥
 या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।
 यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥६९॥

—आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं

समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् ।

तद्वत्कामा यं प्रविशन्ति सर्वे

स शान्तिमाप्नोति न कामकामी ॥७०॥

विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निःस्पृहः ।

निर्ममो निरद्वंद्वी स शान्तिमधिगच्छति ॥७१॥

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।

स्थित्वाऽस्यामंतकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥७२॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुन-

संवादे सांख्ययोगो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

માટે વિષયમાંહીથી રોકેલી સર્વ ઈન્દ્રિય
બધેથી, પાર્થ, જેની છે, તેની પ્રજ્ઞા રહે સ્થિર. ૬૮.
બધાની રાત જે, તેમાં સંયમી જાગતો રહે;
જેમાં લોક બધા જાગે, જ્ઞાનીને મન રાત તે. ૬૯.
પાણી નદીનાં ઠંડવાય તો ય

મૂકે ન માઝા દસિયો કદાપિ,
સૌ વાસના તેમ રામે જ જેની

તે પામતો શાંતિ, ન કામલોલી. ૭૦.
સર્વ ઈન્દ્રિયા તણને જે વિચરે નિઃસ્પૃહી રહી
અહંતા મમતા છાડી, તેને શાંતિ મળે સહી. ૭૧.
આ છે બ્રાહ્મી સ્થિતિ, એમાં કેઈને મોહ ના થતો;
છેલ્લી ઘડી સુધી એમાં રહે તે મોક્ષ પામતો. ૭૨.

આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાને ગાયેલી ઉપનિષદમાં બ્રહ્મવિદ્યાન્તર્ગત
(કર્મ)યોગશાસ્ત્રમાં શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુનના સંવાદમાં સાંખ્યયોગ
નામનો ખીજો અધ્યાય પૂરો થયો.

तृतीयोऽध्यायः

अर्जुन उवाच ।

- ज्यायसो चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन ।
तर्हि कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव ॥१॥
व्यामिश्रेणेव घाफ्येन घुब्धिं मोहयसीध मे ।
तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ॥२॥

• श्रीभगवानुवाच ।

लोकेऽस्मिन्निविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मया नव ।
धानयोगेन सांख्यानं कर्मयोगेन योगिनाम् ॥३॥
न कर्मणामनारंभाद्यैकस्य पुरुषोऽश्नुते ।
न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ॥४॥
न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ।
कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥५॥
कर्मद्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ।
इन्द्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥६॥
यस्तियद्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ।
कर्मद्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥७॥
नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ।
शरीरयात्रापि च ते न प्रसिध्येदकर्मणः ॥८॥
यक्षार्थात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबंधनः ।
तदर्थं कर्म कौंतेय मुक्तसंगः समाचर ॥९॥
सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः ।
अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विकामधुक् ॥१०॥
देवान्भाययतानेन ते देवा भावयंतु वः ।
परस्परं भावयंतः श्रेयः परमवाप्स्यथ ॥११॥

અધ્યાય ત્રીજો

અર્જુન બોલ્યો—

- કર્મથી સમતા સારી એવું જો માનતા તમે,
તો પછી યુદ્ધના ઘોર કર્મે શું પ્રેરતા મને ? ૧.
ભળતી વાતથી જાણે મુઝવે જુદી માહરી,
માટે એક કહો નક્કી, મારું કલ્યાણ જે થકી. ૨.

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

- આ લોકે ભાક્ષ બે રીતે મળે પહેલાં કલ્પું તને,
જ્ઞાનયોગથી સાંખ્યોને, કર્મયોગથી યોગીને. ૩.
કોઈ કર્મો ન આરંભે તેથી નેષ્કર્મ્ય ના મળે,
કર્મોના ત્યાગથી માત્ર કોઈને સિદ્ધિ ના મળે. ૪.
રહી શકે ન કે એકે ક્ષણ કામ કર્યા વિના,
ગુણો પ્રકૃતિના એને પરાણે એ કરાવતા. ૫.
કર્મેન્દ્રિયો વશ રાખી મનમાં જે રમ્યા કરે
વિપયો ઈન્દ્રિયોનાને, દંભી તે મૂકને કહે. ૬.
મનથી ઈન્દ્રિયોને જે રાખીને વશ આચરે
કર્મેન્દ્રિયે કર્મયોગ, તે અનાસક્ત એષ્ટ છે. ૭.
નિર્મેલું કર તું કર્મ, છાડ્યાથી કરવું ભલું,
કામ છાડ્યે થશે તારા ગુજરાને ન દેહનું. ૮.
ખાંધે આ લોકને કર્મ યજ્ઞકર્મ શિવાયનાં,
કર તું યજ્ઞકર્મો જે છાડીને ફેલકામના. ૯.
યજ્ઞ સાથે સ્ત્રી સૃષ્ટિ પહેલાં બ્રહ્મા વદા "તમે
"યજ્ઞથી વંદશે, યજ્ઞ તમારી કામધેનુ હો. ૧૦.
"દેવોને યજ્ઞથી રીઝા, તમને દેવ રીઝવે,
"રીઝતી એકળીજાને મહા કલ્યાણ પામશે. ૧૧.

इष्टान्भोगान्दि यो देवा दास्यन्ते यश्चमायिताः ।
 तैर्दत्तान्प्रदायैभ्यो यो भुंक्ते स्तेन एव सः ॥१२॥
 यश्चशिष्टाशिनः संतो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ।
 भुञ्जते ते त्वघं पापा ये पचन्त्यात्मकारणात् ॥१३॥
 अन्नाद्भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः ।
 यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥१४॥
 कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ।
 तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ॥१५॥
 एतं प्रवर्तितं धर्मं नानुवर्तयतीह यः ।
 अधायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति ॥१६॥
 यस्त्यागमदतिरेकं स्यादात्मवृत्तश्च मानवः ।
 आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥१७॥
 नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनेह कश्चन ।
 न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थद्वेषाध्वयः ॥१८॥
 तस्मात्सक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर ।
 असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पूरुषः ॥१९॥
 कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः ।
 लोकसंग्रहमेवापि संपदयन्कर्तुमर्हसि ॥२०॥
 यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतगे जनः ।
 स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥२१॥
 न मे पार्थास्तित कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किञ्चन ।
 नानयाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि ॥२२॥
 यदि एहं न वर्तेयं जातु कर्मण्यतद्रितः ।
 मम धर्मानुवर्तते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥२३॥
 उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम् ।
 संकरस्य च कर्ता स्यामुपहन्यामिमाः प्रजाः ॥२४॥

“ યજ્ઞરીઝયા મુરો લોગો તમેને ઇષ્ટ આપશે,
 “ દેવતું દેવને દીધા વિના ખાનાર ચોર છે. ” ૧૨.
 વધતું યજ્ઞતું ખાતા તે બધાં પાપથી છૂટે;
 પોતાતું ભરવા પેટ રાંધે, તે પાપ ખાય છે. ૧૩.
 અન્નથી પ્રાણીઓ જન્મે, પાકતું અન્ન વૃષ્ટિથી,
 વરસે યજ્ઞથી વૃષ્ટિ, સંભવે યજ્ઞ કર્મથી. ૧૪.
 કર્મ પ્રકૃતિમાંથી ને પ્રકૃતિ બ્રહ્મથી થઈ,
 એ રીતે વ્યાપક બ્રહ્મ યજ્ઞમાંથી રહ્યું વસી. ૧૫.
 ચલાવ્યું આમ જે ચક્ર, તેને જે ન ચલાવતો,
 પાપી ને વિપથી તે તો નકાચું, પાર્થ, જીવતો. ૧૬.
 આત્મામાં રમતો જે, ને આત્માથી તૃપ્તિ જેહને,
 આત્મામાં જ સુસંતુષ્ટ, ન કેં કર્તવ્ય તેહને. ૧૭.
 કરે કે ન કરે એમાં એને સ્વાર્થ નથી કશો,
 કોઈ એ પ્રાણી પાસેથી એને સ્વાર્થ ન સાધવો. ૧૮.
 માટે આસક્તિ છાડીને કર્તવ્ય કર તું સદા,
 છાડી આસક્તિ કર્તવ્ય કરે તે મોક્ષ પામતા. ૧૯.
 જનકાદિ થયા સિદ્ધ કર્મથી જ, ઉગારવા
 લોકને નાશમાંથી એ છાજે કર્તવ્ય પાળવાં. ૨૦.
 મોટા જે કરતા તે જ કરે લોક બીજા બધા,
 મોટા જે કેં ચીલા પાડે, તે ચીલે લોક ચાલતા. ૨૧.
 ત્રણે લોકે નથી, પાર્થ, મારે કેં કરવાપણું,
 નથી મેળવવાનું કેં, છતાં કર્મ કર્યા કરું. ૨૨.
 છાડી આળસ જો મારું કર્મ હું ન કર્યા કરું,
 તો લોકો પગલે મારે ચાલે સર્વ રીતે સહુ. ૨૩.
 જો ન કર્મ કરું હું તો પામે વિનાશ લોક આ,
 વતે અધીર હુલ્લીધે, પામે નાશ બધી પ્રજા. ૨૪.

सक्ताः कर्मण्यधिद्वांसो यथा कुर्वन्ति भारत ।
 ह्याद्विद्वांस्तथासक्तश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहम् ॥२५॥
 । युद्धिमेदं जनयेदज्ञानां कर्मसंगिनाम् ।
 तोषयेत्सर्वकर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन् ॥२६॥
 प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः ।
 अहंकारविमूढात्मा कर्ताहमिति मन्यते ॥२७॥
 तत्त्वचित्तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः ।
 गुणा गुणेषु वर्तन्त इति मत्वा न सज्जते ॥२८॥
 प्रकृतेर्गुणसंमूढाः सज्जन्ते गुणकर्मसु ।
 तानकृत्स्नविदो मन्दान्कृत्स्नविद्य विचालयेत् ॥२९॥
 मयि सर्वाणि कर्माणि संन्यस्याध्यात्मचेतसा ।
 निराशीर्निर्ममो भूत्वा युध्यस्व विगतज्वरः ॥३०॥
 ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठन्ति मानवाः ।
 श्रद्धापूर्वतोऽनसूयन्तो मुच्यन्ते तेऽपि कर्मभिः ॥३१॥
 ये त्वेतदभ्यसूयन्तो नानुतिष्ठन्ति मे मतम् ।
 सर्वज्ञानविमूढांस्तान्बिद्धि नष्टानचेतसः ॥३२॥
 सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ।
 प्रकृतिं चांति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति ॥३३॥
 इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थं रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।
 तयोर्न घशमागच्छेत्तौ ह्यस्य परिपन्थिनौ ॥३४॥
 श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।
 स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥३५॥

अर्जुन उवाच ।

अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः ।

अनिच्छन्नपि घाष्ण्यं बलादिव नियोजितः ॥३६॥

આસક્તિથી કરે કર્મ અજ્ઞાની, તેમ છાડીને
 આસક્તિ કરવાં કર્મ જ્ઞાની લોકહિતાર્થીએ. ૨૫.
 અજ્ઞાની કર્મસંગીની બુદ્ધિને ન લમાવવી,
 જોડે એને બધાં કર્મે જ્ઞાની નિષ્કામ કર્મથી. ૨૬.
 કરાતાં કર્મ સર્વાંશે ગુણથી પ્રકૃતિ તણા,
 છતાં ગાંડા અહંતાથી 'હું કરું' એમ માનતા. ૨૭.
 પણ જે ગુણકર્મોનેજ પોતાથી જિનન જાણતો,
 ઇન્દ્રિયો વિષય ખેલે એમાં આસક્ત ના થતો. ૨૮.
 પ્રકૃતિના ગુણે મોહ્યા, આસક્ત ગુણકર્મમાં,
 અધૂરા મંદબુદ્ધિને જ્ઞાનીએ ન ચળાવવા. ૨૯.
 મને મુનીમની જેમ કર્મોનું ભરણું ભરી,
 ફાલશા મમતા શોક છાડી, હું યુદ્ધ લે લડી. ૩૦.
 અદેખાઇ તણ મારો શ્રદ્ધાથી આચરે સદા
 મત આ, કર્મ ના કોઇ તેમને પણ બાંધતાં. ૩૧.
 પણ, હું જાણ, જે મારો મત ના આચરે જ આ,
 અદેખા સાવ અજ્ઞાની અવિવેકી મૂઝા પડ્યા. ૩૨.
 પ્રાણીઓ વર્તતાં જાતિસ્વભાવ અનુસાર, ને
 જ્ઞાની એ વર્તતો એમ, બળાતકારથી શું વળે ? ૩૩.
 ઇન્દ્રિયોને રહે રાગદ્વેષ સ્વવિષયો વિષે,
 ન થવું વશ એ બેને, એ બંને વાટપાકુ છે. ૩૪.
 પરધર્મ સહેલાથી સ્વધર્મ અઘરો રૂપે,
 સ્વધર્મે મરવું સારું, પરધર્મે ઘણા ભયો. ૩૫.

અર્જુન બોલ્યો—

ત્યારે જાણે અનિચ્છાએ બળાતકારે જનો કરે
 પાપ પ્રેરાઇ ક્રોધથી, કૃષ્ણ, તે મુજને કહે. ૩૬.

श्रीभगवानुवाच ।

काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।
 महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥३७॥
 धूमेनाव्रियते वह्निर्यथाऽऽदर्शो मलेन च ।
 यथोल्मेनावृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ॥३८॥
 आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ।
 कामरूपेण कर्तव्यं दुष्पूरेणानलेन च ॥३९॥
 इन्द्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ।
 एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥४०॥
 तस्मात्त्यमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।
 पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥४१॥
 इन्द्रियाणि पराण्यादुरिद्रियेभ्यः परं मनः ।
 मनसस्तु परा बुद्धिर्या बुद्धेः परतस्तु सः ॥४२॥
 यथं बुद्धेः परं बुद्ध्या संस्तभ्यात्मानमात्मना ।
 जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥४३॥

इति श्रीभद्रभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
 श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

કામ એ ક્રોધ એ મોટા પાપી ને અકરાંતિયો
 રત્નેગુણ થકી જન્મે, એને દુરમન બાણવો. ૩૭.
 ઘેરાયે ધૂમથી અગ્નિ, મેલથી ચાટણું યથા,
 આરથી ગર્ભ, ઘેરાવું એ જેથી તેમ જ્ઞાન આ. ૩૮.
 કામ છે રોજનો શત્રુ, અગ્નિ જેવો ભૂખ્યો સદા,
 શત્રુ કામરૂપી ઘેરે જ્ઞાનને, પાર્થ, જ્ઞાનીના. ૩૯.
 ઇન્દ્રિયો, મન ને બુદ્ધિ એ કિલ્લો કામનો કલ્લો,
 ત્યાં રહી જ્ઞાનને ઘેરી આત્માને એ ફસાવતો. ૪૦.
 માટે નિયમમાં રાખી પહેલાં ઇન્દ્રિયો સહુ,
 જ્ઞાનવિજ્ઞાનશત્રુ એ પાપીને કર ધાર વું. ૪૧.
 દેહથી પર ઇન્દ્રિયો, પર ઇન્દ્રિયથી મન,
 મનથી પર બુદ્ધિ, ને આત્મા છે બુદ્ધિથી પર. ૪૨.
 આત્માને ઓળખી આમ, આત્માથી મારીને મન,
 કામરૂપી છુપાયેલા શત્રુને હણ, અર્જુન. ૪૩.

આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાને ગાયેલી ઉપનિષદમાં બ્રહ્મવિદ્યાન્તર્ગત
 (કર્મ)યોગશાસ્ત્રમાં શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુનના સંવાદમાં કર્મયોગ
 નામનો ત્રીજો અધ્યાય પૂરો થયો.

चतुर्थोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच ।

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ।
विद्यस्थान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽग्रवीत् ॥१॥
एवं परंपरामातमिमं राजर्षयो विदुः ।
स कालेनेह महता योगो नष्टः परंतप ॥२॥
स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः ।
मक्तोऽसि मे सदा चेति रदस्यं ऐतदुत्तमम् ॥३॥

भर्जुन उवाच ।

अपरं भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः ।
कथमेतद्विजानीयां त्यमादौ प्रोक्तयानिति ॥४॥

श्रीभगवानुवाच ।

यद्वृत्तिं मे व्यतीतानि जन्मानि तय चार्जुन ।
तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्स्य परंतप ॥५॥
अजोऽपि सन्नध्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन् ।
प्रवृत्तिं स्वामधिष्ठाय संभवाम्यात्ममायया । ६॥
यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदाऽत्मानं सृजाम्यहम् ॥७॥
परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्टताम् ।
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥८॥
जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।
त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ॥९॥
घीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः ।
घद्वो ह्यनतपसा पूता मद्भावमागताः ॥१०॥

અધ્યાય ચોથો

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

- કર્મયોગ અનાશી આ સૂર્યને મેં કહ્યો હતો,
કહ્યો સૂર્યે મનુને તે, મનુ ઇક્ષ્વાકુને કહ્યો. ૧.
પેઢીઉતાર આ યોગ જાણતા રાજવી બધા,
જતાં કાળ થયો નષ્ટ અહીંથી કર્મયોગ આ. ૨.
મારો ભક્ત અને મિત્ર તું, તેથી મેં કહ્યો તને
કર્મયોગ જ એ આજ, છે ઉત્તમ રહસ્ય એ. ૩.

અર્જુન બોલ્યો—

- પહેલાં સૂર્યના જન્મ, તમારો જન્મ તો પછી,
તમે પહેલાં કહ્યું'તું એ શી રીતે વાત માનવી? ૪.

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

- મારા ને તાહરા જન્મો અનેકાનેક થઈ ગયા;
જાણું હું, નવ જાણે તું એ બધા જન્મ આપણા. ૫.
અજન્મા અવિનાશી ને જો કે હું જગતો પ્રભુ,
લગ્ન આશ્રય માયાનો માયાથી નિજ જન્મું હું. ૬.
જ્યારે જ્યારે ઘટે ધર્મ ને અધર્મ વધી પડે,
ત્યારે ત્યારે, મહાબાહુ, અવતાર લઉં જગે. ૭.
સારાની કરવા રક્ષા, દુષ્ટોને દંડવા અને
ધર્મને સ્થાપવા લેતો અવતાર યુગે યુગે. ૮.
જન્મ ને કર્મનું મારાં જાણે દિવ્ય રહસ્ય એ,
તે મરી ન ફરી જન્મે, પાર્થ, તે પામતા મને. ૯.
છાડી રાગ લાય ક્રોધ, ધ્યાનમાં શરણે મમ
રહી, જ્ઞાનતપે શુદ્ધ થઈ ઘણા થાય હું'મય. ૧૦.

ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।
 मम यत्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥११॥
 कांक्षन्तः कर्मणां सिद्धिं यजन्त इह देवताः ।
 क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥१२॥
 चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ।
 तस्य कर्तारमपि मां विद्वधकर्तारमग्नयम् ॥१३॥
 न मां कर्माणि लिपन्ति न मे कर्मफले स्पृहा ।
 इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बध्यते ॥१४॥
 एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः ।
 कुर्व कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वंः पूर्व्वनरं कृतम् ॥१५॥
 किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः ।
 तत्ते कर्म प्रचक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्षयसेऽशुभात् ॥१६॥
 कर्मणो ह्यपि योद्धव्यं योद्धव्यं च विकर्मणः ।
 अकर्मणश्च योद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥१७॥
 कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ।
 स बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ॥१८॥
 यस्य सर्वं समारम्भाः कामसंकल्पवर्जिताः ।
 ज्ञानान्निदग्धकर्माणं तमाहुः पण्डितं बुधाः ॥१९॥
 त्यक्त्वा कर्मफलासंगं नित्यतृप्तो निराश्रयः ।
 कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव किञ्चित्करोति सः ॥२०॥
 निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ।
 शरीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥२१॥
 यदृच्छालाभसंतुष्टो द्वंद्वातीतो विमत्सरः ।
 समः सिद्धावसिद्धौ च कृत्यापि न निरग्न्यते ॥२२॥
 गतसंगस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थितचेतसः ।
 यथायाचरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते ॥२३॥

જે રૂપે જે મને સેવે તેને તે જ રૂપે મળું,
 બધાં જે પંથથી લોકો મારા માર્ગે ચઢે સહુ. ૧૧.
 મનુષ્યલોકમાં સિદ્ધિ કર્મથી થાય સત્વરા,
 તેથી સિદ્ધિ તણી આશે દેવોને સહુ પૂજતા. ૧૨.
 ધારણે ગુણકર્મોના રચ્યા છે ચાર વર્ણ મેં,
 છતાં હું છું અનાશી ને અકર્તા એમ જાણુજે. ૧૩.
 જાણુ જે કે મને કર્મો ન લેવે, ને નથી તમા
 કર્મનાં ફળની મારે, કર્મો તેને ન બાંધતાં. ૧૪.
 આમ જાણી મુમુક્ષુ જે પૂર્વે કર્મ કરી ગયા,
 માટે તું પૂર્વજો થેડે ફક્ત કર્મ કર્યે જ જા. ૧૫.
 શાણા જે સમજે ના કે કર્મ શું ને અકર્મ શું,
 જાણી તું પાપથી છૂટે કર્મ તે સમજાવું હું. ૧૬.
 કોને કર્મ કહેવાય, શું વિકર્મ, અકર્મ શું,
 જાણુવો મર્મ એ જાજે, રહસ્ય કર્મતું ઊંડું. ૧૭.
 અકર્મ કર્મમાં દેખે, અકર્મે કર્મ જે વળુએ,
 તે જ્ઞાની લોકમાં યોગી સર્વ કર્મ કરી શકે. ૧૮.
 નથી એકે પ્રવૃત્તિમાં ફેલેજા, કર્મ સૌ બળે
 તેનાં જ્ઞાનાગ્નિથી, જ્ઞાની કહે 'પંડિત' તેહને. ૧૯.
 છાડી કર્મ ફક્તાસજિત, સદા સંતુષ્ટ સ્વામ્યથી
 કર્મો કર્યા કરે તો જે કાંઈ તે કરતો નથી. ૨૦.
 તન મન વશે રાખી, ઇચ્છા સંગ્રહ છાડીને
 દેહથી જ કરે કર્મ, લાગે પાપ ન તેહને. ૨૧.
 વણધન્ય મળ્યે તુષ્ટ, દંદો ને દ્વેષથી પર,
 સમ મિદ્ધિઅસિદ્ધિમાં, ન તેને કર્મ બાંધત. ૨૨.
 અનાસક્ત અને મુક્ત જ્ઞાનમાં નિષ્ઠ જે જન,
 યશાર્થે જે કરે કર્મ, તે બધું પામતું લય. ૨૩.

ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ।
 ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥२४॥
 दैवमेवापरे यज्ञं योगिनः पर्युपासते ।
 प्राधाद्यावपरे यज्ञं यज्ञेनैवोपहृति ॥२५॥
 श्रोत्रादीर्नाद्रियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुहति ।
 शब्दादीन्विषयानन्य इन्द्रियाग्निषु जुहति ॥२६॥
 सर्वाणीन्द्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे ।
 आत्मसंयमयोगाग्नौ जुहति ज्ञानदीपिते ॥२७॥
 द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे ।
 स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ॥२८॥
 अपाने जुहति प्राणं प्राणेऽपानं तथाऽपरे ।
 प्राणापानगती रुद्ध्वा प्राणायामपरायणाः ॥२९॥
 अपरे नियताहाराः प्राणाग्निषु जुहति ।
 सर्वेऽप्येते यज्ञविद्भ्यो यज्ञक्षपितकल्मषाः ॥३०॥
 यज्ञशिष्टाभृतभुजो यांति ब्रह्म सनातनम् ।
 नार्यं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ॥३१॥
 पयं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुदे ।
 कर्मभ्रान्तिविद्धि तान्सर्धानिवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥३२॥
 श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञः परतप ।
 सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥३३॥
 तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया ।
 उपदेक्ष्यन्ति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥३४॥
 यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पांडव ।
 येन भूतान्यशेषेण द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि ॥३५॥
 अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ।
 सर्वं ज्ञानप्लवेनैव - धृजिनं संतरिष्यसि ॥३६॥

યજ્ઞમાંહી ક્રિયા, દ્રવ્ય, અગ્નિ, હોતાદિઃ બ્રહ્મ છે;
 કર્મને બ્રહ્મ જે બાણે તે તો બ્રહ્મ જ મેળવે. ૨૪.
 દેવોનાં પૂજનો રૂપી યજ્ઞ યોગી કરે બીજા,
 યોગી બ્રહ્માગ્નિમાં બીજા યજ્ઞથી યજ્ઞ હોમતા. ૨૫.
 હોમે સર્વેન્દ્રિયોને તો બીજા સંયમઅગ્નિમાં,
 વિવચા પાંચને બીજા હોમે ઇન્દ્રિયઅગ્નિમાં. ૨૬.
 જ્ઞાનથી પ્રગટાવેલા આત્મસંયમઅગ્નિમાં
 બીજા હોમે બધાં કર્મો પ્રાણ ને ઇન્દ્રિયો તણાં. ૨૭.
 દ્રવ્યથી, તપથી, રાજયોગથી, વેદપાઠથી,
 જ્ઞાનથી કરતા યજ્ઞો યતિ ઉચ્ચ વ્રતો ધરી. ૨૮.
 પ્રાણાયામમહીં મસ્ત હોમે પ્રાણ અપાનમાં,
 પ્રાણે અપાનને, પ્રાણઅપાનગતિ રોકતા. ૨૯.
 ખાવામાં સંયમી બીજા પ્રાણમાં પ્રાણ હોમતા;
 એ બધા યજ્ઞના જ્ઞાની તપથી પાપ ફેડતા,
 મુધાશો યજ્ઞનો સેવ ખાય તે બ્રહ્મ પામતા,
 ન કરે યજ્ઞ તેને ના લોક આ, પરલોક શા! ૩૦, ૩૧.
 બ્રહ્મના મુખમાં એવા બહુ યજ્ઞો થયા કરે,
 એ બધા કર્મથી થાય બાણી મોક્ષ તને મળે. ૩૨.
 સર્વ કર્મ કરી અતે જવાનું બ્રહ્મજ્ઞાનમાં,
 દ્રવ્યના યજ્ઞથી તેથી જ્ઞાનના યજ્ઞ છે રૂડા. ૩૩.
 પ્રજ્ઞામ, પ્રશ્ન, સેવાથી બાણી લે બ્રહ્મજ્ઞાન તે,
 બ્રહ્મજ્ઞાન તને જ્ઞાની તત્ત્વદર્શી ભણાવશે. ૩૪.
 એ ભણવાથી ફરી આવો થશે મોહ નહિ તને,
 તારામાં તેમ મારામાં ભેગે તું ભૂતમાત્રને. ૩૫.
 હોય તું સર્વ પાપીમાં સૌથી પાપી કદી, છતાં
 જ્ઞાનરૂપી જ નોકાથી રહેશે પાપ સૌ જતાં. ૩૬.

यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ।
 ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा ॥३७॥
 न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिदं विद्यते ।
 तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विंदति ॥३८॥
 श्रद्धावाँल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः ।
 ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति ॥३९॥
 अज्ञात्वाश्रद्धधानश्च संशयात्मा विनश्यति ।
 नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ॥४०॥
 योगसंन्यस्तकर्माणं ज्ञानसंछिद्यसंशयम् ।
 आत्मघातं न कर्माणि नियध्नन्ति धनंजय ॥४१॥
 तस्मादज्ञानसंभूतं हृत्स्थं ज्ञानासिनात्मनः ।
 छिरवैनं संशयं योगमातिष्ठोत्तिष्ठ भारत ॥४२॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु मद्रविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुन-
 संवादे ज्ञानकर्मसंन्यासयोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

બળતો અગ્નિ કાષ્ઠોને ભસ્મીભૂત કરે યથા,
જ્ઞાનાગ્નિ સર્વ કર્મોને ભસ્મીભૂત કરે તથા. ૩૭.
નથી કે જ્ઞાનના જેવું બીજું પવિત્ર આ જગે,
યોગમાં સિદ્ધ થૈ, કાળે જ્ઞાન પોતાનું તે કરે. ૩૮.
અદ્વાણુ જ્ઞાનમાં લીન સંયમી જ્ઞાન મેળવે,
જ્ઞાન મેળવતાં વેંત શાંતિ પરમ મેળવે. ૩૯.
અજ્ઞાની ને અઅદ્વાણુ ને બહેમી નારા પામતો,
બહેમી માટે ન આ લોક પરલોક અને સુખો. ૪૦.
તજે જે યોગથી કર્મ, જે છટે બહેમ જ્ઞાનથી,
પાર્થ, તે આત્મજ્ઞાનીને કર્મ બાંધી શકે નહિ. ૪૧.
માટે અજ્ઞાનથી થાતો મનનો બહેમ જ્ઞાનના
ખડ્ગથી કાપી થા ઊભો, કર્મયોગ કર્યે જ જા. ૪૨.

આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાને ગાયેલી ઉપનિષદમાં બ્રહ્મવિદ્યાન્તર્ગત
(કર્મ) યોગશાસ્ત્રમાં શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુનના સંવાદમાં જ્ઞાનકર્મ-
સંન્યાસયોગ નામનો ચોથો અધ્યાય પૂરો થયો.

पञ्चमोऽध्यायः

भर्जुन उवाच ।

संन्यासं कर्मणां कृष्ण पुनर्योगं च शंससि ।
यच्छ्रेय एतयोरेकं तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम् ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

संन्यासः कर्मयोगश्च निश्चेयसकराद्युभौ ।
तयोस्तु कर्मसंन्यासात्कर्मयोगो विशिष्यते ॥ २ ॥
ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी यो न द्वेष्टि न कांक्षति ।
निर्व्विद्भो हि महाबाहो सुखं बंधात्प्रमुच्यते ॥ ३ ॥
सांख्ययोगो पृथग्बालाः प्रथदंति न पंडिताः ।
एकमप्यास्थितः सम्यगुभयोर्यदिदते फलम् ॥ ४ ॥
यत्सांख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते ।
एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ॥ ५ ॥
संन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः ।
योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म न विरेणाधिगच्छति ॥ ६ ॥
योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेंद्रियः ।
सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥ ७ ॥
नैव किंचित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ।
पश्यन्शृण्वन्स्पृशन्निघ्नन्गन्तुं त्वयि पश्यन् ॥ ८ ॥
प्रलपन्विस्मजन्गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु घर्तत इति धारयन् ॥ ९ ॥
ब्रह्मण्याधाय कर्माणि संगं त्यक्त्वा करोति यः ।
लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवांभसा ॥ १० ॥
कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि ।
योगिनः कर्म कुर्वति संगं त्यक्त्वाऽऽत्मशुद्धये ॥ ११ ॥

અધ્યાય પાંચમો

અર્જુન બોલ્યો—

કહો છો કર્મસંન્યાસ, કર્મયોગ વળી કહો,
બેમાંથી છે કયું સારું? કરી નક્કી અને કહો. ૧.

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

કર્મસંન્યાસ ને કર્મયોગ બે શ્રેષ્ઠ આપના,
કર્મસંન્યાસથી સારો કર્મયોગ જ બેઉમાં. ૨.

ન જેને દ્વેષ ને ઈર્ષ્યા, નિત્યસંન્યાસી જગતે,
દ્વંદ્વોથી પર જે હોય, છૂટે બંધનથી મુખે. ૩.

જ્ઞાન, યોગજી જીવે એવું મૂર્ખ બોલે, ન પડિતો,
એકે જે આચરે પૂરું, તે બેનું ફળ પામતો. ૪.

જ્ઞાનીઓ પદ જે પામે, પામે તે કર્મયોગી યે,
જ્ઞાન ને યોગને એકે જે જીએ તે ખરું જીએ. ૫.

કર્મયોગ વિના તો છે કર્મસંન્યાસ દુર્લભ,
કર્મયોગી મુનિ પામે પરબ્રહ્મ સુસત્વર. ૬.

સમ, શુદ્ધ કરે ચિત્ત, જે છતે મન ઇન્દ્રિયો,
કયાં છતાં ન લેપાતો આત્મવત્ત જે ગણે ભૂતો. ૭.

જ્ઞેય, સુષ્ટિ, સ્પૃશેષ, સૂચે, ખાચ, જાચ, ઉચે, ધમે, જ
બોલે, કાઠે મળો, જાણે, આંખ બોલે મીચે છતાં

ઈન્દ્રિયો વિષયે બેસે આની, એવું જ માનવું
તત્ત્વજ્ઞ કર્મયોગીએ 'નથી હું કરતો કશું.' ૮, ૯.

બ્રહ્માર્પણ કરી કર્મો, છાડી આસક્તિ જે કરે,
પદ્મપત્ર જગે જેમ, અલિપ્ત પાપથી રહે. ૧૦.

એકલાં મન ને દેહ જુદા ને ઇન્દ્રિયો વડે
શુદ્ધિ કાજ કરે કર્મ યોગી આસક્તિ છાડીને. ૧૧.

युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शांतिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ।
 अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते ॥१२॥
 सर्वकर्माणि मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी ।
 नयद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन् ॥१३॥
 न कर्तव्यं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ।
 न कर्मफलसंयोगं स्वभायस्तु प्रवर्तते ॥१४॥
 नादत्ते कस्यचित्पापं न चैव सुरुतं विभुः ।
 ब्रह्मनेनादृतं ज्ञानं तेन मुह्यंति जंतवः ॥१५॥
 ज्ञानेन तु तदज्ञानं येयां नाशितमात्मनः ।
 तेषामादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ॥१६॥
 तदयुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ।
 गच्छंत्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥१७॥
 विद्याधिनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
 शुनि चैव श्वपाके च पंडिताः समदर्शिनः ॥१८॥
 इदृष तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ।
 निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद् ब्रह्मणि ते स्थिताः ॥१९॥
 न प्रहृष्येति प्रयं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् ।
 स्थिरबुद्धिरसंमूढो ब्रह्मविद् ब्रह्मणि स्थितः ॥२०॥
 बाह्यस्पर्शेष्वसकात्मा विदित्वात्मनि यत्तु यम् ।
 स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षय्यमश्नुते ॥२१॥
 ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ।
 आद्यंत्यंतः कौतेय न तेषु रमते बुधः ॥२२॥
 शक्नोतीद्वैव यः सोढुं प्राक् शरीरविमोक्षणात् ।
 कामक्रोधोद्वेगं चैवं स युक्तः स सुखी नरः ॥२३॥
 योऽतः सुखोऽतरारामस्तथांतर्ज्योतिरेव यः ।
 स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ॥२४॥

કર્મફલ તણ ચોગી શાંતિ પરમ પામતો,
 બંધાય છે ફલાસક્ત વાસનાથી અચોગી તો. ૧૨.
 રહે છે સંયમી આત્મા નિરાંતે આ શરીરમાં,
 છોડીને મનથી કર્મો, કર્વા કે કારવ્યા વિના. ૧૩.
 ન સજો પ્રભુ લોકોનાં કર્મો, કર્તાપણું અને
 કર્મ ને ફળનો મેળ; પ્રકૃતિ એ બધું કરે. ૧૪.
 કોઇનું પાપ કે પુણ્ય પ્રભુ માથે ન વહેારતો,
 અજ્ઞાને જ્ઞાન ઘેરાયું તેથી મુઝાય પ્રાણીઓ. ૧૫.
 જેનું અજ્ઞાન તો આત્મજ્ઞાનથી નાશ પામિયું,
 તેના સૂર્યસમા જ્ઞાને થાય દર્શન બ્રહ્મનું. ૧૬.
 જ્ઞાનમાં મન ને છુદ્ધિ, નિષ્કા ને લક્ષ રાખતા,
 જ્ઞાનથી પાપને ઘાતા, તે ફરી નહિ જન્મતા. ૧૭.
 વિધાવિનયવાળો જે બ્રાહ્મણ, ગાય, હાથી, ને
 થાન, ચંડાળ એ સૌ થે જ્ઞાનીને સરખા હીસે. ૧૮.
 જીવતાં જ મળે મોક્ષ જેમનું મન છે સમ,
 રહે તે બ્રહ્મમાં, હોઇ બ્રહ્મ નિર્દોષ ને સમ. ૧૯.
 બ્રહ્મજ્ઞાની, સ્થિતપ્રજ્ઞ, નિર્ભેદી, બ્રહ્મરૂપ જે,
 ન રાગે ઇષ્ટ પામ્યાથી, અનિષ્ટ ન દુઃખાય તે. ૨૦.
 લપટાય ન ભોગોમાં તે બ્રહ્માનંદ મેળવે,
 રહે જે બ્રહ્મમાં મસ્ત, પામે મુખ અખૂટ તે. ૨૧.
 આવે ને જાય એવાં છે ઇન્દ્રિયોથી થતાં મુખો,
 ભયુ' એમાં નયુ' દુઃખ, એમાં શાલો ન રાચતો. ૨૨.
 કામ ને ક્રોધનો વેગ આ દેહ પડતા મુઘી
 જીવતાં જીવે જેહ, તે ચોગી, તે ખરો મુખી. ૨૩.
 આનંદ, શાંતિ ને જ્ઞાન જેના અંતરમાં વસે,
 બ્રહ્મરૂપ જ તે ચોગી બ્રહ્મમાં મોક્ષ મેળવે. ૨૪.

लभंते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः ।
 छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते रताः ॥२५॥
 कामक्रोधद्वियुक्तानां यतीनां यतचेतसाम् ।
 अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते विदितात्मनाम् ॥२६॥
 स्पर्शाश्रुत्या बहिर्बाह्यांश्चक्षुर्धैवांतरे भ्रुवोः ।
 प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यंतरचारिणौ ॥२७॥
 यतेंद्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ।
 विगतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः ॥२८॥
 भोक्तारं यद्यतपसां सर्वलोकमहेभ्यरम् ।
 सुहृदं सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां शान्तिमृच्छति ॥२९॥

अने श्रीमद्भगवद्गीतासु निपटु ब्रह्मवेद्याया योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुन
 संवादे सन्यासयोगो नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥१॥

જેને અભેદ સર્વન, રાચતા હવમાત્રના
 હિતે, નિઘ્પાપ તે ચોગી સંયમી મોક્ષ પામતા. ૨૫.
 કામ ક્રોધ નથી જેને, મન છે વશ જેમને,
 એવા એ આત્મજ્ઞાનીને બધે મોક્ષ. જ મોક્ષ છે. ૨૬.
 તણ લોગો, લવાં બેની વચમાં આંખ ઠરવી,
 નાકમાં ફરતા પ્રાણ, અપાન સરખા કરી,
 ઈન્દ્રિયો, મન, યુદ્ધિને રોકે, મોક્ષપરાયણ
 છાડે ઇચ્છા ભય ક્રોધ જે, તે મુક્ત સદા નર. ૨૭, ૨૮.
 યજ્ઞ ને તપ હું માહું, હું પ્રભુ સર્વ લોકનો,
 મિત્ર હું સર્વ હોયોનો, ભણે તે શાંતિ પામતો. ૨૯.

આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાને ગાયેલી ઉપનિષદમાં અઠાવિદ્યાન્તર્ગત
 (કર્મ)યોગશાસ્ત્રમાં શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુનના સંવાદમાં સંન્યાસયોગ
 નામનો પાંચમો અધ્યાય પૂરો થયો.

षष्ठोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच ।

अनादितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः ।
स संन्यासी च योगी च न निरग्निर्न चाक्रियः ॥ १ ॥
यं संन्यासमिति प्राहुर्योगं तं विद्धि पांडव ।
न ह्यसंन्यस्तसंकल्पो योगी भवति कश्चन ॥ २ ॥
आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ।
योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ॥ ३ ॥
यदा हि नन्द्रियाण्येव न कर्मस्वनुपज्जते ।
सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥ ४ ॥
उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं नात्मानमवसादयेत् ।
आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ५ ॥
बंधुरात्माऽऽत्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।
अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥ ६ ॥
जितात्मनः प्रशांतस्य परमात्मा समाहितः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥ ७ ॥
ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेंद्रियः ।
युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकांचनः ॥ ८ ॥
सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबंधुषु ।
साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥ ९ ॥
योगी युञ्जीत सततमात्मानं रहसि स्थितः ।
एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥ १० ॥
शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।
नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ ११ ॥
तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेंद्रियक्रियः ।
उपविश्यासने युञ्ज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥ १२ ॥

અધ્યાય છઠો.

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

- કૃત્યં છા છાડી જે કર્મ કરે શાસ્ત્રોક્ત, યોગી તે,
સંન્યાસી પણ તે; ના જે યજ્ઞ ને કર્મ છાડી દે. ૧.
  - કહો સંન્યાસ જેને તે કર્મયોગ તું જાણજે,
ન તજે જે કૃત્રાશા, તે કર્મયોગી ન થૈ શકે. ૨.
  - કર્મયોગી થનારાને કર્મથી સમતા મળે,
કર્મયોગી થયેલાને સમતા કર્મ કારવે. ૩.
  - વિપયોમાં અને કર્મોમાં અનાસક્ત જે રહે
બધા સંકલ્પ છાડીને, યોગારૂઢ ગણાય છે. ૪.
  - પાતે ઉદ્ધાર પાનાનો કરવો, ન અધીગતિ;
પાતાનો મિત્ર કે શત્રુ સદા પાતે જ છે નહી. ૫.
  - પાતાનો મિત્ર પાતે છે, જેણે જ્ઞાને જીત્યું મન;
પાનાના શત્રુશો વર્તે, જેણે જીત્યું નથી મન. ૬.
  - મનને જીતનારો ને શાંત આત્મા રહે સમ
ઠાઠે, તાપે, સુખે, દુઃખે, માન ને અપમાનમાં. ૭.
  - જ્ઞાનવિજ્ઞાનથી તૃપ્ત અવિકારી વશી ગણે
માઠી, પથર, સોનાને સમ, સિદ્ધ ગણાય તે. ૮.
  - મિત્ર, શત્રુ, સગાં, સ્નેહી, તટસ્થ, સંત, દુષ્ટને
જીએ સમાન ભાવે જે, નર તે સર્વત્રેષ્ઠ છે. ૯.
  - ચિત્ત આત્મા વશે રાખી, આશા સંબદ્ધ છાડીને,
એકાંતે એકજા નિત્ય કરવો યોગ યોગીએ. ૧૦.
- શુદ્ધ સ્થળે કર્મે દર્શી,
સ્થિર આસન સ્થાપીને ન
બેસવું આસને રેહી
એકાગ્ર મનથી ચિત્તશુદ્ધિ

समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ।
 संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ॥१३॥
 प्रशांतात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारिव्रते स्थितः ।
 मनः संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत मत्परः ॥१४॥
 युञ्जन्नेवं सदाऽऽत्मानं योगी नियतमानसः ।
 शान्तिं निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छति ॥१५॥
 नात्यश्नतस्तु योगोऽस्ति न चैकांतमनश्नतः ।
 न चातिस्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव ध्यातुं ॥१६॥
 युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।
 युक्तस्वप्नायोधौस्य योगो भवति दुःखहा ॥१७॥
 यदा चिन्वितं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ।
 निःस्पृहः सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥१८॥
 यथा दीपो निपातस्थो नङ्गते सोपमा स्मृता ।
 योगिनो यतचित्तस्य युञ्जतो योगमात्मनः ॥१९॥
 यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ।
 यत्र चैवात्मनाऽऽत्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥२०॥
 सुप्तमात्यंतिकं यत्तद्बुद्धिप्राप्तमतीन्द्रियम् ।
 वेत्ति यत्र न चैवायं स्थितश्चलति तत्त्वतः ॥२१॥
 यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः ।
 यस्मिन् स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥२२॥
 तं विद्यादुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम् ।
 स निश्चयेन योक्तव्यो योगोऽनिर्विण्णचेतसा ॥२३॥
 संकल्पप्रभवान्कामास्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः ।
 मनसैवेन्द्रियग्रामं विनियम्य समंततः ॥२४॥
 शनैः शनैरुपरमेद् बुद्ध्या धृतिगृहीतया ।
 आत्मसंस्थं मनः कृत्वा नाकिंचिदपि चिन्तयेत् ॥२५॥

સ્થિર રાખી સીધાં કાયા માથું ડોક, સ્વનાકને
 ટેરવે ટેરવી દૃષ્ટિ, આમતેમ ન જોઈને,
 શાંત નિર્લય ને બ્રહ્મચારી રાખી વશે મન,
 મારામાં ચિત્ત જોડીને બેસવું ધ્યાનમાં મમ. ૧૩, ૧૪.
 આમ નિત્ય કરી યોગ યોગી જે મન મારતો,
 મદ્રૂપ થઈ જવાની મોક્ષદા શાંતિ પામતો. ૧૫.
 બહુ ખાનારને, સાવ ભૂખ્યાને, ને અધોરીને,
 સાવ ના ઊંઘનારાને યોગ સિદ્ધ ન થાય છે. ૧૬.
 આહારે ને વિહારે જે, હાલવે ચાલવે, ઊંઘ
 જાગવે જાળવે માપ, યોગ તેનાં દુઃખો હરે. ૧૭.
 વશમાં રાખીયું ચિત્ત આત્મામાં જ ઠરી રહે,
 ન તમા કોઈ ઈચ્છાની, ત્યારે 'યુક્ત' ગણાય તે. ૧૮.
 બંધિયાર જગમાંડી દીપજ્વોત હોય નહિ,
 બ્રહ્મમાં જીવ જોડે તે યોગી તેમ હોય નહિ. ૧૯.
 યોગાભ્યાસ વડે રોક્યું ચિત્ત જ્યાં શાંત થાય છે,
 આત્માથી આત્મમાં આત્મા જોતો સંતુષ્ટ જ્યાં રહે,
 બુદ્ધિનું ઇન્દ્રિયાતીત અખંડ સુખ જ્યાં મળે,
 જેમાં રહેલ યોગી તો તત્ત્વથી ન કદી ચળે,
 પામ્યાથી જે સ્થિતિ ખીજ લાલ સો તુચ્છ લાગતા,
 જેમાં રહેલને હારે દુઃખો એ ન ચળાવતાં,
 જરા એ જ્યાં નથી દુઃખ તે સ્થિતિ યોગ નામની
 જાણ, પ્રકુલ્લ ચિત્તે તે યોગ આચરવો નહી. ૨૦ થી ૨૩.
 સંકલ્પથી થતી ઈચ્છા બધી છોડી પૂરેપૂરી,
 મનથી જ બધેથી એ રોકીને ઇન્દ્રિયો બધી,
 ધીર બુદ્ધિ વડે ધીમે ધીમે શાંત થતા જવું
 આત્મામાં મનને જોડી વિચારે ન ચઢી જવું. ૨૪, ૨૫.
 સ.-૪

यतो यतो निश्चरति, मनश्चंचलमस्थिरम् ।
 ततस्त्वतो नियम्यैतदात्मन्येव धनं नयेत् ॥२६॥
 प्रशांतमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् ।
 उपैति शान्तरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥२७॥
 पुञ्जन्नेवं सदाऽऽत्मानं योगी विगतकल्मषः ।
 सुखेन, ब्रह्मसंस्पर्शमत्यन्तं सुप्रमश्नुते ॥२८॥
 सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
 ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥२९॥
 यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।
 तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥३०॥
 सर्वभूतस्थितं यो मां भक्तयेकत्वमास्थितः ।
 सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥३१॥
 आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ।
 सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥३२॥

अर्जुन उवाच ।

योऽयं योगस्त्रया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ।
 एतस्याहं न पश्यामि चञ्चलत्वादिस्थितिं स्थिराम् ॥३३॥
 चञ्चलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि ध्रुवदृढम् ।
 तस्याहं निग्रहं मन्ये धारयोरपि सुदुष्करम् ॥३४॥

श्रीभगवानुवाच ।

असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।
 अभ्यासेन तु, कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते ॥३५॥
 असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः ।
 वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमप्यतः ॥३६॥

જ્યાં જ્યાંથી નાસવું લાગે મન ચંચલ અસ્થિર,
 ત્યાં ત્યાંથી આંતરી એને આત્માને રાખવું વશ. ૨૬.
 શાંતચિત્ત, રજોહીન, અપાપી, બ્રહ્મરૂપ જે
 બનેલો હોય તે યોગી મુખ ઉત્તમ મેળવે. ૨૭.
 યોગાભ્યાસ કરી આમ સદા નિષ્પાપ યોગી એ
 બ્રહ્મપ્રાપ્તિ તણું પામે અનંત મુખ તે મુખે. ૨૮.
 યોગાભ્યાસ કરેલાની સમ દૃષ્ટિ બધે રહે,
 પોતાને સર્વ સૃષ્ટિમાં, પોતામાં સૃષ્ટિને જુએ. ૨૯.
 જે મને સર્વમાં જોતો, મારામાં સર્વ જે જુએ,
 નથી હું મદતો તેનો, તે મારો ન કદી મટે. ૩૦.
 રહેલા સર્વ સૃષ્ટિમાં મને એકત્વબુદ્ધિએ
 ભળે, તે સૌ કરે કર્મ છતાં મારે વિષે વસે. ૩૧.
 મુખ કે દુઃખ હો, તે એ જુએ જે સમ દૃષ્ટિથી
 પોતાની જેમ સર્વેને, તે યોગી શ્રેષ્ઠ છે નકી. ૩૨.

અર્જુન બોલ્યો—

બુદ્ધિની સમતારૂપી યોગ આ જે કહ્યો તમે,
 ચિત્ત ચંચળ હોવાથી યોગ એ ન દેખી શકે. ૩૩.
 ચિત્ત ચંચળ તોફાની જળરું મજબૂત છે,
 મનને વાયુની જેમ બાંધવું અઘરું દીસે. ૩૪.

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

મન ચંચળ છે ન એ બાંધવું અઘરું ખરે,
 છતાં એ ખંતવેશએ નકી એકાગ્ર થાય છે. ૩૫.
 મન છૂટ્યા વિના યોગ સાધવો અઘરો દીસે,
 ખંતીલો સંયમી સિદ્ધ ઉપાયથી કરી શકે. ૩૬.

अर्जुन उवाच ।

अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः ।
अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं कृष्ण गच्छति ॥३७॥
कश्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति ।
अप्रतिष्ठो मद्वाचाहो विमूढो ग्रहाणः पथि ॥३८॥
पतन्मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः ।
त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥३९॥

श्रीभगवानुवाच ।

पार्थ नैवेह नामुन चिन्ताशस्तस्य विद्यते ।
न हि कल्याणकृत्कश्चिद्गुर्गतिं तात गच्छति ॥४०॥
प्राप्य पुण्यकृतांल्लोकानुपित्वा शाश्वतीः समाः ।
शुचीनां धीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥४१॥
अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ।
एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥४२॥
तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्यवेदिकम् ।
यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ॥४३॥
पूर्वाभ्यासेन तेनैव द्वियते ह्यवशोऽपि सः ।
जिज्ञासुर्वापि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥४४॥
प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिंलिपः ।
अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥४५॥
तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः ।
कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन ॥४६॥
योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनांतरात्मना ।
श्रद्धावान्भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ॥४७॥
इति श्रीभट्टशङ्करदीप्ताष्टनिपत्यु मद्वाचिणां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुन-
संवादे ध्यानयोगो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

અર્જુન બોલ્યો—

સંયમે અશ્રુરા યત્ને શ્રદ્ધાળુ યોગથી ચળે,
યોગસિદ્ધિ ને પામે તે, તેને કેવી ગતિ મળે? ૩૭.
બ્રહ્મમાર્ગે મુઝાયેલો અસ્થિર, છિન્ન મેઘસો
અતો બ્રહ્મ તતો બ્રહ્મ નાશ તો નથી પામતો? ૩૮.
મારો સંશય આ, કૃષ્ણ, દાળ સાવ કૃપા કરી,
હોઈ સંશય આ તારા વિના દાળી શકે નહિ. ૩૯.

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

નથી જ નાશ તેનો તો આ લોકે પરલોકમાં,
હૃદયાણુ કરનારાની દુર્ગતિ ન થતી કદા. ૪૦.
લોકે જે પુણ્યશાળીના, ચિર કાળ ત્યહાં રહે,
યોગબ્રહ્મ પછી જન્મે શુદ્ધ શ્રીમંતને કુળે, ૪૧.
કે જન્મે સમતાવાળા યોગીના કુળને વિષે;
આ લોકે મળવો જન્મ એવો અતિ કઠિન છે. ૪૨.
ત્યાં પાછી સમતા એને પૂર્વ જન્મ તણી મળે,
પામવા યોગસિદ્ધિ તે યત્ન પાછો ફરી કરે. ૪૩.
પરાણે ખેંચતા એને પૂર્વ સંસ્કાર યોગના,
યોગજિજ્ઞાસુ ચે કામ્ય કર્મો છોડે જ વેદનાં. ૪૪.
પ્રયત્ન કરતો યોગી પાપમુક્ત થતો થતો,
ઘણા જન્મે થઈ સિદ્ધ પછી તે ભાક્ષ પામતો. ૪૫.
યોગી મેટો તપસ્વીથી, જ્ઞાનીથી અદકો તથા,
ને મેટો કર્મકાંડીથી, માટે યોગી તું, પાર્થ, થા. ૪૬.
બધા ચે યોગીઓમાંથી શ્રદ્ધાથી જે ભજે મને
મારામાં જીવ જોડીને, યોગી શ્રેષ્ઠ મનાય તે. ૪૭.

આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાને ગાયેલી ઉપનિષદ્માં બ્રહ્મવિદ્યાન્તર્ગત
(કર્મ)યોગશાસ્ત્રમાં શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુનના સંવાદમાં ધ્યાનયોગ
નામનો ૭૬૦ અધ્યાય પૂરો થયે.

सप्तमोऽध्यायः

श्रीमगवानुवाच ।

मय्यासकमनाः पार्थ योगं युञ्जन्मदाश्रयः ।
शसंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु ॥ १ ॥
ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः ।
यज्ज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यज्ज्ञातव्यमघशिष्यते ॥ २ ॥
मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ।
यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ॥ ३ ॥
भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ।
अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥ ४ ॥
अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ।
जीवभूतां महाबाहो यथेदं धार्यते जगत् ॥ ५ ॥
एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय ।
अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥ ६ ॥
मत्तः परतरं नान्यत्किञ्चिदस्ति धनंजय ।
मयि सर्वमिदं प्रोक्तं सूत्रे मणिगणा इव ॥ ७ ॥
रसोऽहमप्सु कीर्तेय प्रभाऽस्मि शशिसूर्ययोः ।
प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं चूषु ॥ ८ ॥
पुण्यो गंधः पृथिव्यां च तेजश्चास्मि बिम्बवत्सौ ।
जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मि तपस्विषु ॥ ९ ॥
वीर्यं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ।
बुद्धिर्बुद्धिमतामसि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥ १० ॥
बलं बलवतामसि कामरागद्विजितम् ।
धर्माविद्धो भूतेषु कामोऽसि भरतर्षभ ॥ ११ ॥

અધ્યાય સાતમો

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

- મન સોંપી મને, યોગ સાધતાં મુજ આશરે,
મુજુ તું શી રીતે નિશ્ચે પૂરો જાણીશ તું મને. ૧.
- જ્ઞાન વિજ્ઞાન આ પૂરું કહું છું હું તને હવે,
એ જાણી આ જગે બીજું જાણવા જોગ ના રહે. ૨.
- હજારો લોકમાં કોઈ સિદ્ધિ મેળવવા મથે,
એમાંથી જાણખે કોઈ સત્ય રૂપે વળી મને. ૩.
- પૃથ્વી, અગ્નિ, હવા, પાણી, આકાશ, મન, બુદ્ધિ, ને
અહંકાર મહારી એ માયાના આઠ ભાગ છે. ૪.
- અપરા એ; બીજી એથી પ્રકૃતિ છે પરા મમ
જીવરૂપ, નહો જોધી સૃષ્ટિ આ સર્વ, અર્જુન. ૫.
- જાણ કે આ બધાં પ્રાણી આ બે પ્રકૃતિથી થતાં,
સર્વ સંસાર કેરું હું મૂળ ને અંત છું તથા. ૬.
- બીજું કોઈ નથી મારા કરતાં ઊંચું, અર્જુન,
મારામાં આ બધું ગાંઠયું દોરામાં મણકા જયમ, ૭.
- પાણીમાં રસ હું, તેજ હું સૂર્યચંદ્રમાં, બધા
વેદે જ, ગગને શબ્દ, પુરુષોમાં પરાક્રમ. ૮.
- પૃથ્વીમાં હું ગુગંધિ છું, અગ્નિમાં તેજ જે હું તે,
જીવન સર્વ પ્રાણીમાં, તપ છું તપસો વિષે. ૯.
- સર્વ જીવોનું હું બીજ સનાતન છું, જાણ તું,
બુદ્ધિશાળી તણી બુદ્ધિ, તેજસ્વીનું હું તેજ છું. ૧૦.
- કામરાગ વિનાનું હું બળ છું બળવંતનું,
ધર્મના અવિરોધી જે જીવોમાં કામ તે હું છું. ૧૧.

ये चैव सात्त्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये ।
 मत्त एवेति तान्विद्धि न त्वहं तेषु ते मयि ॥१२॥
 त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् ।
 मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ॥१३॥
 दैवी शेषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।
 मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥१४॥
 न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः ।
 माययापहतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥१५॥
 चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।
 आर्तो जिह्वासुरार्थार्थो ज्ञानी च भरतर्षभ ॥१६॥
 तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ।
 प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥१७॥
 उद्धाराः सर्वे एवेते ज्ञानी त्यात्मैव मे मतम् ।
 आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ॥१८॥
 यद्भूतां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ।
 यासु देवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥१९॥
 कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ।
 तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया ॥२०॥
 यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धया चित्तुमिच्छति ।
 तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥२१॥
 स तया श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीदृते ।
 लभते च ततः कामान्मयैव विहितान्दि तान् ॥२२॥
 अंतवशु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् ।
 देवान्देवयज्ञो यांति मद्भक्ता यांति मामपि ॥२३॥
 अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते मामबुद्धयः ।
 परं भावमनांतो ममाव्ययमनुत्तमम् ॥२४॥

પદાર્થો નીપજેલા છે સર્વરજતમોમય
 મારામાંથી જ; મારામાં તે છે; તેમાં હું છું નહિ. ૧૨.
 ગુણમય પદાર્થોમાં ફસેલું આ બધું જગ
 મને ન શકું જાણી ગુણોથી પર અવ્યય. ૧૩.
 આ મારી ત્રિગુણા દૈવી માયા દુસ્તર છે ખરી,
 મારું જ શરણું લે જે, માયાને જાય એ તરી. ૧૪.
 ગુમાવી જ્ઞાન માયાથી, રાખીને બુદ્ધિ આમુરી,
 દુઃકર્મી મૂર્ખ ને નીચ મારું શરણુ લે નહિ. ૧૫.
 ચાર પ્રકારના લોક સદાચારી મને ભજેઃ
 દુઃખી, જિજ્ઞાસુ, દ્વેષાર્થી, જ્ઞાની, અર્જુન, આ જગે. ૧૬.
 ચારેમાં ગ્રેષ્ઠ છે જ્ઞાની મારો ભક્ત સદા સમ,
 જ્ઞાનીને હું ઘણો બહાવો, જ્ઞાની બહાલો મને ત્યમ. ૧૭.
 આરે સારા છતાં જ્ઞાની એ તો હું જ છું, કેમકે
 સર્વોત્તમ ગતિ માની ભજે મને જ સિદ્ધ તે. ૧૮.
 પામે છે મુજને જ્ઞાની ઘણા જન્મો પછી પશુ,
 કૃષ્ણરૂપ બધું દેખે તે મહાત્મા મુકુલભ. ૧૯.
 વાસનામાં ભૂલી ભાન, તે તે નિયમ પાળતા,
 ભતિ સ્વભાવથી લોકો દેવોને પૂજતા બીજા. ૨૦.
 જે જે ભક્ત પૂજા ઈચ્છે શ્રદ્ધાથી જે સ્વરૂપની,
 કરું છું તે જ શ્રદ્ધાને દૃઢ તે તે હું ભક્તની. ૨૧.
 શ્રદ્ધાથી તે પછી ભક્ત આરાધે તે સ્વરૂપને,
 ને પછી મેં જ નિર્મેલાં ઈચ્છેલાં ફળ મેળાવે. ૨૨.
 એ અદ્ય બુદ્ધિવાળાને વિનાશી ફળ તો મળે,
 દેવોના ભક્તને દેવો મળે, હું મુજ ભક્તને. ૨૩.
 ન જાણે રૂપ મારું જે પર અવ્યય ઉત્તમ,
 મને અવ્યક્તને માને થયેલો વ્યક્ત તે મૂઠ. ૨૪.

नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः ।
 भूदोऽयं नाभिजानाति लोको मामजमव्ययम् ॥२५॥
 वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन ।
 भविष्याणि च भूतानि मां तु वेद न कश्चन ॥२६॥
 इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वंद्वमोहेन भारत ।
 सर्वभूतानि संमोहं सर्गे 'यांति परंतप ॥२७॥
 येषां त्वत्सगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।
 ते द्वंद्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते मां दृढव्रताः ॥२८॥
 जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतन्ति ये ।
 ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाखिलम् ॥२९॥
 साधिभूताधिदैवं मां साधियद्वां च ये विदुः ।
 प्रयाणकालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ॥३०॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णा-
 र्जुनसंवादे ज्ञानविज्ञानयोगो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

હૂપેલા યોગમાયાથી મને ન ઝોળખે બંધા,
 અનાદિ અવિનાશી હું એવું મૂઠ ન જાણતા. ૨૫
 જીવો જે થૈ ગયા, થાતા હાલ, ને જે હવે થશે,
 ઝોળખું તે બધાને હું, કોઈ ના ઝોળખે મને. ૨૬,
 રાગ ન દ્વેષથી થાતા સુખદુઃખાદિ દ્વંદ્વના
 મોહથી જગમાં લોકો પડે છે ભ્રમમાં બંધા. ૨૭,
 પણ જે લોકનું પાપ નાશ પામે સુકર્મથી,
 દ્વંદ્વમોહથી છૂટી તે લજે મને વૃદ્ધમતી. ૨૮,
 આવીને શરણે મારે મયતા મોક્ષ કાજ જે,
 જાણે તે બ્રહ્મ, સંપૂર્ણ અધ્યાત્મ, સર્વ કર્મને. ૨૯,
 અધિભૂત, અધિદેવ, અધિયજ્ઞ મને લહે,
 ઝોળખે સમતાયુક્ત અંતકાળે ચ ■ મને. ૩૦,

આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાને ગાયેલી ઉપનિષદ્ધ્યા બ્રહ્મવિદ્યાન્તર્ગત
 (કર્મ)યોગશાસ્ત્રમાં શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુનના સંવાદમાં જ્ઞાનવિજ્ઞાનયોગ
 નામનો સાતમો અધ્યાય પૂરો થયો.

अष्टमोऽध्यायः

• अर्जुन उवाच ।

किं तद् ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्तम ।
अधिभूतं च किं प्रोक्तमधिदैवं किमुच्यते ॥ १ ॥
अधियज्ञः कथं कोऽत्र देहेऽस्मिन्मधुसूदन ।
प्रयाणकाले च कथं ज्ञेयोऽसि नियतात्मभिः ॥ २ ॥

• श्रीभगवानुवाच ।

अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ।
भूतभायोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंश्रितः ॥ ३ ॥
अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषध्याधिदैवतम् ।
अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां यर ॥ ४ ॥

अंतकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ।
यः प्रयाति स मद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥ ५ ॥

यं यं चापि स्मरन्मावं त्यजत्यन्ते कलेवरम् ।
तं तमेवेति कौंतेय सदा तद्भावभाषितः ॥ ६ ॥

तस्मात्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युध्य च ।
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मांसेष्वस्यसंशयम् ॥ ७ ॥

अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा नान्यगामिना ।
परमं पुष्टं दिव्यं याति पार्थानुचितयन् ॥ ८ ॥

कविं पुराणमनुशासितार-

मणोरणीयांसमनुस्मरेद्यः ।

• सर्वस्य धातारमर्चित्यरूप-

मादित्यवर्णं तमसः पः तात् ॥ ९ ॥

અધ્યાય આઠમો

અર્જુન બોલ્યો—

કૃષ્ણ, તે બ્રહ્મ શું, ને શું અધ્યાત્મ, વળી કર્મ શું ?
અધિભૂત કહે કોને ? અધિદેવ શને કહ્યું ? ૧.
આ દેહે કોણ ને કેમ અધિયજ્ઞ ? કયી રીતે
તમને અંતકાળે તો જાણવા સંયમી જને ? ૨.

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

અત્યંત અવિનાશી તે બ્રહ્મ, સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ તે
અધ્યાત્મ, સૃષ્ટિઉત્પત્તિ કેશે વ્યાપાર કર્મ છે. ૩.
સર્વના દેહમાં તત્ત્વ વિનાશી અધિભૂત તે,
અધિદેવત તે જીવ, હું જ હું અધિયજ્ઞ તે. ૪.
અંતકાળે છૂટે દેહ સ્મરતાં સ્મરતાં મને
જેના, તે પામતો નિશ્ચે મારા મૂળ સ્વરૂપને. ૫.
અંતે તે યાદ આવે છે જે રહ્યું જિંદગીભર,
છેલ્લી ક્ષણે સ્મરે જેને, પામે તે રૂપને નર. ૬.
માટે સ્મર મને નિત્ય, લહી લે શુદ્ધ હું અને
મન બુદ્ધિ મને સોંપી, નક્કી પામીશ હું મને. ૭.
યોગાવ્યાસથી એકાગ્ર ચિત્તથી જે સ્મરે જન
પુરુષોત્તમને દિવ્ય, તે પામે પુરુષોત્તમ. ૮.
પુરાણ, સર્વજ્ઞ, જગન્નિયંતા,
સુસૂક્ષ્મ, આખું જગ પાળતા જે,
અચિંત્ય રૂપે, રતિશા પ્રકાશે,
અજ્ઞાનથી જે પર છે જ તેને

प्रयाणकाले मनसाऽचलेन

भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव ।

भुवोर्मध्ये प्राणमावेश्य सम्यक्

स तं परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥१०॥

यदक्षरं वेदविदो वदन्ति ।

विशन्ति यद्यत्तयो घीतरागाः ।

यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति

तत्ते पदं संप्रहेण प्रवक्ष्ये ॥११॥

सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च ।

मूर्ध्न्याघायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणाम् ॥१२॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ।

यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ॥१३॥

अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः ।

तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥१४॥

मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतम् ।

नाप्नुयन्ति ब्रह्मन्मानः संसिद्धिं परमां गताः ॥१५॥

आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ।

मामुपेत्य तु कौन्तेय पुनर्जन्म न विद्यते ॥१६॥

सहस्रयुगपर्यन्तमद्वयं ब्रह्मणो विदुः ।

शान्तिं युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्रविशे जनाः ॥१७॥

अन्यक्ताद्व्यक्तयः सर्वाः प्रभवन्त्यहरागमे ।

रात्र्यागमे प्रलीयन्ते तत्रैवाव्यक्तसंशके ॥१८॥

भूतप्रायः स पदार्थं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ।

रात्र्यागमेऽवशः पार्थ प्रभवत्यहरागमे ॥१९॥

परस्तस्मात्तु भावोऽन्योऽव्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः ।

यः स सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति ॥२०॥

એકાગ્ર ચિત્તે થઈ લક્ષ્મીના,
 રાખી રૂડા યોગળળે જ પ્રાણ
 લવાં મધે, અંતસમે સ્મરે જે,
 મળે જ તેને પરમાત્મ દિવ્ય, ૯, ૧૦.
 જેને કહે 'અક્ષર' વેદવેત્તા,
 જેમાં વિશગી યતિઓ સમાતા,
 જે કાજ પાળે પ્રત અક્ષર્યર્થ,
 સંક્ષેપમાં તે ૫૬ વર્ણવું હું. ૧૧.
 ઈન્દ્રિયોનાં 'રૂંધી દારે, સ્થાપીને હૃદયે મન,
 મસ્તકે પ્રાણ, રાખીને, સમાધિમાં થઈ સ્થિર,
 ઇશ્વરી બ્રહ્મનો જાપ જપતાં, સ્મરતાં મને
 છાડીને દેહ જે જાય, પામે છે ગતિ શ્રેષ્ઠ તે. ૧૨, ૧૩.
 સ્મરે સતત જે નિત્ય મને અનન્ય ભાવથી,
 એ નિત્યયુક્ત યોગીને મળું છું હું સહેલથી. ૧૪.
 સિદ્ધિ ઉત્તમ પામેલા મહાત્માનો મને મળી
 દુઃખરૂપ વિનાશી તે પુનર્જન્મ થતો નથી. ૧૫.
 બ્રહ્મલોક સુધીનાને ફરીથી જન્મવું પડે,
 મને તો પામનારાને ન ફરી જન્મવું પડે. ૧૬.
 હજાર યુગનો બ્રહ્મા કેરો દિવસ એક છે,
 એવડી રાત જાણે જે, જાણે તે દિનરાતને. ૧૭.
 અવ્યક્તથી બંધી વ્યક્ત સૃષ્ટિ જન્મે દિ ઊગતાં,
 તે જ અવ્યક્તમાં પાછી સમાયે રાત એસતાં. ૧૮.
 એ ને એ પ્રાણીઓ જન્મીજન્મીને લય પામતાં
 પરાણે પડતાં રાત, ન જન્મે દિન ઊગતાં. ૧૯.
 એ સનાતન અવ્યક્ત#ખીલું અવ્યક્તથી# ઊંચું,
 બંધી સૃષ્ટિ મરે તો એ એ નથી નાશ પામવું. ૨૦.

अव्यक्तोऽक्षर इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् ।

यं प्राप्य न निवर्तते तद्धाम परमं मम ॥२१॥

पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ।

यस्यांतःस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ॥२२॥

यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः ।

प्रयाता यांति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥२३॥

अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः पण्मासा उत्तरायणम् ।

तत्र प्रयाता गच्छन्ति ग्रह ग्रहविदो जनाः ॥२४॥

धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः पण्मासा दक्षिणायनम् ।

तत्र चांद्रमसं ज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्तते ॥२५॥

शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते ।

एकया यात्यनावृत्तिमन्ययाऽऽवर्तते पुनः ॥२६॥

नैते सृती पार्थ जानन् योगी मुह्यति कश्चन ।

तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ॥२७॥

वेदेषु यज्ञेषु तपःसु चैव

दानेषु यत्पुण्यफलं प्रदिष्टम् ।

अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा

योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् ॥२८॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णा-

र्जुनसंवादेऽश्वत्थयोगो नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

અક્ષર એ જ અવ્યક્ત, તેને શ્રેષ્ઠ ગતિ કહે,
 જ્યાંથી કો ન ફરે પાછા, તે મારું શ્રેષ્ઠ ધામ છે. ૨૧.
 અનન્ય ભક્તિથી એ તો પરમાત્મા પમાય છે,
 એનામાં સર્વ સૃષ્ટિ છે, આ સૌ એણે રચેલ છે. ૨૨.
 જે કાળે દેહ છૂટ્યાથી પામતા યોગી મોક્ષ, ને
 સંસારે જન્મતા પાછા, કહ્યું તે કાળ હું તને. ૨૩.
 અગ્નિ, જ્વાળા, દહાડો, ને શુકલ પક્ષ, છ માસ જે
 ઉત્તરાયણના તેમાં મરે બ્રહ્મણ, મુક્ત તે. ૨૪.
 ધુમાડો, વાત, ને કૃષ્ણ પક્ષ, ને દક્ષિણાયને
 મરે યોગી, ફરે પાછા સંસારે ચંદ્રલોકથી. ૨૫.
 જગે ઘોળો અને કાળો એ બે શાશ્વત માર્ગ છે,
 પહેલાથી મળે મોક્ષ, બીજાથી ફરી જન્મ લે. ૨૬.
 જાણે જે માર્ગ આ બે, તે કોઈ યોગી મુજાય ના,
 તે માટે સમજા કાળે, પાર્થ, તું યોગયુક્ત થા. ૨૭.
 વેદો તણાં, યજ્ઞ તણાં, તપોનાં,
 દાનો તણાં પુણ્ય ફળો કહ્યાં જે,
 તે સર્વથી થૈ પર જ્ઞાનથી આ
 યોગી જતો ઉત્તમ મૂળ ધામે. ૨૮.

આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાને ગાયેલી ઉપનિષદમાં બ્રહ્મવિદ્યાન્તર્ગત
 (કર્મ)યોગશાસ્ત્રમાં શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુનના સંવાદમાં અક્ષરબ્રહ્મયોગ
 નામનો આઠમો અધ્યાય પૂરો થયો.

नवमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच ।

इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ।
ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥१॥
राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ।
प्रत्यक्षापगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् ॥२॥
अध्वधाना पुरुषा धर्मस्यास्य परंतप ।
अप्राप्य मां नियतंते मृत्युसंसारवर्त्मनि ॥३॥
मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ।
मत्स्थानि सर्वभूतानि न चार्हं तेऽप्ययस्थितः ॥४॥
न च मत्स्थानि भूतानि पश्य मे योगमैश्वरम् ।
भूतभुज च भूतस्थो ममात्मा भूतभावनः ॥५॥
यथाऽऽकाशस्थिता नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ।
तथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥६॥
सर्वभूतानि कर्तेय प्रकृतिं यांति मामिकाम् ।
कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् ॥७॥
प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनः पुनः ।
भूतप्राममिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ॥८॥
न च मां तानि कर्माणि नियन्त्रंति धनंजय ।
उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ॥९॥
मयाऽध्यक्षेण प्रकृतिः स्वयते सचराचरम् ।
हेतुनाऽनेन कर्तेय जगद्विपरिवर्तते ॥१०॥
अवजानन्ति मां मूढा मानुषो तनुमाश्रितम् ।
परं भावमजानन्तो मम भूतमहेश्वरम् ॥११॥
मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः ।
राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं प्रिताः ॥१२॥

શ્રી લગનાન બોલ્યા—

- ગુહ્યમાં ગુહ્ય જે જ્ઞાન વિજ્ઞાન સહ તે કહું;
તને ગુહ્યજ્ઞને, જેથી પાપથી ઊગરીશ તું. ૧.
- વિદ્યાઓમાં રહસ્યોમાં શ્રેષ્ઠ એ જ્ઞાન ઉત્તમ,
પવિત્ર, વ્યવહારુ ને સહેલું ધર્મ્ય અવ્યય. ૨.
- શ્રદ્ધા રાખે ન આ ધર્મે, મને તેઓ ન પામતા,
ફરી પાછા પડે જન્મમૃત્યુની ઘટમાળમાં. ૩.
- અવ્યક્ત રૂપથી હું છું વ્યાપ્યો સંસારમાં બધે,
મારામાં સર્વ જૂતો છે, હું નથી તેમને વિષે. ૪.
- વળી જૂતો ન મારામાં, ફેવી માયા તું જો મુજ,
મારો આત્મા સૂજે પાળે સૃષ્ટિ, તે નહિ મૃષ્ટિમાં. ૫.
- બધે સંચરતો મોટો વાયુ રોજ નભે ફેરે,
સર્વ જૂત રહે તેમ મારામાં એમ માનજે. ૬.
- અઘ્ઘાના દિનને અંતે માયામાં મુજ પામતાં
લય જૂતો બધાં, તેને સર્જ્યું હું દિન ઊગતાં. ૭.
- માયામાં લપટાયેલાં સર્વ જૂતો ફરી ફરી
પરાણે સરજ્યું મારી માયાનો આશરો લઇ. ૮.
- પણ તે કર્મમાં હું તો અનાસક્ત તરફ છું,
તેથી મને નથી હોતું, પાર્થ, બંધન કર્મનું. ૯.
- હું માથે રહી જન્માવું સૃષ્ટિ સ્થાવર જંગમ
માયા દ્વારા, અને તેથી ચાલે સંસારચક્ર આ. ૧૦.
- ન જાણે શ્રેષ્ઠ જે મારા જૂતેશ્વરસ્વરૂપને,
મને માણસ માનીને ઉવેળે મૂઠ તે મને. ૧૧.
- બ્રહ્મ ચિત્ત, વૃથા આશા કર્મ ને જ્ઞાન તેમનાં,
રાક્ષસી આમુરી તેઓ સ્વભાવે હોય મોહમાં. ૧૨.

महात्मानस्तु मां पार्थ देवीं प्रकृतिमाधिताः ।
 भजंत्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमन्ययम् ॥१३॥
 सततं कीर्तयंतो मां यतंतश्च दृढमताः ।
 नमस्यंतश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥१४॥
 ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजंतो मामुपासते ।
 एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् ॥१५॥
 अहं कर्तुरहं यज्ञः स्वधादमहमोपधम ।
 मंशोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥१६॥
 पिताहमस्य जगतो माता धाता पितामहः ।
 वेद्यं पवित्रमोङ्कार ऋक् साम यजुरेव च ॥१७॥
 गतिर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत् ।
 प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं धीजमन्ययम् ॥१८॥
 तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ।
 अमृतं चैव मृत्युश्च सदसचाहमर्जुन ॥१९॥
 त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा
 यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गेति प्रार्थयन्ते ।
 ते पुण्यमासाद्य सुरैर्प्रलोक-
 मश्नन्ति दिव्यान्दिधि देवभोगान् ॥२०॥
 ते तं भुङ्क्त्वा स्वर्गलोकं विशालं
 क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति
 पर्षं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना
 गतागर्तं कामकामा लभन्ते ॥२१॥
 अनन्याश्रितयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते ।
 तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥२२॥
 येऽप्यन्यदेवतामक्ता यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।
 तेऽपि मामेव कौन्तेय यजंत्यविधिपूर्वकम् ॥२३॥

દેવી સ્વભાવના સંતો સૃષ્ટિનું મૂળ અવ્યય
 જાણી મને જાણે છે તે ચારામાં જ મૂકી મન. ૧૩.
 ગુણ મારા સદા ગાતા, યત્નશીલ, દૃઢ વ્રતે,
 નમતા, યુક્ત યોગે તે ઉપાસે ભક્તિથી મને. ૧૪.
 વિશ્વવ્યાપી મને ખીજા ઉપાસે જ્ઞાનયજ્ઞથી,
 અદ્વૈતભાવથી, દ્વૈતભાવથી, બહુ રીતથી. ૧૫.
 શ્રીત ને સ્માર્ત યજ્ઞો હું; સ્વધા હું; હું વનસ્પતિ,
 મંત્ર હું; હું જ ધી હું; ને અગ્નિ હું; હું જ આહુતિ. ૧૬.
 જગતો તાત હું; માતા, હું આધાર, પિતામહ,
 પવિત્ર જ્ઞેય, ઝંકાર, ઋક્ સામ યજુ વેદ હું. ૧૭.
 ગતિ, ભર્તા, પ્રભુ, સાક્ષી, નિવાસ, આશરો હું છું;
 મિત્ર, જન્મ, સ્થિતિ, નાશ, નિધિ, અવ્યય ખીજ હું. ૧૮.
 તડકે આપું હું; આપું ને રોજ વરસાદ હું;
 હું અમૃત, હું મૃત્યુ છું; અવિનાશી વિનાશી હું. ૧૯.
 નિષ્પાપી છે સોમ પી સ્વર્ગ જવા

માગે છે જે કર્મકાંડી જનો સૌ,
 તે સ્વર્ગલોકે જમને પવિત્ર

માણે સુખો દિવ્ય સુરો તણાં ત્યાં. ૨૦.
 તે ભોગવી સ્વર્ગ વિશાળ, પાછા

ફરે જગે પુણ્ય ખલાસ થાતાં,
 ઇચ્છાભર્યા કર્મક લોક ઝેમ

જાગ્યાવના ચક્રરમાં ફસાતા. ૨૧.

સેવે અનન્ય ભાવે જે મારું ધ્યાન ધરી મને,
 તે યોગયુક્ત લોકોનો વ્યવહાર ચલાવું હું. ૨૨.

ખીજા દેવો તણા ભક્તો શ્રદ્ધાથી તેમને પૂજે,
 તેઓ જાણે અજાણે ચે મને જ ભજતા ખરે. ૨૩.

अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेष च ।
 न तु मामभिजानन्ति तत्त्वेनातश्च्यवंति ते ॥२४॥
 यांति देयव्रता देवान् पितृन्यांति पितृव्रताः ।
 भूतानि यांतिभूतेज्या यांति मघाजिनोऽपि माम् ॥२५॥
 पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।
 तदहं भक्त्युपहृतमभ्यामि प्रयतात्मनः ॥२६॥
 यत्करोपि यदभ्यासि यज्जुहोपि ददासि यत् ।
 यत्तपस्यसि कौन्तेय तत्कुर्वन् मदर्पणम् ॥२७॥
 शुभाशुभफलैरेवं मोक्षयसे कर्मबंधनैः ।
 संन्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि ॥२८॥
 समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ।
 ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम् ॥२९॥
 अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् ।
 साधुरेष स मंतव्यः सम्यग्ययसितो हि सः ॥३०॥
 क्षिप्रं भयति धर्मात्मा शश्वच्छांतिं निगच्छति ।
 कौन्तेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति ॥३१॥
 मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः ।
 स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यांति परां गतिम् ॥३२॥
 किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा ।
 अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व माम् ॥३३॥
 मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
 मामेवैष्यसि युक्त्वैवमात्मानं मत्परायणः ॥३४॥

[ति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
 राजविवाराजगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्यायः ॥९॥

હું જ છું સર્વ યજ્ઞોના ભોક્તા સ્વામી, છતાં મને
 ન જાણી સત્ય રૂપે એ ચૂકે છે મોક્ષમાર્ગને. ૨૪.
 દેવપૂજા વડે દેવ, પિતૃપૂજા વડે પિતૃ,
 જૂતપૂજા વડે જૂત, મારી પૂજાથી હું મળું. ૨૫.
 પત્ર, પુષ્પ, ફળો, પાણી ઋદ્ધાથી સંયમી મને
 અર્પે છે ભક્તિભાવે જે, આનંદે ભોગવું હું તે. ૨૬.
 કરે જે તું, તું જે ખાય, યજ્ઞ કાન તું જે કરે,
 ને કરે તપ તું જે, તે મને, પાર્થ, સમર્પી દે. ૨૭.
 આમ છૂટીશ તું પાપપુણ્યના કર્મબંધથી,
 સંન્યાસે સમ થૈ ભુક્ત મને પામીશ તું પછી. ૨૮.
 સૌ બ્રાહ્મી સરખાં મારે, ન બહાલાં અળખામણાં;
 પણ જે ભજતા ભાવે મને, તેમાં હું, તે હુંમાં. ૨૯.
 કદી અનન્ય ભક્તિથી દુરાચારી ભજે મને,
 સારો જ માનવો તેને શુભ નિશ્ચયને લીધે. ૩૦.
 એ થતો ઝટ ધર્માત્મા, પામતો શાંતિ કાયમી,
 જાણે કે ભક્ત મારાની, પાર્થ, દુર્ગતિ ના થતી. ૩૧.
 મારે શરણુ આવ્યાથી પામતા, હું ધનંજય,
 અત્યજાદિ, સીંચો, વૈશ્યો, શૂદ્રો ચે ગતિ ઉત્તમ. ૩૨.
 તો પછી બ્રાહ્મણે સારા, ક્ષત્રી ભક્તોની વાત રી !
 દુઃખરૂપ વિનાશી આ સંસારે લે મને ભણ. ૩૩.
 સમર ભજ મને પૂજ નમ તું આમ યોગથી,
 ને રહે મક્ક મારામાં, તો પામીશ મને નકી. ૩૪.

આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાને ગાયેલી ઉપનિષદમાં બ્રહ્મવિદ્યાન્તર્ગત
 (કર્મ)યોગશાસ્ત્રમાં શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુનના સંવાદમાં રાજવિદ્યા-
 રાજયુગ્યયોગ નામનો નવમો અધ્યાય પૂરો થયો.

दशमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच ।

भूय एष महाबाहो शृणु मे परमं वचः ।
यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥१॥

न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः ।
अहमादिहि देवानां महर्षीणां च सर्वशः ॥२॥

यो मामजमनादि च वेत्ति लोकमद्वैतम् ।
असंमृदः स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥३॥

बुद्धिज्ञानमसंमोदः क्षमा सत्यं दमः शमः ।
सुखं दुःखं भयो भायो भयं चाभयमेव च ॥४॥

अहिंसा समता मुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः ।
भयंति भाषा मृतानां मत्त एष पृथग्विधाः ॥५॥

महर्षय सप्त पूर्वे चत्वारो मनवन्तथा ।
मद्भाषा मानसा जाता येषां लोक इमा प्रजाः ॥६॥

एतां विभृतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्परः ।
सोऽधिकं पेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥७॥

अहं सयस्य प्रभयो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।
इति मत्पा भर्जते मां बुधा भाषसमन्विताः ॥८॥

मञ्जिता मद्गतप्राणा धोध्यन्तः परस्परम् ।
कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥९॥

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।
ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते ॥१०॥

तेषामेवानुकारार्थमहमज्ञानजं तमः ।
नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ॥११॥

અધ્યાય દસમો

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

- વળી મારી, મહાબ્રહ્મ, વાત ઉત્તમ સુષ્ટુ છું,
તને પ્રસન્ન બોધ હું હિત માટે તને કહું. ૧.
- દેવો મહર્ષિઓ મારી ઉત્પત્તિ જાણતા નથી,
કેમ કે સર્વ રીતે હું તેમનું મૂળ છું સહી. ૨.
- હું છું અજ, અનાદિ ને ચૌકે લોક તણે ધણી
જાણે તેના રૂળે મોહ, પાપ જાય બધાં રળી. ૩
- શુદ્ધિ, જ્ઞાન, અસંમોહ, ક્ષમા, સત્ય અને ક્રમ,
શુભ, દુઃખ અને મૃત્યુ, જન્મ ને ભય, હિંમત,
અહિંસા, સામ્ય, સંતોષ, તપ, જ્ઞાન અને શમ,
કીર્તિ, અકીર્તિઃ એ ભાવો મારામાંથી જ સૌ થતા. ૪,૫.
- સમર્પિઓ, પહેલાંના ચાર, ને મનુષ્યો થયા
મારા સંકલ્પથી, લોકે એમની આ બધી પ્રજા. ૬.
- મારાં વિસ્તાર ને શક્તિ કેરું જાણે રહસ્ય આ,
તે પામે સમતા પાકી, એમાં સંકલ્પ ના જરા. ૭.
- સર્વનું મૂળ હું, સર્વ મારામાંથી જ વિસ્તરે,
માનીને એમ શાસ્ત્રો ભાવણીના મને ભળે. ૮.
- મારામાં ચિત્ત ને પ્રાણ લગાડી એ પરસ્પર
કરી બોધ કથા મારાં, માણે સંતોષ ને શુભ. ૯.
- સદા તન્મય મારામાં ભળે તે ગ્રમથી મને,
તેમને સમતા આપું, તેથી તે પામતા મને. ૧૦.
- દયાભાવે જ, બેઠેલા તેમના હૃદયે હરું
તેજસ્વી જ્ઞાનદીવાથી અજ્ઞાનઅધિકાર હું. ૧૧.

अर्जुन उवाच ।

परं धृष्टं परं धाम पवित्रं परमं भवान् ।
 पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ॥१२॥
 आहुस्त्यामृषयः सर्वे देवर्षिर्नारदस्तथा ।
 अस्तितो देवलो व्यासः स्वयं वैव ब्रवीषि मे ॥१३॥
 सर्वमेतद्वत्तं मन्ये यन्मां वदसि वेशय ।
 न हि ते भगवन्मर्यादं विबुर्देवा न दानयाः ॥१४॥
 स्वयमेवात्मनाऽऽत्मानं चेत्य त्वं पुरुषोत्तम ।
 भूतमाधन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥१५॥
 वक्तुमर्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
 याभिर्विभूतिभिर्लोकानिमांस्त्यं व्याप्य तिष्ठसि ॥१६॥
 कथं विद्यामहं योगिस्तयां सदा परिचितयन् ।
 केपु केपु च भाषेपु चिन्त्योऽस्ति भगवन्मया ॥१७॥
 विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन ।
 भूयः कथय तृप्तिर्हि शृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ॥१८॥

श्रीभगवानुवाच ।

वृत्तं ते कथयिष्यामि दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
 प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यंतो विस्तरस्य मे ॥१९॥
 अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः ।
 अहमादिश्च मर्ध्यं च भूतानामत एव च ॥२०॥
 आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषां रविरंशुमान् ।
 मरीचिर्मरुतामस्मि नक्षत्राणामहं शशी ॥२१॥
 वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासवः ।
 इंद्रियाणां मनशास्मि भूतानामस्मि चेतना ॥२२॥
 रुद्राणां शंकरश्चास्मि विसेशो यक्षरक्षसाम् ।
 घसूनां पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहम् ॥२३॥

અર્જુન બોલ્યો—

શ્રેષ્ઠ ધામ, પરબ્રહ્મ, સૌથી પવિત્ર આપ છો;
 દિવ્ય, વ્યાપક ને આદિ અજ પુરુષ શાશ્વત
 કહો છો તમને સર્વ ઋષિ, દેવર્ષિ નારદ,
 અસિત, દેવલ, વ્યાસ; તમે પોતે ય એ કહો. ૧૨, ૧૩.
 માત્રું છું તે બધું સાચું કહો છો જે તમે મને;
 ન જાણે દેવ કે દૈત્યો તમારા વ્યક્ત રૂપને. ૧૪.
 ભૂતભાવન, ભૂતેશ, દેવદેવ, જગત્પતે,
 મેળે પોતે જ પોતાને જાણો છો, કૃષ્ણજી, તમે. ૧૫.
 જે વિભૂતિ વડે વ્યાપી ચૌક લોકે રહ્યા તમે,
 કહો ને આપની દિવ્ય વિભૂતિ તે બધી મને. ૧૬.
 હું સદા ચિંત્યું તો કે તમને જાણું શી રીતે ?
 શા શા રૂપે તમારું તો ધરવું ધ્યાન માહરે ? ૧૭.
 કહો વિસ્તાર ને શક્તિ વિસ્તારી આપનાં ફરી,
 સુષુતાં એ સુધાવાણી મને તુમિ થતી નથી. ૧૮.

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

મુખ્ય મુખ્ય વિભૂતિ હું દિવ્ય મારી કહું તને,
 મારા વિસ્તારનો પાર નથી, અર્જુન, કેમ કે. ૧૯.
 સર્વ ભૂતો વિષે આત્મા રહે જે તે વ હું જ છું,
 સર્વ ભૂત તણો આદિ, મધ્ય ને અંત હું જ છું. ૨૦
 આદિત્યોમાં હું છું વિષ્ણુ, સૂર્ય તેજ હું બ્યોતિમાં,
 મરીચિ મરુતોમાં હું, નક્ષત્રોમાં હું ચંદ્રમા. ૨૧.
 સામવેદ હું વેદોમાં, દેવોમાં ઇન્દ્ર તે હું છું,
 મન હું ઇન્દ્રિયોમાં હું, ભૂતોમાં ચેતના હું છું. ૨૨.
 હું છું શંકર રુદ્રોમાં, કુબેર યક્ષરાક્ષસે,
 વસુઓમાં હું છું અગ્નિ, મેરુહું પવિત્ર વિષે. ૨૩.

पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्यं गृहस्पतिम् ।
 सेनानीनामहं स्कंदः सरन्मामस्मि सागरः ॥२४॥
 महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्येकमक्षरम् ।
 यक्षानां जपयक्षोऽस्मि स्थायराणां दिमालयः ॥२५॥
 अभ्यन्तः सूर्यवृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः ।
 गंधर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः ॥२६॥
 उच्चैः श्रवणमभ्वानां विद्धि माममृतोद्भवम् ।
 ऐरावतं गर्जेत्राणां नराणां च भराधिपम् ॥२७॥
 आयुधानामहं यज्ञं धेनुनामस्मि कामधुक् ।
 प्रजननास्मि कंदर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥२८॥
 अनंतश्चास्मि नागानां धरुणो यादसामहम् ।
 पितृणामर्यमा चास्मि यमः संयमतामहम् ॥२९॥
 ब्रह्माद्यास्मि दैत्यानां कालः कलयतामहम् ।
 मृगाणां च मृगेंद्रोऽहं वैनतेयश्च पक्षिणाम् ॥३०॥
 पयनः पथतामस्मि रामः शस्त्रभूतामहम् ।
 ह्यषाणां भकरश्चास्मि स्रोतसामस्मि जाद्वयी ॥३१॥
 सर्गाणामादिरंतश्च मध्यं चैषादमर्जुन ।
 अभ्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रयदतामहम् ॥३२॥
 अक्षराणामकारोऽस्मि द्वंद्वः सामासिकस्य च ।
 अहमेवाक्षयः कालो धाताऽहं विश्वतोमुखः ॥३३॥
 मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् ।
 कीर्तिः श्रीर्वाङ् च नारीणां स्मृतिर्मेधाधृतिः क्षमा ॥३४॥
 गृह्णताम तथा साध्नां गायत्री छंदसामहम् ।
 मासानां मार्गशीर्षोऽहमृत्नां कुसुमाकरः ॥३५॥

પુરોહિતો તથો મુખ્ય જાણુ જુહુરૂપતિ મને,
 સેનાપતિ વિષે રહંદ, હું સાગર જળાશયે. ૨૪.
 મહર્ષિમાં લૂચુ હું છું, હું છું ઝકાર વાણીમાં,
 જપયજ્ઞ હું યજ્ઞોમાં, સ્થાવરોમાં હિમાલય. ૨૫.
 પીપલો સર્વ વૃક્ષોમાં, દેવર્ષિમાં હું નારદ,
 હું ચિત્રરથ ગંધર્વે, મુનિ કપિલ સિદ્ધમાં. ૨૬.
 ઉચ્ચૈઃશ્વરો જળે જન્મેયો તે મને જાણુ અશ્વમાં,
 ઔશવત ગજેન્દ્રોમાં, હું છું રાજા મનુષ્યમાં. ૨૭.
 વજ્ર હું હથિયારોમાં, ગાયોમાં કામધેનુ હું,
 સર્જિતો કામદેવે હું, સર્પોમાં વાસુકિ હું છું. ૨૮.
 શેષનાગ હું નાગોમાં, જલથરે વરુણ હું,
 અર્ધમા પિતૃઓમાં હું, શાસકોમાં હું છું યમ. ૨૯.
 હું છું પ્રહલાદ દૈત્યોમાં, કાલ હું ગણનારમાં,
 પશુઓમાં હું છું સિંહ, હું ગરુડ છું પક્ષીમાં. ૩૦.
 વાયુ હું વેગવાળામાં, રામ હું રાસધારીમાં,
 હું છું મધર મત્સ્યોમાં, ગંગા હું નદી સર્વમાં. ૩૧.
 સૃષ્ટિનો આદિ ને અંત ને વળી મધ્ય હું જ છું,
 બ્રહ્મવિદ્યા હું વિદ્યામાં, વિવાદીનો હું વાદ છું. ૩૨.
 અકાર અક્ષરોમાં હું, સમાસોમાં હું દંદ છું,
 કાળ અક્ષય તે હું છું, બધું સરજનાર હું. ૩૩.
 સર્વનારાક મૃત્યુ હું, જન્મ હું જન્મનારનો,
 સ્ત્રીઓમાં ક્રીતિ, શ્રી, વાણી, સ્મૃતિ, મિથા, ધૃતિ, ક્ષમા. ૩૪.
 સામેમાં હું જુહુત્સામ, ગાયત્રી સર્વ છંદમાં,
 માર્ગશીર્ષ હું માસોમાં, ઋતુઓમાં વસંત હું. ૩૫

शूतं छलयतामस्मि तेजस्तेजस्थिनामहम् ।
 जयोऽस्मि व्ययसायोऽस्मि सत्त्वं सत्त्वयतामहम् ॥३६॥
 धृष्णीनां धासुदेवोऽस्मि पांडवानां धनंजयः ।
 मुनीनामप्यहं व्यासः कथीनामुशना कविः ॥३७॥
 दंडो दमयतामस्मि नीतिरस्मि जिगीषताम् ।
 मौनं धैर्यास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानयतामहम् ॥३८॥
 यथापि सत्यभूतानां यीजं तदहमर्जुन ।
 न तदस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं धराचरम् ॥३९॥
 नांतोऽस्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परंतप ।
 एष त्वदेशतः प्रोक्तो विभूतेर्यिस्तरौ मया ॥४०॥
 यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रोमदुज्जितमेव यः ।
 तत्तदेवायमगच्छ त्वं मम तेजोऽशसंभवम् ॥४१॥
 अथवा यदुनैतेन किं ज्ञातेन तथार्जुन ।
 विदुष्यादमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥४२॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासुपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुन-
 सङ्वादे विभूतियोगो नाम दशमोऽध्यायः ॥१०॥

ઘૂત હું કપટીઓતું, તેજસ્વીતું હું તેજ હું,
 જય નિશ્ચય હું હું, ને સાત્ત્વિકોતું હું સત્ત્વ હું. ૩૬
 યાદ્યોમાં હું હું કૃષ્ણ, પાંડવોમાં હું અર્જુન,
 વ્યાસ હું મુનિઓમાં હું, કવિમાં શુક હું કવિ. ૩૭
 દંડ હું દમનારાનો, હું હું નીતિ જયેશ્વરી,
 મૌન હું ગુહ્ય વાતોતું, જ્ઞાનીઓતું હું જ્ઞાન હું. ૩૮.
 વળી, અર્જુન, જે સર્વ ભૂતોતું બીજ તે હું હું,
 ચરાચર નથી કે જે હોય મારા વિના થયું. ૩૯.
 મારી દિવ્ય વિભૂતિના નથી પાર, ધનંજય,
 વિસ્તાર આ વિભૂતિનો કહ્યો મેં દાખલારૂપ. ૪૦.
 જે જે વસ્તુ વિષે હોય પ્રભાવ લક્ષ્મી ને બળ,
 તે તે ઉત્પન્ન થે મારા તેજના અંશથી ગણ. ૪૧.
 અથવા કામ શું તારે બાણીને આપહું બધું?
 એક અંશથી આ સર્વ હું ટકાવી રહેલ હું. ૪૨

૧ આ પ્રમાણે ભગવાને ગાયેલી હિપનિષદમાં બ્રહ્મવિદ્યાન્તર્ગત (કર્મ)-
 યોગશાસ્ત્રમાં શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનના સવાદમાં વિભૂતિયોગ નામનો
 દસમો અધ્યાય પૂરો થયો.

एकादशोऽध्यायः

अर्जुन उवाच ।

मदनुप्रदाय परमं शुद्धमध्यात्मसंश्लितम् ।
यस्योक्तं वचस्तेन मोहोऽयं विगतो मम ॥१॥
भवाप्ययौ हि भूतानां श्रुतौ विस्तरशो मया ।
त्यक्तः कमलपत्राक्ष माहात्म्यमपि चाव्ययम् ॥२॥
एवमेतद्यथान्ध तथमात्मानं परमेश्वर ।
ब्रह्ममिच्छामि ते रूपमेश्वरं पुरषोत्तम ॥३॥
मन्यसे यदि तच्छक्यं मया ब्रह्ममिति प्रभो ।
योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शयात्मानमव्ययम् ॥४॥

श्रीभगवानुवाच ।

पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽप्य सहस्रशः ।
नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ॥५॥
पश्यादित्यान्यसूत्रद्रानश्विनौ मयस्तथा ।
बहून्यष्टपूर्वाणि पश्याध्वर्याणि भारत ॥६॥
इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ।
मम देहे गुहाकेश यथान्यद् ब्रह्ममिच्छसि ॥७॥
न तु मां शक्यसे ब्रह्मनेनैव स्वचक्षुषा ।
दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमेश्वरम् ॥८॥

संजय उवाच ।

पश्यमुक्त्वा ततो राजन् महायोगेश्वरो हरिः ।
दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमेश्वरम् ॥९॥
अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ।
अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोघतायुधम् ॥१०॥
दिव्यमाल्यांबरधरं दिव्यगेधानुलेपनम् ।
सर्पाश्चर्यमयं देवमनन्तं विश्वतोमुखम् ॥११॥

અધ્યાય અગિયારમો

અર્જુન બોલ્યો—

- તમે કૃપા કરી જિંચો ગુહ્ય અધ્યાત્મ જે કૃષ્ણે
બોધ, તેથી મહારો એ મોહ સર્વ ટળી ગયો. ૧.
તમારી પાસથી જૂતો કેરી ઉત્પત્તિ ને લય
સુણ્યાં વિસ્તારથી મેં, ને મહિમા તમ અવ્યય. ૨.
તમે તમ વિષે જે કેં કહું તે સાચું છે, પ્રભો,
તમારું ઇશ્વરી રૂપ જોવા હું ઇચ્છું છું, વિભો. ૩.
લાગે જો તમને કે હું કેળી શક્તીશ એ રૂપ,
તો, યોગેશ્વર, દેખાડો મને એ રૂપ અવ્યય. ૪.

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

- સેંકડો ને હજારો છું રૂપો વિવિધ માહરં
જોઈ લે દિવ્ય ને રંગે આકારે જાતજાતનાં. ૫.
આક્રિયો, વસુઓ, રુદ્રો, અશ્વિનો, મરુતો અને
પૂર્વે કહી ન જોયેલાં આશ્વર્યો બહુ જોઈ લે. ૬.
જોઈ લે આજ ભેગી આ મારા હૃદયે રહેલ જે
અસંખ્ય બધી સૃષ્ટિ, ને બીજું જોવું હોય તે. ૭.
છું તારી આ જ આંખે તો મને જોઈ નહિ શકે,
દિવ્ય આંખો તને આપું, જે મારી યોગશક્તિને. ૮.

સંજય બોલ્યો—

- કહી એવું પછી મોટા યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણએ
દેખાડ્યું ઇશ્વરી રૂપ વિરાટ નિજ પાર્શ્વને. ૯.
હતા અદ્ભુત દેખાવો, મુખો, આંખો, અસંખ્ય ત્યાં,
દિવ્ય આબૂપણો, શસ્ત્રો, ઉગામેલાં અસંખ્ય ત્યાં. ૧૦.
તેજસ્વી આ ચમત્કારી અનંત વિશ્વરૂપને
દિવ્ય માળા અને વસ્ત્રો મુગધિ લેપ દિવ્ય છે. ૧૧.

दियि सूर्यसदृशस्य भवेद्युगपदुत्थिता ।
 यदि भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः ॥१२॥
 तत्रैकस्य जगत्कृत्स्नं प्रविभक्तमनेकधा ।
 अपश्यद्देवदेवस्य शरीरे पांडवस्तदा ॥१३॥
 ततः स यिस्मयाविष्टो हृष्टरोमा धनंजयः ।
 प्रणम्य शिरसा देवं कृताञ्जलिर्भाषत ॥१४॥

अर्जुन उवाच ।

पश्यामि देवांस्तथ देव देहे
 सर्वास्तथा भूतयिशेषसंघान् ।
 ब्रह्माणमीशं कमलासनस्थ-
 मूर्ध्निष्ठ सर्षानुरगांश्च दिव्यान् ॥१५॥
 अनेकग्राहदरधक्त्रनेत्रं
 पश्यामि त्वां सर्वतोऽनंतरूपम् ।
 नांतं न मध्यं न पुनस्तयादि
 पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूप ॥१६॥
 किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च
 तेजोराशिं सघतो दीप्तिमंतम् ।
 पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समंताद्
 दीप्तानलार्कघुतिप्रप्रमेयम् ॥१७॥
 त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं
 त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
 त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता
 सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे ॥१८॥
 अनादिमध्यांतमनंतधीर्य-
 मनंतबाहुं शशिसूर्यनेत्रम् ।
 पश्यामि त्वां दीप्तहुताशयक्त्रं
 स्थतेजसा विश्वमिदं तर्पतम् ॥१९॥

હજાર સામઠા સૂર્ય ઝગે આકાશ, તે વળી
 તે તેજ તે મહાત્માના તેજ જેવું શકે થઈ. ૧૨.
 અસંખ્ય લેહવાળી આ સૃષ્ટિ આખી શરીરમાં
 દેવોના દેવમાં જોઈ અજુનિ એક રૂપમાં. ૧૩.
 પછી આશ્ચર્ય શેમાંય પામી, શિર છકાવીને,
 બાહ્યો અજુન નીચેનાં વેણ બે હાથ જોડીને. ૧૪.

અજુન બાહ્યો—

દેખાય દેહો તવ, દેવ, સર્વ
 દેવો અને ભૂત તણા સમૂહો,
 બેઠેલ પછે વળી ધ્વજદેવ,
 બધા ઋષિ ને વળી કિંબ સર્વો. ૧૫.
 અનેક આંખો મુખ પેટ હસ્ત,
 અનંત રૂપો નિરખું સમસ્ત,
 તારાં છતાં દેખું ન આદિ મધ્ય
 ને અંત, વિશ્વેશ્વર, વિશ્વરૂપ. ૧૬.
 હાથે ગદા ચક્ર, કિરીટ માથે,
 પ્રકાશના પુંજ બધે જ્વલંત,
 જોતાં બધે આંખ અંજઈ જાય,
 હીસામિ લાલુ સમ ને અમાપ. ૧૭.
 તમે જ છો અક્ષર એક જ્ઞેય,
 આધાર છો એક જ વિશ્વના આ,
 અનાશી છો શાશ્વત ધર્મપાલ,
 માતું તમોને પુરુષ પુરાણ. ૧૮.
 અનંત આદિ મધ્ય અંત શક્તિ
 બાહ્ય, તમારાં રાશીસૂર્ય નેત્ર,
 જ્વલંત અગ્નિ સમ મુખ જોઈ
 સ્વતેજઘ્ની વિશ્વ તથાવનાર. ૧૯.

पाथापृथिव्योरिदमंतरं हि

व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वाः ।

दृष्ट्वाऽद्भुतं रूपमुग्रं तवेदं

लोकत्रयं प्रव्यथितं महात्मन ॥२०॥

अमी हि त्वां सुरसंघा विशन्ति

केचिज्जीताः प्राञ्जलयो गृणन्ति ।

स्यस्तीत्युक्त्या महर्षिसिद्धसंघाः

स्तुयन्ति त्वां स्तुतिभिः पुष्कलाभिः ॥२१॥

रुद्रादित्या वसवो ये च साध्या

धिश्वेऽश्विनौ मरुतश्चोष्मपाद्य ।

गन्धर्वयक्षासुरसिद्धसंघा

वीक्षन्ते त्वां विस्मिताश्चैव सर्वे ॥२२॥

रूपं महत्ते बहुयक्त्रनेत्रं

महाबाहो बहुयाहुरपादम् ।

बहुदरं बहुदंष्ट्राकरालं

दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास्तथाऽहम् ॥२३॥

मभःस्पृशं दीप्तमनेकपर्णं

व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम् ।

दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्यथितांतरात्मा

धृतिं न विदामि शर्म च विष्णो ॥२४॥

दंष्ट्राकरालानि च ते मुखानि

दृष्ट्वैव कालानलसंनिभानि ।

दिशो न जाने न लभे च शर्म

प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥२५॥

अमी च त्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः

सर्वे सद्देवायनिपालसंधेः ।

- આકાશ પૃથ્વી વચગાળમાંહી,
દશે દિશે એક તમે જ વ્યાપ્યા;
તમારું આ અદ્ભુત ઉગ્ર રૂપ
જોઈ તમે લોક છળી ઊઠ્યા આ. ૨૦.
- આ આપમાં દેવજૂથો પ્રવેશે,
કોઈ સ્તવે સીતિથી હાથ જોડી,
સ્વસ્તિ કહી સિદ્ધમહર્ષિસંવા
સ્તવે તમેને સ્તુતિથી ઘણેરી. ૨૧.
- આદિત્ય સુદો વસુ સાધ્ય દેવો
જે અશ્વિનો પિતૃ યજ્ઞો મરુતો
ગંધર્વ સિદ્ધો અસુરો બધા થે
આશ્વર્યથી જોઈ રહ્યા તમેને. ૨૨.
- માં આંખ જાણો પગ પેદ ખાહું
અનેક, દાદો વિકરાળવાળું,
આ રૂપ ગંજાવર જોઈ તારું
છળી ઊઠ્યા લોક બધા તથા હું. ૨૩.
- આકાશઉંચા, બહુરંગી, તેજ,
ફાડેલ મો, દીપ્ત વિશાળ આંખો,
જોઈ તમેને મન બહી ગયું છે,
મને નથી ધીરજ શાંતિ, વિષ્ણો. ૨૪.
- ખિહામણાં દાઢ લીધે તમારા
જોઈ મુખો આ પ્રલયાગ્નિ જેવાં,
ભૂયો દિશા, હું ગભરાઈ જાઉં,
કૃપા કરો, દેવ, જગન્નિવાસ. ૨૫.
- અને બધા આ ધૃતગૃહ્યુત,
ને સાથમા રાજ તપ્તા મમૂહ,

भीष्मो द्रोण सूतपुत्रस्तथासौ
 सहास्मदीयैरपि योधमुख्यै ॥२६॥
 यक्षत्राणि ते त्वरमाणा विशति
 दष्ट्राकरालानि भयानकानि ।
 केचिद्विलग्ना दशनांतरेषु
 संदृश्यते चूर्णितैरुत्तमांगै ॥२७॥
 यथा नदीना बहवोऽबुवेगा
 समुद्रमेवाभिमुखा प्रवर्तन्ति ।
 तथा तवामी भरलोकवीरा
 विशन्ति यक्षत्राण्यभिविज्वलन्ति ॥२८॥
 यथा प्रदीप्त ज्वलन् पतगा
 विशन्ति नाशाय समुद्रवेगा ।
 तथैव नाशाय विशन्ति लोका-
 स्तथापि यक्षत्राणि समुद्रवेगा ॥२९॥
 लल्लिच्छन्ते प्रसमान समन्ता-
 ल्लोकान्समग्रान् यदनेऽर्ध्वलङ्घि ।
 तेजोभिरापूर्ये जगत्समग्र
 भासस्तथोग्रा प्रनपन्ति विष्णो ॥३०॥
 शाक्यादि मे को भयानुग्रहूपो
 नमोऽस्तु ते देवधर प्रसीद ।
 विश्वातुमिच्छामि भवतमाद्य
 न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् ॥३१॥

श्रीमगवानुवाच ।

षालोऽस्मि लोकक्षयपृष्टप्रवृद्धो
 लोकान्समाहर्तुमिदं प्रवृत्त ।
 श्रुतेऽपि त्वा न भविष्यति सर्वे
 येऽवस्थिता प्रत्यनीकेषु योधा ॥३२॥

- પેસો વળી કણ જ, દોણ, લીખ,
 ચોદા વળી મુખ્ય જ આપણા ય
 વેગે ધસે છે વિકરાળ મોમાં
 બિહામણાં દાઢ લીધે તમારાં,
 ચૂરા થઇ મસ્તક કેટલાનાં
 પોલાણમાં દાઢ તણી ભરાયાં. ૨૬, ૨૭.
 નહી તણાં જેમ અનેક પૂરે
 સમુદ્ર પ્રત્યે જ ધસી વહેતાં,
 આ લોકના તેમ જ વીર પેસે
 ધગી રહેલાં મુખમાં તમારાં. ૨૮.
 પતંગિયાં વેગ વધારી પેસે
 જવલંત અગ્નિ મહીં નાશ માટે,
 મુખે તમારાં ત્યમ લોક પેસે
 વધારીને વેગ જ નાશ માટે. ૨૯.
 લોકો બધાને કરી કાળિયો ને
 ચાટા બધેથી સળગંત મોંએ,
 ભરી જગે તેજ બધે તપે છે
 તમારી, હે વિધુ, પ્રચંડ જાળો. ૩૦.
 કહો મને આપ પ્રચંડ કાણ,
 નહું તમોને હું, પ્રસન્ન થાવ,
 મને જણાવો તમ આદિ રૂપ,
 પ્રવૃત્તિ હું ના સમજું તમારી. ૩૧.
 શ્રી હરવાન બોલ્યા—
 હું કાળ હું ઉગ્ર વિનાશકારી,
 આવ્યો અહીં લોકવિનાશ કાળે,
 તારા વિના ચે મરશે બધા ચે
 ચોદા ભીષા જેહ દરેક સૈન્ય. ૩૨.

तस्मात्प्रमुत्तिष्ठ यशो लभस्व

जित्वा शत्रून्भुक्त्व राज्यं समृद्धम् ।

मयैवेते निहताः पूर्वमेव

निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन ॥३३॥

द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च

कर्णं तथाऽन्यामपि शोधयिरेतान् ।

मया हतांस्तुं जहि मा व्यथिष्ठा

युध्यस्व जेताऽसि रणे सपत्नान् ॥३४॥

संजय उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा घबर्नं केशवस्य

कृताञ्जलिर्धैर्यमानः किरीटी ।

नमस्कृत्याभूय एवाह कृष्ण

सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ॥३५॥

अर्जुन उवाच ।

स्थाने हृषीकेश तथ प्रकीर्त्या

जगत्प्रहृष्यन्मनुरव्ययते च ।

रक्षांसि भीतानि दिशो द्रव्यति

सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसेवाः ॥३६॥

कस्माच्च ते न नमेरन्महात्मन

गरीयस्ते ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ।

अनंत देवेश जगन्निवास

त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ॥३७॥

त्वमादिदेवः पुरुषः पुराण-

स्त्यमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।

येताऽसि वेद्यं च परं च धाम

त्यदा तत् विश्वमनंतरूप ॥३८॥

તેથી ઊભો થા, યશ લે, રિપુને
 હરાવીને માણુ સમૃદ્ધ રાજ્ય,
 એ સર્વને મેં જ મારી મૂક્યા છે,
 થા, પાર્થ, તું એક નિમિત્ત માત્ર. ૩૩.
 જયદ્રથ, દ્રોણ જ, લીળમ, કર્ણ,
 ઘોઘા બીજા વીર હણી મૂક્યા મેં,
 તેને હવે તું હણ, ને દુલા ના,
 છત્રીશ તું શત્રુ રણે, લડી લે. ૩૪.

સંજય બોલ્યો—

શ્રીકૃષ્ણનાં વેણુ એવાં મુણીને
 બોલ્યો કરી અર્જુન હાથ બેઠી,
 નમી નમસ્કાર કરી બીનેલો
 ને ધૂજતો ગદ્ગદ કંઠથી એ. ૩૫.

અર્જુન બોલ્યો—

હું કૃષ્ણ, લોકો તમ કીર્તનામાં
 રંગાય રાચે, ન નવાઈ તેમાં,
 નાસે ખુદીની રાક્ષસ આમતેમ,
 નમે બધા સિદ્ધ તણા સમૃદ્ધ. ૩૬.
 બ્રહ્માદી ત્રાસ જગમૂળ આપ,
 તેને નમે કેમ ન સર્વ લોકો !
 અસત્ અને સત્ પર બેઠીયે
 જે તત્ત્વ છે, અક્ષર આપ તે છો. ૩૭.
 છો દેવ આદિ પુરુષે પુરાણ,
 આ વિશ્વઆધાર તમે જ એક,
 છો જ્ઞેય, જ્ઞાતા, વળી શ્રેષ્ઠ ધામ,
 તમે રચ્યું વિશ્વ, અનંતરૂપ. ૩૮.

धायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशाङ्कः

प्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च ।

नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रकृत्यः

पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥३९॥

नमः पुरस्तादथ पृष्ठतस्ते

नमोऽस्तु ते सर्वत एव सर्व ।

अनंतवीर्यामितयिक्रमस्त्वं

सर्वं समामोषि ततोऽसि सर्वः ॥४०॥

सखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तं

हे कृष्ण हे यादव हे सखेति ।

अज्ञानता महिमानं तथेवं

मया प्रमादात्प्रणयेन वापि ॥४१॥

यथायद्वासार्यमसत्कृतोऽसि

विहारशय्यासनभोजनेषु ।

एकोऽथवाप्यच्युत तत्समक्षं

तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ॥४२॥

पितासि लोकस्य चराचरस्य

त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ।

न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यो

लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभावः ॥४३॥

तस्मात्प्रणम्य प्रणिधाय काय

प्रसादये त्वामहमीशमीदृशम् ।

पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः

प्रियः प्रियायाहंसि देव सोढुम् ॥४४॥

अदृष्टपूर्वं दृषितोऽस्मि तस्मात्

भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ।

વરુણ, વાયુ, યમ, અગ્નિ, ચંદ્ર,
 બ્રહ્મા તમે છો, પ્રપિતામહે છો,
 નમું તમેને હું હજાર વાર,
 વળી તમેને નમું વારવાર. ૩૯.

સામે, પૂઠે, સર્વ દિશે તમેને
 નમું, નથી પાર પરાક્રમેના,
 ને વીર્યહું માપ નથી તમારા,
 વ્યાધ્યા બધે તેથી તમે બધું છો. ૪૦.

‘હે કૃષ્ણ, હે યાજ્ઞવ, દોસ્ત’ એવું
 બોલ્યો હું જે તોછડું મિત્રભાવે,
 જાણ્યા વિના આ મહિમા તમારો
 મેં જામથી કે બૂલથી કર્યું જે,
 ખાતાં સૂતાં બેસતાં બેસતાં જે
 મેં મરકરીમાં અપમાન કીધાં
 એકાંતમાં કે બહુ લોક વચ્ચે,
 ક્ષમા કરો, અચ્યુત અપ્રમેય. ૪૧, ૪૨.

તમે પિતા સર્વ ચરાચરોના
 ને પૂજ્ય ઘોડા ગુરુ એમના છો,
 નથી ત્રિલોકે તમ તુલ્ય કોઈ,
 તો હોય ક્યાંથી તમથી ય ઘોડા ! ૪૩.

સમર્થ ને રતુલ્ય તમે તણા હું
 પગે પડી આગું કૃપા તમારો,
 પિતા નિભાવે સુત, મિત્ર મિત્ર,
 બહાસા મને તેમ નિભાવી લેજો. ૪૪.

લોભા થયા વાળા અપૂર્વ જોઈ,
 થયું બીકે બ્યાકુળ ચિત્ત મારું,

तदेव मे दर्शय देव रूपं
 प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥४५॥
 किरीटिनं गदिनं चक्रहस्त-
 मिच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव ।
 तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन
 सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते ॥४६॥

श्रीभगवानुवाच ।

मया प्रसन्नेन तयार्जुनेदं
 रूपं परं दर्शितमात्मयोगात् ।
 तेजोमयं विश्वमनंतमाद्यं
 यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् ॥४७॥
 न वेद्यज्ञाध्ययनेन दानै-
 र्ना च क्रियाभिर्न तपोभिरुग्रैः ।
 परंरूपः शक्य अहं नृलोके
 द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥४८॥
 मा ते व्यथा मा च विमूढभाषो
 दृष्ट्वा रूपं घोरमीदृग्ममेदम् ।
 व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्तत्त्वं
 तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ॥४९॥

संजय उवाच ।

इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा
 स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ।
 आश्वासयामास च भीतमेनं
 भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥५०॥

अर्जुन उवाच ।

दृष्ट्वा मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन ।
 इदानीमस्मि संवृतः मचेताः प्रकृतिं गतः ॥५१॥

સ્વરૂપ પેલું જ મને ખતાવો,
કૃપા કરો; હું જગના નિવાસ, ૪૫.

હાથ ગદા ચક્ર, કિરીટ માથે
એવા રૂપે દર્શન દો તમારાં,
ધરો ચતુર્ભુજ તમારું રૂપ,
વિરાટ હું હાથ હજારવાળા. ૪૬.

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

પ્રસન્ન થૈ મેં તુજને ખતાવ્યું
માયાખળે ઉત્તમ વિશ્વરૂપ
અનંત તેજોમય આદ્ય મારું;
જોયું ન તે તું વિષ્ણુ કોઈ અન્ય. ૪૭.

દાનો, ક્રિયાઓ, તપ ઉમ્મ, યજ્ઞો,
અભ્યાસ ને વેદ વડે જ કોઈ
તારા વિના, હું કુરુવીર, લોકે
મને શકે આ સ્વરૂપે ન જોઈ. ૪૮.

આ રૂપ જોઈ મુજ આણું ઘોર
ન તું મુઝા, ના અકળા ભગાર,
થૈ શાંત ને નિભયિ તું ફરીથી
જો મારું આ તે અસલ સ્વરૂપ. ૪૯.

મંજય બોલ્યા—

આણું કહી અબુનને શ્રીકૃષ્ણે
ખતાવ્યું પાણું નિજ મૂળ રૂપ,
ધરી ફરી શાંત તનુ મહાત્મા—
એ શાંતિ આપી ભયભીત એને. ૫૦.

અબુન બોલ્યા—

પ્રસન્ન માનવી રૂપ તમારું જોઈ, હું પ્રભો,
ટકાણે મન આવ્યું ને હવે તો સ્વસ્થ હું થયો. ૫૧.

श्रीभगवानुवाच ।

सुदुदर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ।
 देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकाक्षिणः ॥५२॥
 नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया ।
 शक्य पञ्चविधो ब्रह्मं दृष्टवानसि मां यथा ॥५३॥
 भक्त्या त्वनन्यथा शक्य महमेयंविधोऽर्जुन ।
 ज्ञातुं ब्रह्मं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परतप ॥५४॥
 मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्भक्तः मंगवर्जितः ।
 निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पांडव ॥५५॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु मध्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
 विश्वरूपदर्शनयोगो नामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

યેષું જે રૂપ જોયું તેં મારું, તે જોયું હૃદય, ૫૨.
 દેવો યે ઇચ્છતા નિત્ય એ સ્વરૂપનું દર્શન. ૫૨.
 વેદાથી તપથી જ્ઞાન વડે ન હવનો વડે ૫૩.
 નથી જોઇ શકાતો હું, જોયો તેં જે રૂપે મને. ૫૩.
 પણ અનન્ય ભક્તિથી મારા એવા સ્વરૂપને ૫૪.
 જાણ્યું, જોયું ને તત્ત્વે એમાં ભળવું શક્ય છે. ૫૪.
 મારાં કામ કરે, મસ્ત મારામાં, ભક્ત માહરો, ૫૫.
 ભૂતમાત્રે તજે રાગદ્વેષ, તે પામતો મને. ૫૫.

આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાને ગાયેલી ઉપનિષદમાં બ્રહ્મવિદ્યાન્તર્ગત (કર્મ)યોગશાસ્ત્રમાં શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુનના સંવાદમાં વિશ્વરૂપદર્શન-યોગ નામનો અગિયારમો અધ્યાય પૂરો થયો.

द्वादशोऽध्यायः

अर्जुन उवाच ।

परं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ।
ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥१॥

श्रीभगवानुवाच ।

मत्प्राप्येह मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।
अद्वया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥२॥
ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।
सर्वत्रगमश्चित्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥३॥
संनियम्यैन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ।
ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥४॥
क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ।
अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहयद्भिरयाप्यते ॥५॥
ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः
अतन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥६॥
तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।
भयामि न चिरात्पार्थ मध्यावेशितचेतसाम् ॥७॥
मत्प्रेम मन आधत्स्व मयि बुद्धिं नियेशय ।
नियसिष्यमि मत्प्रेम अत ऊर्ध्वं न संशयः ॥८॥
अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम् ।
अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनंजय ॥९॥
अभ्यासेऽप्यममर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव ।
मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि ॥१०॥
अथैतदप्यशक्नोऽमि कर्तुं मयोगमाधितः ।
सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान् ॥११॥

અધ્યાય 'ભારમો

અર્જુન બોલ્યો—

સદા યુક્ત થઇ આમ ભક્તો જે તમને ભજે,
ને ભજે બ્રહ્મ અવ્યક્ત, એ બેમાં કેણુ શ્રેષ્ઠ છે ? ૧.

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

પરોવી મન મારામાં સદા યુક્ત ભજે મને
શ્રદ્ધા અનન્યથી, તેને યોગી ઉત્તમ માતું હું. ૨.
પણુ અક્ષર અવ્યક્ત સર્વવ્યાપી અચિંત્ય જે
અવિકારી દદ મુખ એકરૂપ ઉપાસતા
ઇન્દ્રિયો નિયમે રાખી, રાખી બુદ્ધિ બધે સમ,
સર્વના હિતમાં મગ્ન, મેળવે છે મને જ તે. ૩,૪.
અવ્યક્તે ચિત્ત ચાંદાટ તેને કદ્ય થણું પડે,
અવ્યક્તોપાસના લોકો મહાકુલે પૂરી કરે. ૫.
બધાં કર્મ મને અર્પી, મારામાં મગ્ન જે થઇ,
મારામાં ચિત્ત રાખીને, મારું ધ્યાન ફરી વળી,
ભજે છે એક નિષ્ઠાથી મને, તેને હું તારતો
ઝડ સંસારરૂપી આ મૃત્યુયુક્ત સમુદ્રથી. ૬,૭.
પરોવ મન મારામાં, મારામાં બુદ્ધિ-રાખ મતું,
એટલે આજથી નિશ્ચે મારામાં જ વસીશ તું. ૮.
જો તારું ચિત્ત મારામાં સ્થિર રાખી શકે નહિ,
તો મને પામિયા ધરજ, પાર્થ, અભ્યાસધોગથી. ૯.
કરી શકે ન અભ્યાસ, મારાં કર્મ કર્યે જ જા,
મારે મટે કર્યાથી ચે કર્મો પામીશ સિદ્ધિ તું. ૧૦.
ન બને એટલું ચે તો, અર્પી કર્મો બધાં મને
બનીને શંકાથી સર્વ કર્મોનાં ફળ છોડી દે. ૧૧.

धेयो हि ज्ञानमभ्यामाज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते ।
 ध्यानात्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छान्तिरनन्तरम् ॥१२॥
 अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण पयः च ।
 निर्ममो निरदंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥१३॥
 संतुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ।
 मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥१४॥
 यस्मान्नोद्विजते लोको लोकाप्नोद्विजते च यः ।
 हर्षमिर्षमयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥१५॥
 जनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ।
 सर्वारंभपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥१६॥
 यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न कांक्षति ।
 शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः ॥१७॥
 समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ।
 शीतोष्णसुखदुःखेषु समः संगवियर्जितः ॥१८॥
 तुल्यनिंदास्तुतिर्मांसी संतुष्टो येन केनचित् ।
 अनिर्वेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्ये प्रियो नरः ॥१९॥
 ये तु धर्म्वामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ।
 ब्रह्मज्ञाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः ॥२०॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुन-
 संवादे भक्तियोगो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

સારું અભ્યાસથી જ્ઞાન, જ્ઞાનથી-ધ્યાન, ધ્યાનથી
 કર્મના ફળનો ત્યાગ, ત્યાગથી શાંતિ પાધરી. ૧૨.
 અદ્વેષી સર્વ જૂતોનો મિત્ર ને કરુણામય,
 અહંતા મમતા છોડે, સુખદુઃખે રહે સમ,
 સંતોષી સંયમી યોગી ક્ષમાળુ દૃઢનિશ્ચયી,
 મન ખુદ્ધિ અને અર્થે, ભક્ત બહાલો મને અતિ. ૧૩, ૧૪.
 જેનાથી કો ન કંદાળે, કંદાળે કોમથી ન જે,
 છોડે હર્ષ ભય ક્રોધ ખેદ, તે પ્રિય છે મને. ૧૫.
 નિઃસ્પૃહી શુદ્ધ બાહોરા નિશ્ચિન્ત ને તરુર જો,
 ઉપાશણ કરે ના દે', ભક્ત મારો મને પ્રિય. ૧૬.
 હર્ષ ને શોક, ઇચ્છા ને દ્વેષ જે ન કરે જન
 ને તજે પાપ ને પુણ્ય, ભક્ત તે છે મને પ્રિય. ૧૭.
 સરખો શત્રુ ને મિત્ર, માન ને અપમાનમાં,
 ટાકે તાપે, મુખે દુઃખે; ને અનાસક્ત મૌની જે,
 સમ નિદાસ્તુતિમાં, જે મળે તેથી ચલાવી લે,
 અનાસક્ત થઈ, ભક્ત સ્થિતથી પ્રિય છે મને. ૧૮, ૧૯.
 ધર્મામૃત કહું આ, તે મારામાં મગ્ન ભક્ત જે
 અદ્વાધી આચરે છે, તે બહાલા ઘણા જ છે મને. ૨૦.

આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાને ગાયેલી ઉપનિષદમાં બ્રહ્મવિદ્યાન્તર્ગત
 (કર્મ)યોગશાસ્ત્રમાં શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુનના સંવાદમાં ભક્તિયોગ
 નામનો બારમો અધ્યાય પૂરો થયો.

त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच ।

इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।
एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विद् ॥१॥
क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥२॥
तत्क्षेत्रं यच्च यादृक् च यद्विकारि यतश्च यत् ।
स य यो यत्प्रभावश्च तत्समासेन मे शृणु ॥३॥
अपिभिर्यद्बुधा गीतं छन्दोभिर्विचिधैः पृथक् ।
ब्रह्मसूत्रवद्वैशेष हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥४॥
महामृतान्महंकारो बुद्धिरव्यक्तमेव च ।
इन्द्रियाणि दशैकं च पञ्च चन्द्रियगोचराः ॥५॥
इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातधेतना धृतिः ।
एतन्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥६॥
अमानित्यमर्दमित्त्रमहिंसा क्षांतिरार्जवम् ।
आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥७॥
इन्द्रियार्थेषु धैर्याग्यमनहंकार एव च ।
जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥८॥
असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु ।
नित्यं 'च' समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥९॥
मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ।
वियिक्तवेशसेवित्यमरतिर्जनममदि ॥१०॥
अध्यात्मज्ञाननित्यन्धं तत्प्रदानार्थदर्शनम् ।
एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥११॥

અધ્યાય તરમે

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

- જાણકારે કહે ક્ષેત્ર, અબ્જુન, આ શરીરને;
જે જીવ ક્ષેત્રને જાણે તેને ક્ષેત્રજ્ઞ તો કહે. ૧.
- ખધાં ક્ષેત્રો વિષે સુઠ્યાં મને ક્ષેત્રજ્ઞ જાણુ તું,
ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞત્વં જ્ઞાન એ સાચું જ્ઞાન માતું હું. ૨.
- શુન્, કેવું, કયાંથી એ ક્ષેત્ર, ને છે એના વિકાર શા,
ક્ષેત્રજ્ઞ કોણુ, શી એની શક્તિ, તે સુણુ ટૂંકમાં. ૩.
- ગાયો છે ખહુ રીતે આ વિષય ઋષિએ ઘણા
છંદામાં, ને કર્યો સિદ્ધ તર્કથી બ્રહ્મસૂત્રમાં. ૪.
- મહાભૂતો, અહંકાર, બુદ્ધિ, પ્રકૃતિ, ને મન,
ઇન્દ્રિયો દસ, ને પાંચ વિષયો ઇન્દ્રિયો તણા,
મગ્ધા, દ્વેષ, મુખ, દુઃખ, ધૈર્ય, સંઘાત, ચેતના—
વિકારો ક્ષેત્રના સાથે કહ્યું આ ક્ષેત્ર ટૂંકમાં. ૫,૬.
- અહિંસા, નમ્રતા, દંભત્યાગ, સરલતા, ક્ષમા,
શુરુસેવા અને શુદ્ધિ, સ્થિરતા મનનિમગ્ન,
નિરહંકાર, વૈરાગ્ય વિષયે ઇન્દ્રિયો તણા;
જન્મ મૃત્યુ જરા રોગ દુઃખમાં દોષ દેખવા;
ને અનાસક્તિ, નિર્મોહ શ્રીપુત્રધરખારમાં,
સમતા ચિત્તની નિત્ય ઇષ્ટ અનિષ્ટ પામતાં,
એકાગ્ર ચિત્તથી મારી ભક્તિ અનન્ય ભાવથી,
એકાંતવાસ, કંઠાળો લોકોની મેદની પ્રતિ,
અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં નિષ્ઠા, સદા અવ્યાસ મોક્ષનો—
એને જ્ઞાન કહે, એથી અજ્ઞાન ઊલટું સદા. ૭થી૧૧.

शैव्यं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ।
 अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ॥१२॥
 सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ।
 सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥१३॥
 सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियवियर्जितम् ।
 असक्तं सर्वभूतैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥१४॥
 यद्विरतमममृतानामधरं चरमेव च ।
 स्वस्मत्प्राप्तदयिज्ञेयं दूरस्थं चांतिके च तत् ॥१५॥
 अधिभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् ।
 भूतभर्तुं च तज्ज्ञेयं प्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥१६॥
 ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ।
 ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य धिष्ठितम् ॥१७॥
 इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ।
 मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥१८॥
 प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्वद्भनादी उभावपि ।
 विकारांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवान् ॥१९॥
 कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ।
 पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥२०॥
 पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुङ्क्ते प्रकृतिजागुणान् ।
 कारणं गुणमंगोऽस्य सदसचोनिजन्मसु ॥२१॥
 उपद्रष्टानुमंता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः ।
 परमात्मेति चाप्युक्तो देहेऽस्मिन्पुरुषः परः ॥२२॥
 य एषं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह ।
 सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ॥२३॥
 ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना ।
 अन्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥२४॥

- જે જાણ્યાથી થતો મોક્ષ હવે તે જ્ઞેય હું કહું;
અનાદિ, પર છે બ્રહ્મ, નથી એ સત નથી અસત. ૧૨.
- બધે હાથપગો એને, મોં માથાં આંખ છે બધે,
બધે કાન, બધું વ્યાપી સંસારે એ રહેલ છે. ૧૩.
- ઇન્દ્રિયોના ગુણો ભાસે એમાં, એને ન ઇન્દ્રિય;
અસિમ, પોપટું વિદ્ય; નિર્ગુણ, ગુણ ભોગવે. ૧૪.
- ભૂતોની બહાર ને માંદા, સ્થિર ને ગતિમાન એ,
જાણી શકાય ના એવું સૂક્ષ્મ, દૂર નજીક એ. ૧૫.
- છે અખંડ છતાં ભાસે વિશ્વે બહેંચાડતે રહું,
જગને સરજે, પાળે, મારે એ એમ જાણવું. ૧૬.
- તેજવું તેજ, અધારાથી પર, જ્ઞાન, જ્ઞેય એ,
પમાય જ્ઞાનથી તે, એ સર્વનાં હૃદયે વસે. ૧૭.
- દૂંધમાં આ કહું ક્ષેત્ર, જ્ઞાન ને જ્ઞેય મેં તને,
એ જાણી પામતો મારો ભક્ત મારા સ્વરૂપને. ૧૮.
- પુરુષ પ્રકૃતિ એ જે અનાદિ જણ, અશુનિ,
વિકારો ને ગુણો બને થતા પ્રકૃતિથી ગણ. ૧૯.
- દેહ ને ઇન્દ્રિયો કેરી કર્તા છે પ્રકૃતિ, અને
સુખદુઃખ તણા ભોગ કેરું કારણ જીવ છે. ૨૦.
- પ્રકૃતિના ગુણો જીવ ભોગવે દેહમાં રહી,
સારા ખરાબ પામે છે જન્મો એ ગુણમાં ફેરી. ૨૧.
- આ દેહ જે જીવે, પોષે, સન્માને, ભોગવે ગુણો,
પુરુષોત્તમ તે, ને તે પરમાત્મા મહેશ્વર. ૨૨.
- આમ જાણે ગુણો સાથે પ્રકૃતિ ને પુરુષને,
ગમે તેમ કરે તો ચે ન તેને જન્મવું પડે. ૨૩.
- કેટલા ધ્યાનથી, બીજા કેટલા જ્ઞાનથી, બીજા
કર્મયોગથી આત્માને જીવે આત્માથી આત્મમાં. ૨૪.

अन्ये त्वेयमजानंतः धृत्यान्येभ्य उपासते ।
 तेऽपि चातितरत्येव मृत्युं धृतिपरायणाः ॥२५॥
 पायत्संजायते किञ्चित्सत्यं स्थावरजंगमम् ।
 क्षेत्रक्षेत्रज्ञासंयोगात्तद्विद्धि भरतर्षभ ॥२६॥
 समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्तं परमेश्वरम् ।
 विनश्यत्स्वविनश्यन्तं यः पश्यति स पश्यति ॥२७॥
 समं पश्यन् हि सर्वत्र समयस्थितमीश्वरम् ।
 न हिनस्त्यात्मनात्मानं ततो याति परां गतिम् ॥२८॥
 प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ।
 यः पश्यति तथात्मानमकर्तारं स पश्यति ॥२९॥
 यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।
 तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥३०॥
 अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्मावमव्ययः ।
 शरीरस्थोऽपि क्रीन्तेय न करोति न लिप्यते ॥३१॥
 यथा सर्वगतं सौख्यमादाकाशं नोपलिप्यते ।
 सर्वत्रायस्थितो देहं तथात्मा नोपलिप्यते ॥३२॥
 यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः ।
 क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ॥३३॥
 क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमंतरं ज्ञानचक्षुषा ।
 भूतप्रकृतिमोक्षं च ये विदुर्यंति ते परम् ॥३४॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
 क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

એમ જાણી શકે-ના તે બીજાનું સાંભળી લાજે,
 કશું માની બીજાનું જે લાજે તેનો ય મોક્ષ છે. ૨૫.
 જાણુ તું, પાર્થ, કે બ્યારે ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞસંગમ
 થાય, ત્યારે બને વસ્તુ બધી સ્થાવર જંગમ. ૨૬.
 વિનાશી સર્વ વસ્તુમાં અનાશી પરમેશ્વર
 સમભાવે રહે એનું જ્ઞાન તે જ અરાબર. ૨૭.
 રહ્યો ઇશ્વર સર્વત્ર સરખો એમ જાણુતો,
 નથી દુર્ગતિ તેની ને તેથી તે મોક્ષ પામતો. ૨૮.
 પ્રકૃતિ જ બધાં કર્મ કરે સર્વ રીતે, કશું
 આત્મા ન કરતો, એનું જુએ તે જ જુએ બનું. ૨૯.
 બહુ રૂપે જણાતી આ વસ્તુઓ એકરૂપ છે,
 એમાંથી સર્વ વિસ્તાર જાણે જે, બ્રહ્મ તે બને. ૩૦.
 પરમાત્મા અનાદિ ને હોઈ અવ્યય નિર્ગુણ,
 રહે છે દહમાં તો યે ન લેપાતો, ન કેં કરે. ૩૧.
 સૂક્ષ્મ હોઈ ન લેપાય આકાશ છે બધે છતાં,
 તેમ વ્યાપક આત્મા યે ન લેપાય શરીરમાં. ૩૨.
 સૂર્ય એક જ આપે છે પ્રકાશ સર્વ સૃષ્ટિને,
 તેમ ક્ષેત્રજ્ઞ આપે છે પ્રકાશ સર્વ ક્ષેત્રને. ૩૩.
 ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞનો ભેદ, માયામાંથી જીવો તણે
 મોક્ષ, એ બે વિષે આત્મ જાણે તે મોક્ષ પામતો. ૩૪.

આ પ્રમાણે ભગવાને ગાયેલી ઉપનિષદમાં બ્રહ્મવિદ્યાન્તર્ગત (કર્મ)-
 યોગશાસ્ત્રમાં શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનના સંવાદમાં ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞવિભાગયોગ
 નામનો તેરમો અધ્યાય પૂરો થયો.

चतुर्दशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच ।

परं भूयः प्रयक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् ।
यस्यात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिमितो गताः ॥१॥
इदं ज्ञानमुपाभित्य मम साधर्म्यमागताः ।
सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ॥२॥
मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन् गर्भं दधाम्यहम् ।
संभयः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥३॥
सर्वयोनिषु कौन्तेय मूर्तयः संभवन्ति याः ।
तासां ब्रह्म महद्योनिरहं धीजप्रदः पिता ॥४॥
सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः ।
नियध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥५॥
तत्र सत्त्वं निमलत्वात्प्रकाशकमनामयम् ।
सुखसंगेन यध्नाति ज्ञानसंगेन चानघ ॥६॥
रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासंगसमुद्भयम् ।
तन्निबध्नाति कौन्तेय कर्मसंगेन देहिनम् ॥७॥
तमस्तथज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदेहिनाम् ।
प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नाति भारत ॥८॥
सत्त्वं सुखे संजयति रजः कर्मणि भारत ।
ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे संजयत्युत ॥९॥
रजस्तमश्चाभिभूय सत्त्वं भवति भारत ।
रजः सत्त्वं तमश्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ॥१०॥
सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन्प्रकाश उपजायते ।
ज्ञानं यदा तदा विषामिवृद्धं सत्त्वंमित्युत ॥११॥

અધ્યાય ચૌદમો

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

- વળી પાછું કહું છું હું જ્ઞાનોમાં જ્ઞાન ઉત્તમ,
જે જાણી આ જગે પામ્યા સૌ મુનિ સિદ્ધિ ઉત્તમ. ૧.
- આચરી જ્ઞાન એ જેઓ પામ્યા મુજ સ્વરૂપને,
સર્ગકાળે ન જન્મે તે, પ્રલયે ન ખીડાય તે. ૨.
- મારી યોગિ મહા માયા, તેમાં હું ગર્ભ મૂકું છું,
તેમાંથી સર્વ જૂતોની થાય ઉત્પત્તિ, અણ્ણન. ૩.
- મનુષ્યાદિ બધી યોગિ વિષે દેહો ઘડાય જે,
તેની યોગિ મહા માયા, પિતા હું વીર્ય જે સિંચે. ૪.
- પ્રકૃતિથી ગુણા થાય સત્ત્વ, રજ અને તમ,
બાંધે અવ્યય આત્માને શરીરે તે, ધનંજય. ૫.
- આધે પ્રકાશ આરોગ્ય સત્ત્વ નિર્મલ હોઈને,
સુખ ને જ્ઞાનના સંગે બાંધે છે સત્ત્વ જીવને. ૬.
- રજ છે રંગ, એમાંથી તૃષ્ણા આસક્તિ ઊપજે,
પ્રવૃત્તિસંગથી એ તો બાંધે છે, પાર્થ, જીવને. ૭.
- તમ અજ્ઞાનથી થાય, પમાડી મોહ જીવને
બાંધે બેદરકારી ને ઊંઘ આળસથી જ તે. ૮.
- આસક્તિ સુખમાં સત્ત્વ કરાવે, કર્મમાં રજ,
જ્ઞાન ઢાંકી કરાવે છે પ્રમાદાસક્તિ તો તમ. ૯.
- ગુણ એક વધે ત્યારે સત્ત્વ કે રજ કે તમ,
એના શિવાયના બ્યારે એ દાબે અન્ય બે ગુણ. ૧૦.
- બધી ઈન્દ્રિયમાં દેહે થાય પ્રકાશ જ્ઞાનનો,
ત્યારે સમજવું કે એ વધ્યો છે ગુણ સત્ત્વનો. ૧૧.

लोभः प्रवृत्तिरारंभः , कर्मणामश्रमः स्पृहा ।
 रजस्येतानि जायन्ते विषुद्धे भरतर्षभ ॥१२॥
 अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च ।
 तमस्येतानि जायन्ते विषुद्धे कुरुनन्दन ॥१३॥
 यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयं याति वेदमृत् ।
 तदोत्तमयिदां लोकानमलान्प्रतिपद्यते ॥१४॥
 रजसि प्रलयं गत्वा कर्मसंगिषु जायते ।
 तथा प्रलीनस्तमसि मृदयोनिषु जायते ॥१५॥
 कर्मणः सुकृतस्याहुः सात्त्विकं निर्मलं फलम् ॥
 रजसस्तु फलं दुःश्रमज्ञानं तमसः फलम् ॥१६॥
 सत्त्वात्संजायते ज्ञानं रजसो लोभ एव च ।
 प्रमादमोहौ तमसो भयतोऽज्ञानमेव च ॥१७॥
 ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।
 अधो गच्छन्ति तामसाः ॥१८॥
 नाम्न्यं गुणेभ्यः कर्तारं यदा प्रथानुपश्यति ।
 गुणेभ्यश्च परं वेति मद्भावं सोऽधिगच्छति ॥१९॥
 गुणानेतानतीत्य ग्रीन्वेद्दी वेदसमुद्भवान् ।
 जन्ममृत्युजरादुःखिर्बिमुक्तोऽमृतमश्नुते ॥२०॥

भर्जुन उवाच ।

कैलिङ्गैर्यिन्गुणानेतानतीतो भवति प्रभो ।
 ।कमाचारः कथं चैतांस्त्रिगुणानतिवर्तते ॥२१॥

श्रीभगवानुवाच ।

प्रकाशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव च पाण्डव ।
 न द्वेष्टि संप्रवृत्तानि न निवृत्तानि कांक्षति ॥२२॥

રમેગુણ વધે ત્યારે વધે ■ લોભ ને રુદ્ધા
 પ્રવૃત્તિ ને અસંતોષ ને ઉપારાણ કર્મનાં. ૧૨.
 તમેગુણ વધે જ્યારે, ત્યારે અજ્ઞાન આળસ
 મોહ બેદરકારી એ વધે છે, કુરુનંદન. ૧૩.
 સત્ત્વ ગુણ વધે ત્યારે છાંડે છે રૂઢ જે નર,
 જતો તે ઉત્તમ જ્ઞાની કેરા લોકે જ નિર્મળ. ૧૪.
 મરે જે રજવૃદ્ધિમાં, જન્મે તે કર્મસંગીમાં,
 મરે જે તમવૃદ્ધિમાં, જન્મે તે મૂઢ યોનિમાં. ૧૫.
 ફળ સહર્મ કેરું તે કહ્યું સાત્ત્વિક નિર્મલ,
 રજવું ફળ છે દુઃખ, અજ્ઞાન તમવું ફલ. ૧૬.
 સત્ત્વથી થાય છે જ્ઞાન, રજથી લોભ થાય છે,
 મોહ, બેદરકારી ને અજ્ઞાન તમથી બને. ૧૭.
 સાત્ત્વિકો ગતિ ઊંચી, ને રાજસો વચલી ગતિ,
 છેલ્લા ગુણ તણી વૃત્તિવાળા પામે અધોગતિ. ૧૮.
 બની સાક્ષી જીએ જે કે ગુણો જ સઘળું કરે,
 જે બાણે ગુણથી ઊંચા તત્ત્વને, તે મને મળે. ૧૯.
 રૂઢના આ ત્રણે ગુણોથી આત્મા પર થાય, તે
 જન્મ મૃત્યુ જરા દુઃખોથી છૂટી મોક્ષ પામતો. ૨૦.

અર્જુન બોલ્યો—

ત્રણે ગુણો તરેલાનાં કયાં લક્ષણ છે, પ્રભો ?
 કરે એ શું ? શી રીતે એ ત્રણે ગુણો તરી જતો ? ૨૧.

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

જ્ઞાન, પ્રવૃત્તિ ને મોહ આવે તો આવવા દિયે,
 જપા દે જાય તો, એમાં ઈચ્છા કે દ્વેષ ના કરે,

उदासीनपदासीनो गुणैर्यो न विचाल्यते ।
 गुणा वर्तेत इत्येष योऽवतिष्ठति नैगते ॥२३॥
 समदुःखसुखः स्वस्यः समलोष्टाश्मकांशनः ।
 तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिदात्मसंस्तुतिः २४॥
 मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ।
 सर्वारिभपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥२५॥
 मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ।
 स गुणान्समतीत्यैतान् ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥२६॥
 ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठादममृतस्याव्ययस्य च ।
 शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकांतिकस्य च ॥२७॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
 गुणप्रत्यभिभागयोगो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

તદસ્થશો રહે છે જે, ગુણોથી નહિ જે ચળે,
 ગુણો કર્મ કરે માની જે રહે સ્થિર, ના ડગે,
 સ્વસ્થ થૈ સુખ ને દુઃખ, માટી પથર સોનું, ને
 પ્રિય અપ્રિય, ને નિંદા સ્તુતિ, માનાપમાન, ને
 મિત્ર શત્રુ—બધુ માને સરખું, ધીર, જે તજે
 ઉપાશણ બધા, તેને ગુણાતીત બધા કહે. ૨૨-૨૫.
 વળી જે એક નિષ્ઠાથી લક્ષિણાવે લજે મને,
 ત્રણે ગુણો તરીને તે બ્રહ્મરૂપ બની શકે. ૨૬.
 અનાશી અવ્યય બ્રહ્મ, ધર્મ શાશ્વત, ને સુખ
 અખંડ, એ ત્રણેનો હું છું આધાર, ધનજય. ૨૭.

આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાને ગાયેલી ઉપનિષદમા બ્રહ્મનિધાન્તર્ગત
 (કર્મ)યોગશાસ્ત્રમા શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુનના સંવાદમા ગુણત્રયવિભાગ
 યોગ નામનો ચૌદમો અધ્યાય પૂરો થયો

पञ्चदशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच ।

ऊर्ध्वमूलमधःशागमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् ।

छंदांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥१॥

अधोऽधोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य शाखा

गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः ।

अधश्च मूलाप्यनुमंततानि

कर्मानुर्यधीनि मनुष्यलोके ॥२॥

न रूपमस्येह तथोपलभ्यते

नांतो न चादिनं च संप्रतिष्ठा ।

अश्वत्थमेनं सुविस्तृतमूल-

मसंगशस्त्रेण दृढेन छित्त्वा ॥३॥

ततः पदं तत्परिमाणितव्यं

यस्मिन्गता न निवर्तन्ति भूयः ।

तमेव चार्धं पुरुषं प्रपद्ये

यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ॥४॥

निर्मानमोटा जितसंगक्षोपा

अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः ।

द्वंद्वैर्यमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञौ

गच्छंत्यमृदाः पदमव्ययं तत् ॥५॥

न तद्भासयते सूर्यो न शशांको न पावकः ।

यद् गत्वा न निवर्तन्ते तद्गाम परमं मम ॥६॥

ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः ।

मनःपष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥७॥

शरीरं यदवाप्नोति यथाप्युत्क्रामतीश्वरः ।

गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्गन्धानिवाशयात् ॥८॥

અધ્યાય પંદરમો

શ્રી લગ્યાન બોલ્યા—

જેતું મૂળ ઊંચે, નીચે ડાળો, ન વેદ પાંદડાં,
પીપળો અવિકારી એ જાણે તે વેદ જાણતા. ૧.

ગુણોથી ફાલી, વિષયોથી મ્હોરી,
નીચે ઊંચે એ પથરાઈ ડાળો,
આ લોકમાં કર્મરૂપે થનારાં
નીચે મૂળોની પ્રસરે જ જાળો. ૨.

એ વૃક્ષનું આણું સ્વરૂપ આદિ,
ન મધ્ય કે અંત જણાય લોકે.

કાપી ઊંડાં મૂળ તણું તરુ એ
કાઠા અનાસક્તિ તણા કુહાડે,
'જ્યાંથી થઈ સૃષ્ટિ તણી પુરાણી
ઉત્પત્તિ તે આઘ પુરુષ પામું',
એ નિશ્ચયે શોધવું ધામ જ્યાંથી
કદી પડે ના ફરવું જ પાણું. ૩, ૪.

નિર્માન, નિર્મોહ, નિષ્કામ જેઓ
આરાક્તિ કંઠે મુખડુંખ છોડે,
તે આત્મજ્ઞાને સ્થિર થે રહેલા
જ્ઞાની અનાશી પદ તે જ પામે. ૫.

ચાંદા સૂરજ અગ્નિના તેજે તે ન પ્રકાશાણું,
તે મારા એક ધામેથી પડે પાછા ન આવણું. ૬.

સનાતાન મહારો જ અંશ શુદ્ધ બની જગે,
ખેંચે સ્વસ્થાન બેઠેલાં મન જ્ઞાનેન્દ્રિયો છને. ૭.
શરીર લે અને છોડે ત્યારે ઈશ્વર એ છને
સાથે લે છે, લિયે જેમ પુષ્પથી વાયુ ગંધને. ૮.

श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च ।
 अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥९॥
 उत्क्रामन्तं स्थितं वापि भुञ्जानं वा गुणान्वितम् ।
 विमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥१०॥
 यतंतो योगिनश्चैनं पश्यन्त्यात्मन्ययस्थितम् ।
 यतंतोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यन्त्यचेतसः ॥११॥
 यथादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ।
 यथैध्रमसि यथाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥१२॥
 गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यदमोजसा ।
 पुष्णामि क्षीपधीः सर्वाः सोमो भूत्या रसात्मकः ॥१३॥
 अहं वैश्वानरो भूत्या प्राणिनां देहमाधितः ।
 प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥१४॥

सूर्यस्य चाहं हृदि संनिविष्टो
 मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ।

यदैक्ष सर्वैरहमेव येषो
 धेदांतकृत्त्रेदविदेव चाहम् ॥१५॥

द्वाविमौ पुरुषौ लोके श्वरश्चाश्वर एव च ।
 श्वरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽश्वर उच्यते ॥१६॥
 उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ।
 यो लोकत्रयमाविश्य विभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥१७॥
 यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ।
 अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥१८॥
 यो मामेवमसंमूढो जानाति पुरुषोत्तमम् ।
 स सर्वविद् भजति मां सर्वभावेन भारत ॥१९॥
 इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयानघ ।
 पतद् युद्ध्वा बुद्धिमान् स्यात्कृतकृत्यश्च भारत ॥२०॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु अष्टाविंशत्या योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
 पुरुषोत्तमयोगो नाम पंचदशोऽध्यायः ॥१५॥

કાન આંખ ત્વચા હલ નાક ને મનમાં રહી
 વિષયો ધન્દ્રિયોનાને લોગવે હવ ત્યાં પછી. ૯.
 દેહ છાડે, રહે દેહે, લોગવે, ગુણયુક્ત એ
 હવને મૂઠ ના જાણે, જાણે જ્ઞાની ખરા રૂપે. ૧૦.
 યતનથી યોગીઓ એને યોતાનામાં રહી જીએ,
 છતે યતને અસંસ્કારી મૂઠને ન જણાય એ. ૧૧.
 સૂર્યતું તેજ જે આખા જગને અજવાળતું,
 તેજ જે ચંદ્ર અગ્નિતું, જાણુ તે તેજ માહરું. ૧૨.
 પૃથ્વીમાં પેસી ભૂતોને રક્ષિતી હું ટકાવું છું
 જલમય બની ચંદ્ર ઝાડપાન હું પાણું છું. ૧૩.
 જહરામિ બની પ્રાણીદેહે બેઠા પચાવું છું
 પ્રાણઅપાન વાયુથી અજ ચારે પ્રકારતું. ૧૪.
 વરુનું બધાનાં હૃદયે હું, મારે

લીધે રમૃતિ જ્ઞાન જ થાય જાય,

વેદો બધા જ્ઞાન મારું કરાવે,

વેદાંતકર્તા હું, વેદજા હું જ.

૧૫.

લોકે છે પુરુષો આ બે : ક્ષર ને વર્ણી અક્ષર,
 ક્ષર છે વ્યક્ત સૃષ્ટિ, ને માયા અવ્યક્ત અક્ષર. ૧૬.
 પરમાત્મા કહે જેને તે એ બેથી ય ઉત્તમ,
 વ્યાપી ત્રિલોકમાંહી એ પોષે અવ્યય ઇશ્વર. ૧૭.
 ઉત્તમ ક્ષરથી હું છું, અક્ષરથી ય ઉત્તમ,
 તેથી કહે મને લોકે ને વેદે પુરુષોત્તમ. ૧૮.
 મોહ છાડી મને જાણે આમ જે પુરુષોત્તમ,
 તે જાણે બધું યે ને તે સર્વ ભાવે લાજે મને. ૧૯.
 ગુહ્યમાં ગુહ્ય આ શાસ્ત્ર કહ્યું મેં આમ, જાણી તે
 થવાય યુક્તિશાળી ને હૃદયું સદ્ગુણ થાય છે. ૨૦.

આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાને ગાયેલી ઉપનિષદમાં અલ્પવિદ્યાન્તર્ગત
 (કર્મ)યોગશાસ્ત્રમાં શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનના મંત્રાદમાં પુરુષોત્તમયોગ
 નામનો પંદરમો અધ્યાય પૂરો થયો.

षोडशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच ।

अभयं सत्यमंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।
दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जयम् ॥
अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् ।
दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥
तैजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ।
भर्षति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥३॥
दंभो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पातक्यमेव च ।
अहानं चाभिजातस्य पार्थ संपदमासुरीम् ॥४॥
दैवी संपन्निमोक्षाय निबन्धायासुरी मता ।
मा शुचः संपदं दैवीमभिजातोऽसि पाण्डव ॥५॥
द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्दैव आसुर एव च ।
दैवो विस्तरश्च प्रोक्त आसुरं प्रार्थ मे शृणु ॥६॥
प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः ।
न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ॥७॥
असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् ।
अपरस्परसंभूतं किमन्यत्कामदैतुकम् ॥८॥
पतां दृष्टिमघदृश्यं नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।
प्रभयंत्युग्रकर्माणः क्षयाय अगतोऽहिताः ॥९॥
काममाश्रित्य दुष्पूरं दंभमानमदान्विताः ।
मोहादगृहीत्याऽसद्ग्राहान्प्रयतन्तेऽशुचिप्रताः ॥१०॥
चिन्तामपरिमेयां च प्रलयांतामुपाभिताः ।
कामोपभोगपरमा पतायदिति निश्चिताः ॥११॥
आशापाशशतैर्युद्धाः कामक्रोधपरायणाः ।
ईदंते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसंचयान् ॥१२॥

અધ્યાય સોળમો

શ્રી લગવાન બોલ્યા—

અભય, ચિત્તની શુદ્ધિ, ને નિષ્ઠા જ્ઞાનયોગમાં,
 જ્ઞાન, સંયમ, ને યજ્ઞ, વેદાધ્યાસ, સીધાપણું,
 અહિંસા, સત્ય, અદ્રોહ, ત્યાગ, શાંતિ, અપૈશુન,
 અલાલસા, દયા ભૂતે, કુમાર, ઠાવકાપણું,
 તેજઃ, ક્ષમા, ધૃતિ, શૌચ, અડોહ, નમ્રતા, તપ,
 લાજ,—એ હોય સંપત્તિ દેવીમાં જન્મનારને. ૧-૩.
 દંભ, દર્પ, ખુમારી, ને ક્રોધ, કઠોરતા અને
 અજ્ઞાન હોય આસુરી સંપદે જન્મનારને. ૪.
 દેવી સંપત્તિ કે મોક્ષ, બાંધે સંપત્તિ આસુરી,
 કર ના શોક, છું જન્મ્યો દેવી સંપત્તિને લઈ. ૫.
 પ્રાણી જન્મે જગે દેવી આસુરી બે પ્રકારનાં,
 કહ્યાં વિસ્તારથી દેવી, આસુરી લે હવે સુણી. ૬.
 પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિને ન જાણે જન આસુરી,
 સત્ય, આચાર ને શૌચ એમનામાં મળે નહિ. ૭.
 એ કહે કે ‘નથી લોકે બ્રહ્મ, આધાર કે પ્રભુ,
 સૃષ્ટિકર્મ નથી, એમાં હોય શું મોજથી બીજું?’ ૮.
 એવું માની કરી કર્મો કારમાં, મંદબુદ્ધિ એ
 શત્રુઓ પતિતો જન્મે વિનાશ કરવા જગે. ૯.
 અખૂટ વાસના, દંભ, મદ, માનભર્યા, કરી
 મોહથી દુષ્ટ સંકલ્પો, વર્તે દુષ્ટ પ્રતો લઈ. ૧૦.
 જિંદગીભર ભોખોની ચિંતા અમાપ રાખના,
 કામોપભોગમાં મસ્ત, એને મર્વસ્ય માનના,
 કામી, ક્રોધી, ક્રમાચેડા આશાઝળે જ સેંકડો,
 અમલે છે ભોગ કાજે એ અન્યાયે મનના ઢંગો. ૧૧, ૧૨.

इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्त्ये मर्तोरथम् ।
 इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥१३॥
 असौ मया हतः शत्रुर्दैन्ये चापरानपि ।
 ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी ॥१४॥
 आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योस्ति नदृशो मया ।
 यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिताः ॥१५॥
 अनेकचित्तविभ्रांता मोहजालसमावृताः ।
 प्रवृत्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥१६॥
 आत्मसंभायिताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः ।
 यजन्ते नामयज्ञैस्ते दंभेनाविधिपूर्वकम् ॥१७॥
 अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं च संश्रिताः ।
 मामात्मपरवैदेषु प्रक्षिपन्तोऽभ्यसूयकाः ॥१८॥
 तावहं क्षिपतः मृरान्सत्तारेषु नराधमान् ।
 क्षिपाम्यजहमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥१९॥
 आसुरीं योनिमापन्ना मृदा जन्मनि जन्मनि ।
 मामप्राप्येव कौन्तेय ततो यात्यधमां गतिम् ॥२०॥
 त्रिविधं भरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ।
 कामः क्रोधस्तथालोभस्तस्मादेत्प्रयं त्यजेत् ॥२१॥
 एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारस्त्रिभिर्नरः ।
 आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥२२॥
 यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ।
 न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥२३॥
 तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।
 ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिदार्हसि ॥२४॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुन-
 संवादे दैवासुरसंपद्धिभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

'આલે મેં મેળવ્યું આ, ને આ ઈચ્છા પાર પાડે' હું;
 આટલું ધન મારું છે, ને થશે કાલ આટલું;
 માર્યા આ શત્રુને મેં, ને મારીશ અન્યને પછી;
 હું જ મધર, હું લેહતા, ચિદ્દ હું, જખરો, સુખી,
 હું શ્રીમંત, કુલીને હું, કોણ છે હું સમો બીજો?
 કરું યશ, મજા, દાન'—એમ અજ્ઞાનમાં મૂઠો
 કિલ્લા હવાઈ બાંધીને, મોહજાળે ફસાઇને
 લોભોમાં લપટાઈને ગંદા નરકમાં પડે. ૧૩-૧૬.
 એ અક્ષડ અભિમાની માતેલા ધનમાનથી
 કરે છે નામના વજો છાડીને વિધિ દંભથી. ૧૭.
 અહંતા બળ ને દર્પ કામ ક્રોધ કરે, અને
 નિજ ને પારકા દોડે નિંદે છે દ્વેષથી મને. ૧૮.
 દેવીલા ફર ને દુષ્ટ એ નરાધમને બધા
 આસુરી જ હું યોનિમાં સંસારે નાખું છું સદા. ૧૯.
 આસુરી યોનિ પામી એ મૂખાં પામે મને નહિ,
 તેમની થાય તેથી તો જન્મોજન્મ અધિગતિ. ૨૦.
 કામ, ક્રોધ અને લોભ નરકદ્વાર છે ત્રણે
 આત્મનાશ કરે એવાં, તેથી એ તજવા ત્રણે. ૨૧.
 અંધારાં એ ત્રણે દારોથી છૂટી માર્ગ લે જત
 આત્મકલ્યાણનો, તેથી પામે છે ગતિ ઉત્તમ. ૨૨.
 શાસ્ત્રનો વિધિ છાડીને સ્વેચ્છાએ વર્તનારને
 સાફદય, સુખ ને શ્રેષ્ઠ ગતિ એ કાંઈ ના મળે. ૨૩.
 કાર્ય અકાર્ય એ બે શું એમાં શાસ્ત્ર પ્રમાણ છે,
 શાસ્ત્રાણા સમજી છાજે કરવું કર્મ આ જગે. ૨૪.

આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાને ગાયેલી ઉપનિષદમાં પ્રહલવિદ્યાન્તર્ગત
 (કર્મ)યોગશાસ્ત્રમાં શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુનના સંવાદમાં દેવાસુર-
 સંપદ્વિભાગયોગ નામનો સોળમે અધ્યાય પૂરો થયો.

सप्तदशोऽध्यायः

भर्तुन सवाच ।

ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य यजंते भद्रयाऽन्विताः ।
तेषां निष्ठा तु का कृष्ण सत्त्वमाहो रजस्तमः ॥१॥

श्रीमगरानुराच ।

त्रिविधा भवति भद्रा देहिनां सा स्वभावजा ।
सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु ॥२॥
सत्त्वानुरूपा सत्यस्य भद्रा भवति भारत ।
भद्रामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः स एव सः ॥३॥
यजंते सात्त्विका देवान्यक्षरक्षांसि राजसाः ।
प्रतान्भृतगणांघ्राण्ये यजंते तामसा जनाः ॥४॥
अशास्त्रविहितं घोरं तर्प्यते ये तपो जनाः ।
दंभादंकारसंयुक्ताः कामरागबलान्विताः ॥५॥
कर्पयंतः शरीरस्थं भृतग्राममचेतसः ।
मां चैवांतःशरीरस्थं तान्विद्वद्वासुरनिश्चयान् ॥६॥
आहारस्तपश्च मर्षस्य त्रिविधो भवति प्रियः ।
यक्षस्तपस्तथा दानं तेषां भेदमिमं शृणु ॥७॥
आयुःसत्त्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्धनाः ।
रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सात्त्विकप्रियाः ॥
कदम्बलवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः ।
आहारा राजसस्येष्टा दुःमशोकामयप्रदाः ॥९॥
यातयामं गतरमं पूति पर्युषितं च यत् ।
उच्छिष्टमपि धामेर्ष्यं भोजनं तामसप्रियम् ॥१०॥
अफलाकांक्षिभिर्यज्ञो विधिहृष्टो य इज्यते ।
यष्टव्यमेवेति मनः समाधाय स सात्त्विकः ॥११॥

અધ્યાય સત્તરમો

અર્જુન બોલ્યો—

વિધિ વિના કરે પૂજા શ્રદ્ધાથી, તેમની કંઈ
અવસ્થા ? સાત્ત્વિકી કે શું રાજસી કે શું તામસી ? ૧.

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

છે પ્રાણીમાત્રની શ્રદ્ધા સ્વભાવે ત્રણ જાતની,
સાત્ત્વિકી, રાજસી તેમ તામસી, તે તું લે સુણી. ૨.
હોય છે સર્વની શ્રદ્ધા સ્વસ્વભાવાનુસાર તે,
બને માણસ શ્રદ્ધાનો, શ્રદ્ધા જે હોય તે જ તે. ૩.
દેવોને સાત્ત્વિકો પૂજે, રાજસો યક્ષદૈત્યને,
બીજા તામસ લોકો તો પૂજે ભૂતપ્રેતને. ૪.
અહંકારી અને દંભી, કામ આસક્તિને બળે
ભરેલા, એ કરે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ તપ ધોર જે,
દહે રહેલ તત્ત્વોને ને મને દૂષણો કરે,
આસુરી નિશ્ચયોવાળા બાણ તું, પાર્થ, તેમને. ૫, ૬.
ગમે આહાર ને યજ્ઞ તપ દાન બધાયને
ત્રણ પ્રકારનાં જુદાં, તેના તું ભેદ સુજાણે. ૭.
આયુધ્ય રાત્ર્ય આરોગ્ય શક્તિ પ્રીતિ સુખપ્રદ,
રસ્ય, સ્નિગ્ધ, સ્થિર, હૃદ્ય આહાર સાત્ત્વિકો અહિં. ૮.
અતિ ખાટું તીષ્ણ ખારું ઊંચું તીક્ષ્ણ વિદાહી ને
લુપ્ત, દુઃખ કરે શોક રોગ, તે રાજસો અહિં. ૯.
ઘડું બેસ્વાદ ગંધાતું છાંડણું રાતવારી ને
અપવિત્ર ગમે અત્રપાન તામસ લોકને. ૧૦.
વિધિથી શાંતિથી યજ્ઞ માની કર્તવ્ય થાય જે
ફેલાશા છાડીને, તેને યજ્ઞ સાત્ત્વિક તો કહે. ૧૧

अभिसंधाय तु फलं दंभार्थमपि चैव यत् ।
 इज्यते भरतश्रेष्ठ तं यज्ञं विद्धि राजसम् ॥१२॥
 विधिदीनमसृष्टाग्रं मंत्रदीनमदक्षिणम् ।
 श्रद्धाविरहितं यज्ञं तामसं परिचक्षते ॥१३॥
 देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जयम् ।
 ब्रह्मचर्यमहिंसा च शरीर तप उच्यते ॥१४॥
 अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियदितं च यत् ।
 स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥१५॥
 मनःप्रसादः सौम्यवर्धं मौनमात्मयिनिग्रहः ।
 भायमंशुद्धिरिभ्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥१६॥
 भद्रया परया तप्तं तपस्तन्निविर्धं नरैः ।
 भफलाकांक्षिभिर्युक्तेः सात्त्विकं परिचक्षते ॥१७॥
 सत्कारमानपूजार्थं तपो दंभेन चैव यत् ।
 क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं चलमधुयम् ॥१८॥
 मूढप्राप्तेणात्मनो यत्पीडया क्रियते तपः ।
 परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतम् ॥१९॥
 दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ।
 देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतम् ॥२०॥
 यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः ।
 दीयते च पण्डितैः तद्दानं राजसं स्मृतम् ॥२१॥
 अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ।
 असत्कृतमथज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम् ॥२२॥
 अतत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः ।
 ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुरा ॥२३॥

કૃળના હેતુથી થાય, થાય દેખાવ કાજ જે
 યજ્ઞ તેને, કુરુએષ્ઠ, યજ્ઞ રાજસ તો કહે. ૧૨.
 દક્ષિણા, વિધિ, ન મંત્ર, અન્ન ને બ્રહ્મલોજન
 વિના યજ્ઞ કરે તેને કહે છે યજ્ઞ તામસ. ૧૩.
 દેવવિપ્રચુરુજ્ઞાનીપૂજા, શૌચ જ, આર્જવ,
 બ્રહ્મચર્ય, અહિંસા—એ છે શરીર તણું તપ. ૧૪.
 હિતનું સાચું ને મીઠું અદુઃખકર બોલણું,
 અભ્યાસ શાસ્ત્રનો—એને કહે છે તપ વાણીનું. ૧૫.
 શાંતિ, શીળાપણું, મોન અને ઈન્દ્રિયનિગ્રહ,
 ભાવનાશુદ્ધિ—એ સર્વને કહે મનનું તપ. ૧૬.
 યુક્ત થૈ, કૃળની આશા વિના ત્રણ પ્રકારનું
 તપ અનન્ય અદ્વાધી થાય, તે તપ સાત્ત્વિક. ૧૭.
 સત્કાર માન ને પૂજા પામવા, થાય હંભથી
 તપ જે થળ અસ્થિર, કહે તેને જ રાજસી. ૧૮.
 તપ દુરાગ્રહે થાય કે ગળા ઉપરાંત કે
 કરવા નાશ બીજનો, તેને તામસ તો કહે. ૧૯.
 દાન ખાતર જે દાન કરાય બદલા વિના
 ચોગ્ય દેશે અને કાળે સુપાત્રે, તે જ સાત્ત્વિક. ૨૦.
 બદલો વાળવા માટે, કૃળની આશ રાખીને,
 કમને દાન દેવાય, તેને રાજસ તો કહે. ૨૧.
 કુદેશે કે કુકાલે કે કુપાત્રે તરછાડી જે
 દાન માન વિના થાય, તેને તામસ તો કહે. ૨૨.
 યજ્ઞનું છે બ્રહ્મનું નામ ઓ તત્ સત્ ત્રણ સખદનું,
 તેનાથી બ્રાહ્મણો વેદો યજ્ઞો પૂર્વે થયા સાદુ. ૨૩.

तस्मादोभित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः ।
 प्रपतन्तं विधानोक्ताः सततं ब्रह्मणादिनाम् ॥२४॥
 तदित्यमभिसंधाय फलं यज्ञतपःक्रियाः ।
 दानक्रियाश्च विविधाः कियन्ते मोक्षकांक्षिभिः ॥२५॥
 सद्भावे साधुभावे च सदित्येतत्प्रयुज्यते ।
 प्रशस्तं कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते ॥२६॥
 यज्ञे तपसि दाने च स्थितिः सदिति चोच्यते ।
 कर्म चैव तदर्थीयं सदित्येवाभिधीयते ॥२७॥
 अध्वर्या हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च यत् ।
 असदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रेत्य नो हह ॥२८॥

इति धीमन्नगमद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
 भद्राश्रयविभागयोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥

તેથી ઝકાર બોલીને બ્રહ્મવાદી કરે સદા
 કહેલી શાસ્ત્રમાં સર્વે યજ્ઞદાનતપક્રિયા, ૨૪.
 બ્રાહ્મર્થી યજ્ઞ ને દાન તપની વિવિધ ક્રિયા
 તત્ બોલીને કરે છે એ કૃણઆશા કર્યા વિના, ૨૫.
 ન હોય તે થતું બ્યારે, દુષ્ટ સારો વળી બને,
 શુભ કર્મ થતું, ત્યારે સત્ શબ્દ વપરાય છે, ૨૬.
 યજ્ઞમાં તપમાં દાને સ્થિરતાને ય સત્ કહે,
 બ્રહ્મર્ષી કરેલાં જે કર્મો તેને ય સત્ કહે, ૨૭.
 અબ્રહ્મર્થી થતાં યજ્ઞ દાન ને તપ કામ જે,
 કહે તેને 'અસત્', બેઉ લોકમાં વ્યર્થ તે જ છે, ૨૮.

આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાને ગાયેલી ઉપનિષદમાં બ્રહ્મવિદ્યાન્તર્ગત
 (કર્મ) યોગશાસ્ત્રમાં શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનના સંવાદમાં બ્રહ્મતપ-
 વિભાગયોગ નામનો સત્તરમો અધ્યાય પૂરો થયો.

अष्टादशोऽध्यायः

अर्जुन उवाच ।

संन्यासस्य महाबाहो तत्त्वमिच्छामि वेदितुम् ।
त्यागस्य च हृषीकेश पृथक्केशिनिपूदन ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

काम्यानां कर्मणां न्यासं संन्यासं कथयामि विदुः ।
सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः ॥ २ ॥
त्याज्यं दोषघदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिणः ।
यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यमिति चापरे ॥ ३ ॥
निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम ।
त्यागो हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः संप्रकीर्तितः ॥ ४ ॥
यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ।
यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम् ॥ ५ ॥
एतान्यपि तु कर्माणि संगं त्यक्त्वा फलानि च ।
कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥ ६ ॥
नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ।
मोहात्तस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तितः ॥ ७ ॥
दुःखमित्येष यत्कर्म कायक्लेशमयात्त्यजेत् ।
स कृत्वा राजसं त्यागं नैव त्यागफलं लभेत् ॥ ८ ॥
कार्यमित्येष यत्कर्म नियतं क्रियतेऽर्जुन ।
संगं त्यक्त्वा फलं चैव स त्यागः सात्त्विको मतः ॥ ९ ॥
न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशले नानुपज्जते ।
त्यागी सत्त्वसमायितो मेधावी छिन्नसंशयः ॥ १० ॥

અધ્યાય અઠારમો

અર્જુન યોગે—

જાણું છું, પ્રભુ, મારે સંન્યાસનું રહસ્ય ને
રહસ્ય ત્યાગનું ચે શું, જણાવો હોઈ એ મને. ૧.

શ્રી ભગવાન યોગે—

ત્યાગને કામ્ય કર્મોના શાખા સંન્યાસ તો કહે,
સર્વ કર્મફળો કેરા ત્યાગને ત્યાગ એ કહે. ૨.

કે કહે કર્મમાં દોષ છે તેથી કર્મ છોડવાં,
ન છોડવી કહે બીજા યજ્ઞદાનતપક્રિયા. ૩.

ત્યાગ બાબતમાં મારે સુષુ નિર્ણય, અર્જુન,
ત્રણ પ્રકારનો ત્યાગ કહ્યો છે, હે ધનંજય. ૪.

યજ્ઞ દાન તપશ્ચર્યા કરવાં જ, ન છોડવાં,
શાખાઓને કરે શુદ્ધ યજ્ઞદાનતપક્રિયા. ૫.

કરવાં જોઈએ કર્મો એ ય આસક્તિ ને ફળ
છોડીને, પાર્થ, એ મારે નક્કી છે મત ઉત્તમ. ૬

શાસ્ત્રોક્ત કર્મનો ત્યાગ કદી ન કરવો ઘટે,
તને જે મોહથી એને, ત્યાગ તામસ તો કહે. ૭

કર્મ દુઃખ જ છે માની, કાયાને કદની બીકે
રાજસ ત્યાગવાળાને ત્યાગનું ફળ ના મળે. ૮.

કરવું જોઈએ માની શાસ્ત્રોક્ત કર્મ જે કરે
આસક્તિ ફળ છોડીને, તે તો સાત્ત્વિક ત્યાગ છે. ૯.

ત્યાગી સાત્ત્વિક મેધાવી ન કરે દંડ નિશ્ચયી
અલાભકર્મનો દ્વેષ, આસક્તિ લાભકર્મની. ૧૦.

न हि वेदभृता शक्यं न्यक्तु कर्माण्यशेषत ।
 यस्तु कर्मफलत्यागी न त्यागीत्यभिधीयते ॥११॥
 अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मण फलम् ।
 भयत्यत्यागिना प्रेत्य न तु संन्यामिना क्वचित् ॥१२॥
 पचैतानि महाबाहो कारणानि निबोध मे ।
 साख्ये कृताते प्रोक्तानि सिद्ध्ये सर्वकर्मणाम् ॥१३॥
 अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम् ।
 त्रिविधाञ्च पृथञ्चेष्टा दैवं चैवात्र पञ्चमम् ॥१४॥
 शरीरपाद्मनाभिर्यत्कर्म प्रारभते नरः ।
 न्याय्यं वा विपरीतं वा पचैते तस्य हेतवः ॥१५॥
 तत्रैव सति कर्तारमात्मानं केवलं तु यः ।
 पश्यत्यकृतबुद्धित्याज स पश्यति दुर्मतिः ॥१६॥
 यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ।
 हृत्वापि स इमोऽहोवाञ्छ हन्ति न निबध्यते ॥१७॥
 ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा वर्जचोदना ।
 करणं कर्म कर्तेति त्रिविधं कर्मसमग्रं ॥१८॥
 ज्ञानं कर्म च कर्ता च त्रिधैव गुणभेदतः ।
 प्रोच्यते गुणसंख्यानै यथावच्छृणु तान्यपि ॥१९॥
 सर्वभूतेषु येनैव भावमव्ययमीक्षते ।
 अविभक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्त्विकम् ॥२०॥
 पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं नानाभावान्पृथग्विधान् ।
 वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानं विद्धि राजसम् ॥२१॥
 यत्तु घृत्स्नावदेकस्मिन् कार्ये सक्रमहेतुकम् ।
 अतत्पार्षण्यदल्पं च तत्तामसमुदाहृतम् ॥२२॥
 नियतं संगरहितमरागद्वेषतः कृतम् ।
 अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत्सात्त्विकमुच्यते ॥२३॥

- ખધાં યે કર્મને કોઠ પ્રાણી નવ તથ શકે,
પણ કર્મક્રિયો છોડે તેને ત્યાગી ખરો કહે. ૧૧.
- અનિષ્ટ, ઈષ્ટ ને મિશ્ર કૃણ એ ત્રણ જાતનું
અત્યાગી તો મરી પામે, પામે સંન્યાસીના કદી. ૧૨.
- સાંખ્યશાસ્ત્રે કરી નક્કી કહ્યાં આ પાંચ કારણ
કાર્યની સિદ્ધિનાં, મારી પાસેથી તે તું સાંભળ. ૧૩
- કાર્યનાં સ્થાન, ને કર્તા, સાધનો વિવિધ ત્રીણું,
જુદી જુદી ક્રિયાઓ, ને દેવ કારણ પાંચમું. ૧૪
- કાયાથી, મનથી, વાણીથી કરે નર કર્મ જે
સારું કે નરમું, તેનાં પાંચ કારણ આ જ છે. ૧૫.
- હોવાથી આમ, જે મૂઠ માને કે હું જ એકલો
કરું છું, તે અસંસ્કારી જન તદ્દન આંધળો. ૧૬.
- અહંકાર નથી જેને, જેની લેપાય બુદ્ધિ ના,
ન તે હણે, ન ખંધાય, સર્વ લોક હરખા છતાં. ૧૭.
- કરવું શી રીતે, શું ને કાણે—એ ત્રણ જાણવાં,
સાધનો ને ક્રિયા કર્તા—ત્રણથી કર્મ સાધવાં. ૧૮.
- ગુણભેદે કહી સાંખ્યશાસ્ત્રમાં ત્રણ જાત જે
જ્ઞાન કર્મ અને કર્તાની, યથાર્થિત મુણ તે. ૧૯.
- જુદા સર્વ પદાર્થોમાં અખંડ એક અવ્યય
આત્મા દેખાય જે જ્ઞાને, તે તો છે જ્ઞાન સાત્ત્વિક. ૨૦
- દેખાતી સર્વ જૂતોમાં જુદી વિવિધ વસ્તુને
સમજે જ્ઞાન જે જુદી, જણ રાજસ જ્ઞાન તે. ૨૧.
- હેતુ વિનાનું, સર્વસ્વ માનતું એક વસ્તુને,
આસક્ત, છીછરું, થોડું જ્ઞાન, તામસ જ્ઞાન છે. ૨૨.
- રાગ દેવ ફલાશાને છોડીને જે કરાય છે
શાસ્ત્રોક્ત ને અનાસક્ત કર્મ, સાત્ત્વિક કર્મ તે. ૨૩.

यत्तु कामेप्सुना कर्म साहंकारेण वा पुनः ।
 क्रियते बहुलायां तद्वाजसमुदाहृतम् ॥२४॥
 अनुबंधं क्षयं हिंसा मनपेक्ष्य च पीरुपम् ।
 मोहादारभ्यते कर्म यत्तत्तामसमुच्यते ॥२५॥
 मुक्तसंगोऽनहंवादी धृत्युत्साहममन्यितः ।
 सिद्धयसिद्धयोर्निर्विकारः कर्ता सार्वत्रिक उच्यते ॥२६॥
 रागी कर्मफलमेप्सुर्दुग्धो हिंसात्मकोऽशुचिः ।
 हर्षशोकान्वितः कर्ता राजसः परिकीर्तितः ॥२७॥
 अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठो नैष्कृतिकोऽलसः ।
 विषादी दीर्घसूत्री च कर्ता तामस उच्यते ॥२८॥
 बुद्धेर्भेदं धृतेर्द्वैव गुणतस्त्रिविधं शृणु ।
 प्रोक्ष्यमानमशेषेण पृथक्त्वेन धनंजय ॥२९॥
 प्रवृत्तिं निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ।
 बंधं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सार्वत्रिकी ॥३०॥
 यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ।
 अथवायत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी ॥३१॥
 अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसावृता ।
 सर्वार्थान् विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ॥३२॥
 धृत्या यया धारयते मनःप्रान्नेन्द्रियक्रियाः ।
 योगेनाभ्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सार्वत्रिकी ॥३३॥
 यया तु धर्मकामार्थान् धृत्या धारयतेऽर्जुन ।
 प्रसंगेन फलाकांक्षी धृतिः सा पार्थ राजसी ॥३४॥
 यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च ।
 न विमुंचति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ तामसी ॥३५॥
 सुखं त्रिदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभ ।
 अभ्यासाप्रमते यत्र दुःखांतं च निगच्छति ॥३६॥

ફલાશા ને અહંકાર રાખી કર્મ કરાય જે,
 ધમાલ વૈતરું જેમાં, તે તે રાજસ કર્મ છે. ૨૪.
 પરિણામ, ગળ્બું, હાનિ, હિંસાનો ખ્યાલ ના કરી
 કરાય મોહથી કર્મ, તે તે છે કર્મ તામસી. ૨૫.
 નથી હૂંપદ આસક્તિ, જેમાં ઉત્સાહ ધૈર્ય છે,
 સમ સિદ્ધિઅસિદ્ધિમાં, કર્તા સાત્ત્વિક તે જ છે. ૨૬.
 આસક્તિ, ફળની ઇચ્છા, લોભ, હિંસા, મલિનતા,
 હૃદય ને શોક જેનામાં, કર્તા રાજસ તે કહ્યા. ૨૭.
 જહસુ, આળસુ, નીચ, જફો, પાગર ને શક,
 લાસરિયો, ઉદાસી જે કર્તા તે હોય તામસ. ૨૮
 ગુણભેદે પૂરેપૂરા બુદ્ધિ ને ધૈર્યના કહું
 ત્રણ ભેદો શુદ્ધ શુદ્ધ, ભેદ એ સુષુ, પાર્થ, તું. ૨૯.
 જાણે પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ, જાણે કાર્ય અકાર્ય જે
 ભય અભય ને બંધ મોક્ષ, સાત્ત્વિક બુદ્ધિ તે. ૩૦.
 ધર્મ અધર્મ ને કાર્ય અકાર્ય એ ખરા રૂપે
 સમજાય ન જેથી તે, પાર્થ, રાજસ બુદ્ધિ છે. ૩૧.
 જે અજ્ઞાનથી ઘેરાઈ માને ધર્મ અધર્મને,
 હોય તેથી બધું ઊંધું માને, તામસ બુદ્ધિ તે. ૩૨.
 ઇન્દ્રિયો મન ને પ્રાણ મમતાથી કરે ક્રિયા
 શાસ્ત્રને વશ જેનાથી, તે છે સાત્ત્વિક ધીરજ ૩૩.
 ધર્મ અર્થ અને કામ હેઠે જેથી, અને કરે
 પ્રસંગે ફળની આશા જે, તે રાજસ ધૈર્ય છે. ૩૪
 દુર્બુદ્ધિ જન જેનાથી ન છોડે ઊંઘ ને ભય
 ઉદાસી મદ ને શોક, તે છે ધીરજ તામસ. ૩૫.
 હવે સુષુ કહું છું છું ત્રણ પ્રકારનાં સુખો.
 મહાવરાથી ગમે છે જે, આણે જે અંત દુઃખનો,

यत्तदग्रे विपमिष परिणामेऽमृतोपमम् ।

तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मधुद्धिप्रसादजम् ॥३७॥

विपर्येत्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ।

परिणामे विपमिष तत्सुखं राजसं स्मृतम् ॥३८॥

यदग्रे चानुयंधे च सुख मोहनमात्मनः ।

निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ॥३९॥

न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः ।

सत्त्वं प्रकृतिर्जिर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गुणैः ॥४०॥

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परंतप ।

कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥४१॥

शमो दमस्तपः शौचं शान्तिराज्यमेव च ।

ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकम स्वभावजम् ॥४२॥

शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ।

दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥४३॥

कृपिगौरक्षयघाणिऽयं वैश्यकर्म स्वभावजम् ।

परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥४४॥

स्ये स्ये कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ।

स्वकर्मनिरतः सिद्धिं यथा विदति तच्छृणु ॥४५॥

यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् ।

स्वकर्मणा तमम्यर्च्यं सिद्धिं विदति मानवः ॥४६॥

श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।

स्वभावनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥४७॥

सदृजं कर्म कौंतेय सदोपमपि न त्यजेत् ।

सर्वारंभा हि दोषेण धूमेनाग्निरिषावृताः ॥४८॥

असक्तयुद्धिः सर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः ।

नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां संन्यासेनाधिगच्छति ॥४९॥

આરંભે ઝર જેવું ને અંતે અમૃત તુલ્ય જે,
 થતું જે સ્વચ્છ બુદ્ધિથી, સુખ સાત્ત્વિક તે જ છે. ૩૬, ૩૭
 ઇન્દ્રિયો વિષયો કેરા સંયોગતું, મુધાસમું
 આરંભે, ઝરશું અંતે, મુખ રાજસ તે કહ્યું. ૩૮.
 આરંભે ને વળી અંતે આત્માને મોહ જે કરે,
 ઊંઘ, આળસ, દુર્લક્ષ કેરું, તામસ મુખ તે. ૩૯.
 પૃથ્વી કે સ્વર્ગમાં દેવોમાં નથી એવું કોઈ ચે,
 જેમાં તદ્દન ના હોય પ્રકૃતિના ગુણો ત્રણે. ૪૦
 બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો, શૂદ્રોનાં, પાર્થ, કર્મના
 સ્વભાવસિદ્ધ ગુણોના ધોરણે ભાગ છે પડ્યા. ૪૧.
 શમ ક્રમ ક્ષમા શૌચ જ્ઞાન સરળતા તપ
 આસ્તિકતા જ વિજ્ઞાન—વિપ્રનાં ગુણકર્મ એ. ૪૨.
 શૌર્ય પ્રભાવ ને ધૈર્ય, યુદ્ધે પીઠ ન ફેરવે,
 જ્ઞાન આતુર્ય ને સત્તા—ક્ષત્રીનાં ગુણકર્મ છે. ૪૩.
 ખેતી વેપાર ગારક્ષા વૈશ્યનાં ગુણકર્મ છે,
 નોકરી આકરી એ તો શૂદ્રોનું ગુણકર્મ છે. ૪૪.
 અધ્યો રહે સ્વકર્મોમાં પામે છે સિદ્ધિ તે જન,
 સ્વકર્મ કરનારાને સિદ્ધિ કેમ મળે સુખ. ૪૫.
 નીકળી સૃષ્ટિ જેમાંથી, જેણે વિસ્તાર્ય આ બધું,
 તેને પૂજી સ્વકર્મોથી પામે છે સિદ્ધિ માનવ. ૪૬.
 પરધર્મ સહેલાથી સ્વધર્મ અઘરો રહે,
 કરે ગાત્રોક્ત કર્મો જે તેને દોષ ન લાગતો. ૪૭
 હોય દોષભર્યાં તો ચે નિજ કર્મ ન છોડ્યાં,
 આગ્નિમાં ધૂમશા સર્વ કર્મમાં દોષ છે રહ્યા. ૪૮.
 યુદ્ધિ જેની અનામ્યજા બધે, નિઃસ્પૃહ, સંયમી,
 સંન્યાસથી મળે તેને નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિ તો ઊંચી. ૪૯.

सिद्धिं प्राप्नो यथा ब्रह्म तथाप्नोति निबोध मे ।

समासेनैव कौंतेय निष्ठा ज्ञानस्य या परा ॥५०॥

बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो घृत्यात्मानं नियम्य च ।

शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा रागद्वेषो व्युदस्य च ॥५१॥

धिविक्तसेवी लब्धाशी यतश्चाक्तायमानसः ।

ध्यानयोगपरो नित्यं धैराग्यं समुपाश्रितः ॥५२॥

अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम् ।

विमुच्य निर्ममः शान्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥५३॥

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न कांक्षति ।

समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥५४॥

भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः ।

ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्या विशते तदनंतरम् ॥५५॥

सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्भक्तपाश्र्वयः ।

मत्प्रसादादप्यप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम् ॥५६॥

चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः ।

बुद्धियोगमुपाश्रित्य भवित्तः सततं भव ॥५७॥

भवित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ।

अथ चैत्यमहंकाराज्ञं श्रोष्यसि विनंक्ष्यसि ॥५८॥

यदहंकारमाश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे ।

मिथ्यैव ध्येयसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यसि ॥५९॥

स्थभायजेन कौंतेय नियद्भः स्थेन कर्मणा ।

कर्तुं नेच्छसि यन्मोहात्करिष्यस्यथशोऽपि तत् ॥६०॥

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।

आमयन्सर्वभूतानि यंत्रारूढानि मायया ॥६१॥

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।

तन्प्रसादात्परां शान्तिं स्यान् प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥६२॥

બ્રહ્મપ્રાપ્તિ પરાકાષ્ઠા જ્ઞાનની, એ રી રીતથી
 મળે સિદ્ધિ મળ્યાથી, તે દૂંઠામાં કહું લે સુણી. ૫૦.
 રાખી વિશુદ્ધ બુદ્ધિ જે, મનને રોકી ધૈર્યથી,
 શબ્દાદિ વિષયો છોડી, રાગદ્વેષ તથા વળી,
 રહે એકાંતમાં, ખાલ હલકું, રહે વાણી ને
 મન રોકે, સદા ધ્યાનમગ્ન, વૈરાગ્ય રાખીને,
 અહંતા મમતા કામ ક્રોધ ગુમાન સંમ્રહ
 બળ છોડી રહે શાંત, બ્રહ્મરૂપ બની શકે. ૫૧-૫૩.
 શાંત, બ્રહ્મ બનેલો તે ઇચ્છા ને શોક ના કરે,
 સર્વમાં સમ થે, મારી ભક્તિ ઉત્તમ મળવે. ૫૪.
 જાણે એ ભક્તિથી કે હું કેવડા કેણુ છું ખરે,
 મને જાણી ખરે રૂપે મારામાં એ પછી ભળે. ૫૫.
 મારામાં રહી એ સર્વ કર્મ રોજ કરે છતાં
 મારી કૃપા વડે પામે પદ શાશ્વત અવ્યય. ૫૬.
 મને અર્પી બધાં કર્મ મનથી, મગ્ન થૈ હુંમાં,
 સમબુદ્ધિ રહી રાખ મારામાં ચિત્ત સર્વદા. ૫૭
 મારામાં મગ્ન છું મારી કૃપાથી દુઃખ સૌ તરે,
 નહિ સુણે અહંતાથી, તહારો નાશ તો થશે. ૫૮.
 માને છે છું અહંકારે કે લડીશ નહિ હું, એ
 કૃધા નિશ્ચય છે તારો, સ્વભાવ ખેંચશે તને. ૫૯.
 મળેહું જન્મથી તારું કર્મ જો છું નહિ કરે
 મોહથી, તો બળાત્કારે સ્વભાવ જ કરાવશે. ૬૦.
 હૃદયે સર્વ જીતેના, પાર્થ, ઇન્દ્ર તો વસે,
 ચગડાળે ચઢેલાંને માયાથી ગાળ ફેરવે. ૬૧.
 અનન્ય ભાવથી તેને શરણે જા છું, અર્જુન,
 કૃપાથી મળશે તેની શાંતિ ને પદ શાશ્વત. ૬૨.

इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद् गुह्यतरं मया ।
 विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥६३॥
 सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ।
 इष्टोऽसि मे हृदमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥६४॥
 मम्मता भय भङ्गको मघाजी मां नमस्कुरु ।
 मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥६५॥
 सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
 अहं तथा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥६६॥
 इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।
 न चाशुभूपये वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥६७॥
 य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तैश्चभिधास्यति ।
 भक्तिं भयि परां कृत्वा मामेवैष्यन्त्यमंशयः ॥६८॥
 न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृतमः ।
 भयिता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥६९॥
 शब्देष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः ।
 ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्टः स्यामिति मे मतिः ॥७०॥
 धृद्धापाननक्षयश्च शृणुयादपि यो नरः ।
 सोऽपि मुक्तः शुभैर्लोकान् प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम् ॥७१॥
 कश्चिदेतच्छ्रुत् पार्थ त्वयैकाग्र्येण चेतसा ।
 कश्चिदज्ञानसंमोहः प्रमदस्ते धनंजय ॥७२॥

अर्जुन उवाच ।

नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मयाच्युत ।
 स्थितोऽस्मि गतसंदेहः करिष्ये वचनं तव ॥७३॥

संजय उवाच ।

इत्यहं पासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ।
 संवादमिममधीपमदमुत रोमहर्षणम् ॥७४॥

આમ મેં ગુહ્યમાં ગુહ્ય કહ્યું જ્ઞાન તને પર,
 એને પૂરું વિચારી, જે ઠીક લાગે તું તે કર. ૬૩.
 ગુહ્યમાં ગુહ્ય ને છેલ્લી હવે વાત તું સાંભળ,
 તું મને બહુ વહાલો છે તેથી તારું કહું હિત. ૬૪.
 મને સ્મર, મને પૂજ, મને લજ, મને નમ,
 આપું કોલ, તું પામીશ મને જ, તું મને પ્રિય. ૬૫.
 સર્વ ધર્મો તણ ફક્ત મારું જ સરણું તું લે,
 મુઝા ના, સર્વ પાપોથી છાડાવીશ જ હું તને. ૬૬.
 અતપસ્વી, અલક્ષો, ને જેને સાંભળવું નથી,
 મારી નિંદા કરે તેને આ કહીશ તું ના કરી. ૬૭.
 કહુશે મુજ લક્ષોને જે આ પરમ ગુહ્ય, તે
 ભક્તિ થેષ્ટ કરી મારી નક્કી જ પામશે મને. ૬૮.
 એનાથી વધુ ના કોઇ મારું પ્રિય કરે જગે,
 ને થશે ન વધુ વહાલો એનાથી કોઇ આ જગે. ૬૯.
 ભણુશે ધર્મસંવાદ આપણે આ મનુષ્ય જો,
 જ્ઞાનયજ્ઞ કર્યો મારો એણે, માનીશ એવું તો. ૭૦.
 જોય કાઢયા વિના આ જે શ્રદ્ધાથી જન સાંભળે,
 પામે નિપાપ થૈ પુણ્યશાળીના શુભ લોક તે. ૭૧.
 એકાગ્ર ચિત્તથી તેં આ સાંભળ્યું ને, ધનંજય ?
 તારો અજ્ઞાનનો મોહ પામ્યો ને નાશ, અર્જુન ? ૭૨.

અર્જુન બોલ્યો—

આવી સાર, ગયો મોહ કૃપાથી તુજ, હું પ્રભુ,
 ટળી શંકા, ઊઠ્યો આ હું, કહું તારું કરીશ હું. ૭૩.

સંજય બોલ્યો—

મહાત્મા પાર્થ ને કૃષ્ણ કેરો સંવાદ આ સુણ્યો
 રૂંવાં ઊભાં કરે એવો, આવો, અદ્ભુત મેં બધો. ૭૪.

व्यासप्रसादाच्छ्रुतयानेतद् गुह्यमहं परम् ।
 योगं योगेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतः स्वयम् ॥७५॥
 राजन् संस्मृत्य संस्मृत्य संवादिमिममद्भुतम् ।
 केशयार्जुनयोः पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मुहुः ॥७६॥
 तद्य संस्मृत्य संस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरेः ।
 विस्मयो मे महान् राजन् हृष्यामि च पुनः पुनः ॥७७॥
 यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पापों धनुर्धरः ।
 तत्र भीमिञ्जयो भूतिर्धुवा नीतिर्मतिर्मम ॥७८॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
 मोक्षसंन्यासयोगो नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

કૃષ્ણ યોગેશ્વરે પાતે ઠહો ઉત્તમ મુદ્ધ લે
 કર્મયોગ મુખ્યો ઝો મેં વ્યાસ કેરી કૃપા વડે. ૭૫.
 કૃષ્ણઅર્જુન કેરો આ રમરું હું જેમ જેમ હું
 પ્રુણ અદ્ભુત સંવાદ, હરખું તેમ તેમ હું. ૭૬
 પેણું હરિ તણું રૂપ અત્યદ્ભુત રમરી રમરી
 બહુ વિસ્મય પામું ને હરખાઉં ફરી ફરી. ૭૭.
 જ્યાં યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ને ધનુર્ધર અર્જુન,
 ત્યાં લક્ષ્મી, જય, અંધર્પ, નીતિ, માતું હું શાંત. ૭૮

આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાને ગાયેલી ઉપનિષદમાં બ્રહ્મવિદ્યાન્તર્ગત (કર્મ)
 -યોગશાસ્ત્રમાં શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનના સંવાદમાં મોક્ષસંન્યાસયોગ
 નામનો અઢારમો અધ્યાય પૂરો થયો.

ગીતાર્થબોધ

(કો સમા આપેલા આકાશ સ્લોકોના છે)

અધ્યાય પહેલો

કુરુક્ષેત્રમાં કૌરવોની અને પાંડવોની સેના લડના માટે સામસામે
ગોઠનાઈ ગઈ હતી તે વખતે દુર્યોધને પહેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કરેલી પાંડવો
ની વ્યૂહરચના તરફ, પાંડવપક્ષના મોટા મોટા નાયકો તરફ અને
પછી પોતાની સેનાના મુખ્ય મુખ્ય નાયકો તરફ દ્રોણાચાર્યનું ધ્યાન
ખેંચીને પોતાને સૈન્ય અખૂટ છે એવું જતાવાંને બધાને પોતપોતાને
સોંપેલા નાકા સભાળનાનું કહ્યું (૨ થી ૧૧)

પછી જ ને પક્ષના નાયકોએ સખ કૃષ્ણને સામસામી સલામી
આપી (૧૨ થી ૧૯) ત્યાર પછી શરૂનો મારો શરૂ થવાનો વખત
આવતા અર્જુન પણ લડનાને તૈયાર તો થયો પણ પોતાને કોની કોની
સાથે લડવાનું છે તે જોવા માટે પોતાનો રથ શ્રીકૃષ્ણ પાસે જ ને
સૈન્યની વચમાં લેવડાવ્યો, અને શ્રીકૃષ્ણે એને દેખાડ્યું કે તારે અમુક
અમુક સ્વજનો સામે લડનાનું છે (૨૦ થી ૨૬)

પોતાના કયા કયા સ્વજનોનો પોતાને જ હાથે વધ કરવો
પડશે એનો પ્રત્યક્ષ ચિતાર જોઈને અર્જુન દયાથી અને ખેદથી ઢીલો
થઈ ગયો (૨૭ થી ૩૦), અને સ્વજનોને હાથીને રાખ્ય અને મુખ્ય
ભોગવના તરફ એણે અણુત્રમો દેખાડ્યો (૩૧ થી ૩૭) લોભથી
આધળા બનેલા કૌરવો તો કુળનો નાશ કરે, પણ યુદ્ધમાં કુળનો
નાશ થવાથી થનારી ઘોર અનર્થપર પરાને સમજનાર પાંડવોએ યુદ્ધ
માંથી ખસી જવું જોઈએ એમ કહીને અર્જુને કુળના નાશથી
ઢેલઢેલું અનિષ્ટ થાય છે તે ગણાવ્યું (૩૮ થી ૪૪) અને રાખ્યના
લોભ ખાતર કુળનો નાશ કરનાનું મહાપાપ કરવા કરતાં લગ્ના વિના
કે બચાવ પણ કયાં વિના કૌરવોને હાથે મરવું સારું એમ કહીને

હથિપાર દેડાં મૂકી દધને મુઝાયેલો અર્જુન રથમાં બેસી ગયો.
(૪૫ થી ૪૭).

અધ્યાય બીજો

અર્જુનની મુઝવણ મટાડવાને શ્રીકૃષ્ણે પહેલાં તો અપજ્ઞાની બીક બતાવીને એને હિંસાહર્મા આણવાનો પ્રયત્ન કર્યો. (૨, ૩). પછી અર્જુનને સુખ માટે વડીલોનો વધ કરવા કરતાં માગી ખાવું વધારે સારું લાગતું હતું (૪, ૫), યુદ્ધમાં પોતાનું એવ શામાં છે તેની એને સૂઝ પડતી ન હતી (૬) અને લડવાથી રાજ્ય મળે તેથી પછી એનો શોક મટે એવો ન હતો (૮), તેથી મુઝાધને હવે શું કરવા-માં પોતાનું કલ્યાણ છે એ સમજવા માટે એ શ્રીકૃષ્ણને ઘરણે ગયો. (૭).

એટલે શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને પહેલાં જ્ઞાનમાર્ગની દલીલોથી સમજાવ્યો. (૧૧ થી ૩૦). મરણનો શોક કરવો ન જોઈએ (૧૧), કેમ કે આત્મા નથી જન્મતો કે નથી મરતો. (૧૨). જેમ હિમ્મરને સીધે તેમ મરણને સીધે પણ માત્ર શરીર બદલાય છે, આત્મા બદલાતો નથી. (૧૩). હવે, શરીર તથા શરીર દ્વારા થતા સુખદુઃખ નાશવંત છે તેથી એ કોઈના રાખ્યાં રહેવાનાં નથી અને આત્મા અધિનાશી હોવાથી એ કોઈનો માર્યો મરવાનો નથી, માટે તું લડ. (૧૪ થી ૧૮). શરીર મરે છે અને મરાય છે, આત્મા નહિ. આત્મા તો નથી જન્મતો કે નથી મરતો. શરીર ગમે એટલાં બદલાય પણ આત્મા તો એ ને એ જ હોય છે. એને કશાથી કંઈ થતું નથી (૧૯ થી ૨૫). પણ ધડીલર માની લાઈએ કે દેહ સાથે આત્મા પણ જન્મે છે અને મરે છે, તો પણ જન્મે તે મરે અને મરે તે જન્મે એ અક્ષર નિયમ તું શોક કરીશ તેથી કંઈ બદલાવાનો નથી. માટે બધું વિચારતાં તારે મરણનો શોક ન કરવો જોઈએ (૨૬ થી ૩૦) અને લડવું જોઈએ.

વળી, શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને એનું કર્તવ્ય સમજાવતાં કહ્યું કે તારા જેવા ક્ષત્રિયને આવું વધુમાર્ગ્યું ધર્મયુદ્ધ કરવાનું મળે એ તારું અહો-ભાગ્ય છે (૩૧, ૩૨), છતાં તું યુદ્ધ નહિ કરે તો દુનિયામાં તારી નિંદા થશે (૩૩ થી ૩૬); પણ હડવામાં તો લાસ જ છે; જીતીય તો રાજ્ય અને મરીય તો સ્વર્ગ મળશે. માટે કર્તવ્યની દૃષ્ટિએ પણ તારે યુદ્ધ કરવું જોઈએ. (૩૭).

ત્યાર પછી શ્રીકૃષ્ણે એને સમજાવ્યું કે કર્મયોગની દૃષ્ટિએ પણ તારે હડવું જોઈએ. (૩૮ થી ૫૩). પરિણામ ગમે તેવું આવે તો પણ તારે તારી દરજ બખતની જોઈએ. (૩૮). એવી યુક્તિ (કુનેક) થી કામ કરવાથી પાપ કે પુણ્ય થતું નથી (તેથી નવું પ્રારબ્ધ બંધાતું નથી) તેથી જન્મમરણના ચક્રમાં પડવું પડતું નથી. (૩૯). આ રસ્તો સહેલો, સચોટ અને સલામત છે. (૪૦). કૃત્વ કર્તવ્યને જ વિચાર રાખનારની બુદ્ધિ કર્તવ્યમાંથી કમતી નથી, પણ વેદિયા કર્મકાંડીની માફક જે માણસ સુખસત્તાને પોતાનું પરમ ધ્યેય માનીને 'જીસ તડમે' હું ઇસ તડમે' હમ ' એ રીતે કામ કરે છે તેનું સુખસત્તા પાછળ ભટકતું મન કર્તવ્યમાં સ્થિર થતું નથી. માટે પરિણામની વાત પ્રશ્નને સોંપી તું તારું કર્તવ્ય કર. (૪૧ થી ૪૬). કર્તવ્ય છોડવું નહિ, પણ કર્તવ્યના ફળની આશા છોડવી. કામ કરતાં કામનું ધાર્યું ફળ મળે કે ન મળે તો એ બુદ્ધિની સમતા (સમતોલપણ, સ્થિરતા) રાખવી એનું નામ કર્મયોગ. કર્તવ્ય કરવા છતાં કર્તવ્યના ફળની બાબતમાં તું નિરપેક્ષ થઈશ ત્યારે તું કર્મયોગી થઈશ. (૪૭ થી ૫૩).

ઉપર શ્લોક ૪૯માં શ્રીકૃષ્ણે બુદ્ધિની સ્થિરતા (સમતા) રાખવાનું કહ્યું એટલે અર્જુનને પૂછ્યું કે સ્થિર બુદ્ધિવાળો માણસ કેવો હોય ? (૫૪). એના જવાબમાં શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે સ્થિતપ્રજ્ઞ (સ્થિર બુદ્ધિવાળો માણસ) ઇચ્છા કરતો નથી. એ મંત્રોષી હોય છે; હર્ષ, શોક, રાગ, દ્વેષ, ભય અને ક્રોધ કરતો નથી. એ સંયમી હોય છે. (૫૫ થી ૫૮). સંયમી થવું અઘરું છે, પણ અચક્ર નથી. ઇન્દ્રિયોને વિવશ પૂરા

પાડનામા ન આવે તો વિષયો પાછા પડી જાય છે અને આતે જ્યારે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય ત્યારે વિષયોમા રમ પડતો પશુ બધ થઈ જાય છે એમ ન થાય ત્યાં સુધી તો ઇન્દ્રિયો મનને પગલે રિપયો તરફ ખેંચે છે માટે પહેલા ઇન્દ્રિયોને વશ કરવી અને મનને રિપયો પાછળ ન લમવા દેવું જો મન રિપયોને ઝખ્યા કરે તો વિષયોની લત લાગે છે એ લતને લીધે અનુક્રમે કામ, ક્રોધ, મૂઢતા, ભાન જુવડુ, સમતાનો નાશ અને છેવટે પૂરેપૂરું અધ પતન થાય છે પણ આત્માને વશ રહેતી ઇન્દ્રિયો રિપયો ભોગવે તેથી અનુક્રમે ચિત્તશુદ્ધિ, દુખનો નાશ, પ્રુદ્ધિની સમતા, આત્મનિષ્ઠા, શાંતિ અને સુખ થાય છે દેહ પડતા સુધી આ બ્રાહ્મી સ્થિતિમા ટકી રહેનારનો મોક્ષ થાય છે (૫૯ થી ૭૨)

અધ્યાય ત્રીજો

અર્જુને કહ્યું કે તમે (અધ્યાય ૨ શ્લોક ૩૭ માં) મને લડાઈ જેવું ઘોર કર્મ કરવાનું ઉત્તેજન આપ્યું છતાં પાછા (અધ્યાય ૨ શ્લોક ૪૯ માં) તમે કામને સમતા કરતા નીચું કહ્યું આવી લગતી (ખેલવું) વાત કરવાને બદલે એક નહીં વાત કરો (૧, ૨)

એટલે શ્રીકૃષ્ણે એને કહ્યું કે મોક્ષ ખે રસ્તે મળે છે જ્ઞાનયોગથી અને કર્મયોગથી (૩) માણસ બેમાથી તમે તે માર્ગ લે તો પણ શરીર છે ત્યાં સુધી તથા શુણ્ણો (સત્ત્વ ગ્જસ્ અને તમસ્) એની પાસે પરાણે પણ કામ કરાનાના કર્મ પણ કામ ન કરવાનો ડોળ કરે તો પણ અદરખાનેથી રિપયોને ઝખ્યાનું કામ તો એ કરતો હોય છે તો પછી ખુલ્લી રીતે કર્તવ્ય કરવું શું જોડું ? (૪ થી ૮)

ફળની આશા વિના કરેલા યજ્ઞો શિવાયના બધા કામ બધનરૂપ છે (૯) માણસોને અને યજ્ઞોને સાથે સરળને બ્રહ્માએ યજ્ઞો દ્વારા સહકાર કરવાનો ઉપદેશ કર્યો છે, એકલાપેટા ચવાની મના કરી છે (૧૦ થી

૧૩) જગતનો સુખે નિર્માલ થાય તે માટે વ્યવસ્થાની જે સાકળ પ્રભુએ ધડી તેમા યશ અને કર્મ એ બે અંકોડા છે, તેથી યશ અને કર્મ વિના જગતનો વ્યવહાર ખોરાઈ જાય (૧૪ થી ૧૬) યાનીઓ સ્વાર્થ રાખ્યા વિના પોતાનું કર્તવ્ય કર્યા કરે તેથી એમને મોક્ષ પશુ મળે અને લોકોને સ્વકર્તવ્યપગયણ રહેવાનો દાખલો પશુ બેસે, નહિ તો 'બાપ નામ્યા એસે એવા નામ્યા' એ રીતે યાનીનું જોષને અચાની પશુ કર્તવ્ય કરવાનું છોડી દે તો જગતમા અધેર ચાલે આ કારણસર જ જનક રાજાએ અને મે યાની હોવા છતા પોતપોતાનું કર્તવ્ય કર્યા કર્યું છે (૧૭ થી ૨૪) યાની સમજે છે કે સત્, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણ શુણ્ણને લીધે કામ થાય છે, આત્મા કંઈ કરતો નથી, પશુ અચાની માને છે કે એ પોતે જ કામ કરે છે છતા યાનીએ એવું પગલું ન ભરવું જોષએ કે એનું જોષને અચાની કામ કરવાનું છોડી દે આ રીતે કરેલું કામ યાનીને બંધનરૂપ નથી માટે તું મુક્ત કર (૨૫ થી ૩૨)

અતિસ્વભાવના ધોરણે નક્કી થયેલો કર્મ (કર્તવ્ય, વર્ણાશ્રમકર્મ) બધા પાળે એ કામની સ્વાભાવિક વહેચણી છે ઇન્દ્રિયોને અમુક કામ ગમે કે ન ગમે તેથી માણસ પોતાનું કર્તવ્ય છોડીને ઈતર વર્ણનું કર્તવ્ય પોતે કરના બેસે તો પોતાના સ્વભાવને મારી મચડીને એની પાસે પરાણે કામ લેવું પડે એવા કામમા કંઈ ભલિવાર હોય નહિ અને સમાજની વ્યવસ્થાને હિમલિલ કરી નાખવાનું પાપ હાગે એ વળી નફામા (૩૩ થી ૩૫)

ત્યારે અણુને પૂછ્યું કે કેને લીધે માણસને પોતાની મરજીવિરુદ્ધ પશુ એવું પાપ કરવું પડે છે ? (૩૬) શ્રીકૃષ્ણે એને જવાબ આપ્યો કે કામ (ઇન્દ્રિય, વાસના) માણસ પાસે પાપ કરાવે છે ઇન્દ્રિયો, મન અને બુદ્ધિ એ ત્રણેથી કિલ્વામા રહીને કામ યાનને ઘેરી લઇને આત્માને ફસાવે છે માટે તું યાનથી મનને વશ કરીને કામ(ઇન્દ્રિય)

નો નાશ કર એટલે તને તારા કર્ત્વ્યમાથી ચગતાનું મન નહિ થાય.
(૩૭ થી ૪૩)

ૐ

અધ્યાય ચોથો

શ્રીકૃષ્ણે વળી કહ્યું કે સૃષ્ટિની શરૂઆતમાં આ કર્મયોગ મેં
સૂર્યને કહ્યો હતો, સૂર્ય પાસેથી પેદીકનાર એ રાખઓને મળ્યાં, પણ
વખત જતા એનો સોપ થઈ ગયો એ જ કર્મયોગ પાછો આજ
હું તને કહું છું (૧ થી ૩)

અર્જુને કહ્યું કે તમને જન્મ્યે તો હજી થોડા જ વર્ષ થયા, ત્યારે
તમે સૃષ્ટિની શરૂઆતમાં સૂર્યને કર્મયોગ કહ્યો હતો એ વાત કેમ
મનાય ? (૪) તેના જવાબમાં શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે આ પહેલાં મારા ને તારા
અનેક જન્મ થઈ ગયા છે દુનિયામાં અધર્મનું જોર વધી પડે ત્યારે હું
અજન્મા હોવા છતાં ધર્મની રક્ષા માટે મારી માયા દ્વારા જન્મુ છું
મારા (અને દરેકના) જન્મનું આ ગહરય જે જાણે છે તે મને પામે
છે (૫ થી ૧૦)

પણ કામનું ફળ ઝટ મળે એ ઇચ્છાથી દેવદેવીને પૂજનાર બિચારા
જાણતા નથી કે એ રસ્તે પણ એ સોડો મારી તરફ જ આવી રહ્યા
છે, તેથી એમને જોઇતું (પણ મોક્ષથી ઊતરતું) ફળ હું જ એમને
આપું છું (૧૧, ૧૨) મસાર સરળતાથી ચાલે તે માટે મેં કઈ
ફળની આશા વિના ચાર વર્ષની વ્યવસ્થા કરી છે મારા કર્મનું આ
રહસ્ય સમજીને એ પ્રમાણે નર્તનારને કર્મ મોક્ષની આડે આવતા
નથી માટે તું ફળની આશા છોડીને તારું કર્તવ્ય કર (૧૩ થી ૧૫)

કર્મ (પ્રવૃત્તિ), વિકર્મ (બિધી પ્રવૃત્તિ) અને અકર્મ (નિવૃત્તિ)
એ શબ્દો સમજ્યા, તું ધારે છે એટલા, સહેલા નથી (૧૬, ૧૭)
ફળની ઇચ્છા વિના કરેલું કર્મ અકર્મ જ છે ‘હું કરું છું’ એવી
અહતા વિના, કર્મના ફળની આસક્તિ રાખ્યા વિના, દ્વેષ, દ્વેષ,
ઈચ્છા અને મગ્નહ છોડીને, વસ્તુમાગ્ય મળે તેનાથી મતોપ માનતા

જ્ઞાનનિષ્ઠ માણસે કરેલા કર્મ એને જન્મમરણના બંધનમાં નાખતા નથી આના કામને યજ્ઞ ખાતર કરેલા કામ કહે છે (૧૮ થી ૨૩)

યજ્ઞને ધ્વજસ્વરૂપ જાણવો. યજ્ઞ અનેક પ્રકારના છે હનન, તપ, યોગ, અધ્યયન (શાસ્ત્ર) જ્ઞાન, મયમ, પ્રાણાયામ વગેરે રૂપી યજ્ઞોમાંથી ગમે તે યજ્ઞ કરનાર પણ એ યજ્ઞનો લાભ બધાને મળી રહ્યા પછી જે કર્મ બાકી રહે તેટલાથી જ સંતોષ રાખે તો એનો પણ મોક્ષ થાય છે પણ જે માણસ યજ્ઞ જ ન કરે તેને આ લોકમાં કે પર લોકમાં સુખ નથી બધા યજ્ઞોમાં જ્ઞાનયજ્ઞ ઉત્તમ છે (૨૪ થી ૩૭)

નમ્રતા, જિજ્ઞાસા, સેવા, શ્રદ્ધા અને સંયમથી શુરુ પાસેથી જ્ઞાન મળી શકે છે જ્ઞાન ધનથી મોઢું ટળે છે, બધું પરમાત્મારૂપ જણાય છે, પાપ જતા રહે છે, કર્મ બળી જાય છે અને પરમ શાંતિ મળે ॥ (૩૪ થી ૩૮) અજ્ઞાની, અશ્રદ્ધાળુ અને વહેમીના બને ભન બગડે છે (૪૦) આમ હોનાથી જ્ઞાનથી મનનો વહેમ ટાળીને તું લડના માટે જીક (૪૧, ૪૨)

અધ્યાય પાંચમો

શ્રીકૃષ્ણે યોધા અધ્યાયમાં કહ્યું હતું કે જ્ઞાનથી કર્મ બળી જાય છે (અ ૪, શ્લો ૨૭) અને કર્મ કરીને પણ અતે તો પરમેશ્વરનું જ્ઞાન જ મેળવવાનું છે (અ ૪, શ્લો ૩૭) અને વળી એમણે એમ પણ કહ્યું હતું કે જીવ, કર્મયોગ આચર (અ ૪, શ્લો ૪૨) એ ઉપરથી અર્જુને પાછું કહ્યું કે સન્યાસ (માખ્ય, જ્ઞાન યથા પછી કર્મને છોડી દેના) અને યોગ (કર્મયોગ, જ્ઞાન યથા પછી પણ કર્મ કર્યા કરવા) એ બંને મારા છે એમ તમે કહો છો, પણ એ બેમાંથી વધારે સારો ગ્રંથો કયો ॥ તે મને કહો (૧)

એના જવાબમાં શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે કર્મયોગ વધારે સારો છે (૨) દેવ, ઈન્દ્રિયા અને દ્વંદ્વથી પર હોય તે સન્યાસી (૩) (એસે દગની

ઈચ્છા રાખ્યા વિના અને કામ થોતે કરતો હોનાનું અભિમાન રાખ્યા વિના કામ કરનાર પણ સન્યાસી જ છે આમ) સન્યાસ અને કર્મ-યોગ એક જ છે (૪) બનેમા મોક્ષ રૂપી ફળ પણ સમગ્ર જ મળે છે (૫) પણ કર્મ છોડનારને પણ પહેલા ચિત્તશુદ્ધિ માટે ઘણુખરું કર્મયોગ આવરવો તો પડે છે તેથી ચિત્તશુદ્ધિ થયા પછી કર્મયોગ છોડ્યા રૂપી નવા માર્ગે જવાને બદલે કર્મયોગ રૂપી પરિચિત માર્ગે વાહુ રાખનાથી મોક્ષ જલદી મળે છે (૬)

સમ અને શુદ્ધ ચિત્તનાળા, બધુ પરમાત્મામય જેનાર સયમીએ કરેલા કર્મ એને બધનરૂપ નથી 'હું કંઈ કામ કરતો નથી, કામ તો ઇન્દ્રિયો (ગુણો) કરે છે' એવું માની, ફળની આસક્તિ છોડીને બધા કામ પરમાત્માને અર્પણ કરી દેનારને યમ કરવાથી પાપ લાગતું નથી (૭ થી ૧૨) કામના કરનાર (કર્તા) હોનાનું અભિમાન ન રાખવું એ પણ કર્મનો માનસિક ત્યાગ છે (૧૩)

માયા (પ્રવૃત્તિ) કામ કરે છે અને કામનું ફળ આપે છે, એમા ઇશ્વરને કંઈ લેનાદેના નથી એવું જાણીને કર્તવ્ય કરનાર આત્મજ્ઞાનીને ફરી જન્મનું પડતું નથી (૧૪ થી ૧૬) આત્મજ્ઞાની સમદષ્ટિ, સ્થિતપ્રજ્ઞ, નિર્મોહ, હર્ષશોક નગેરે દુઢોથી અને કામક્રોધથી પર, પરમાત્મામા મસ્ત, બધાના હિતમા રાજી, નિષ્પાપ અને સયમી હોય છે (૧૭ થી ૨૬) યજ્ઞ, તપ એ બધુ મને પહોંચે છે ચૌદે લોકનો નાથ હું છું અને સર્વ પ્રાણીનો હું મિત્ર છું એવું સમજનાથી પરમ શાંતિ મળે છે (૨૮)

❧

અધ્યાય છઠ્ઠો

પાયમા અધ્યાયની શરૂઆતમા કહેલી નાન શ્રીકૃષ્ણે આગળ ચલાવના ફરીથી કહ્યું કે યજ્ઞ અને કર્મને છોડી દેનાર નહિ, પણ ફળની આશા વિના યજ્ઞ અને કર્મ કર્યા કરનાર માણસ મન્યાસી છે અને એ જ કર્મયોગી છે (૧, ૨) સાધકદશામા નિષ્કામ કર્મથી

સમતા આવે છે અને પછી સિદ્ધ દશામાં એ જ સમતા નિષ્કામ કર્મ કરવાને પ્રેરે છે. (૩). આમ સિદ્ધ યોગી થવા માટે અનાસક્તિની (સમતાની) જરૂર છે, કર્તવ્ય છોડી દેવાની નહિ. (૪). મનને જીતવાથી મને તે સ્થિતિમાં સમતા રહે છે. જેનામાં સર્વત્ર સમતા હોય તેને સિદ્ધ કહે છે. (૫ થી ૯).

પશુ બુદ્ધિની સમતા મેળવવા માટે આશા અને મંત્રહ છોડીને રોજ નિયમસર એકાંતમાં સમાધિ કરવી જોઈએ અને આહારપિહાર માપસર રાખવા જોઈએ. (૧૦ થી ૧૭). સમાધિથી મન પરમાત્મામાં સ્થિર (સમ) થાય છે. (૧૮, ૧૯). આ સમાધિની દશામાં શાંતિ, સંતોષ, સ્થિરતા, આત્મદર્શનના આનંદની ઉત્તમતા અને અખંડ આનંદ અનુભવાય છે. (૨૦ થી ૨૩).

હવે, સમાધિ કરવા માટે મનને આત્મા ઉપરથી જરા પણ ખસવા ન દેવાની ટેવ ધીમે ધીમે પણ ચીવટપૂર્વક પાડવી જોઈએ. (૨૪ થી ૨૬). એમ કરવાથી અતે પરમાત્મા મળે છે. (૨૭, ૨૮). મને તે મયોગોમાં પણ બધે સમ દષ્ટિ રાખનાર આ ઉત્તમ યોગી પોતાનું કર્તવ્ય કરે તેથી કંઈ એ મને જૂલો નથી, એ મારો મટતો નથી. (૨૯ થી ૩૨).

ત્યારે અર્જુને કહ્યું કે મન ચંચળ છે અને કર્મયોગ તો સમતા વિના થઈ શકે એવો નથી તેથી કર્મયોગ બહુ નશી શકે નહિ એવું મને લાગે છે. (૩૩, ૩૪).

એટલે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે મનને વશ કરવું અઘરું છે, પણ અશક્ય નથી, કારણ કે સાંસારિક વિષયોની બાબતમાં વૈરાગ્ય કેળવવાથી અને મનને આત્મા પરથી ન ખસવા દેવાનો સતત પ્રયત્ન કરવાથી મન આત્માને વશ થઈ શક્યું હોવાથી ખંતીલો માણસ કર્મયોગ સિદ્ધ કરી શકે છે. (૩૫, ૩૬).

વળી પાછી અર્જુને શંકા પૂછી કે (કર્મયોગ આચરવાનો)

શ્રદ્ધાપૂર્વક કોઈ પ્રયત્ન કરે છતાં કોઈ કારણસર એ પ્રયત્ન અધૂરો રહી જાય તો એ બિચારાની તી દશા થાય ? (૩૭ થી ૩૯)

શ્રીકૃષ્ણે જન્મ આપ્યો કે કોઈ કલ્યાણ કરનારની અવગતિ થતી નથી કર્મયોગમાંથી ભટ્ટ થયેલા માણસને યોગ્ય માયાપને ત્યાં જન્મીને પૂર્વ જન્મમાં જવાથી અધૂરું રહ્યું હોય ત્યાંથી શરૂ કરનાની તક મળે છે (એને નવેસરથી શરૂ કરવું પડતું નથી) આમ જો માણસ એક જન્મમાં કર્મયોગ સિદ્ધ કરી શકે તો નથી તે અનેક જન્મે પણ કંકડે કંકડે સિદ્ધ કરીને પરમ પદ પામે છે (૪૦ થી ૪૫)

પછી (શ્લોક ૩૨ના અનુમધાનમાં) શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે મારો ભક્ત હોય એવો કર્મયોગી મને સહુથી નહાસો છે (૪૬, ૪૭)

અધ્યાય સાતમો

કર્મયોગ આચરના માટે બુદ્ધિની સમતા રાખવાની જરૂર છે સમાધિ, પરમાત્માના સાચા સ્વરૂપનું જ્ઞાન અને ભક્તિ એ નજીમાંથી ગમે તે એક સાધનથી સમતા ઝાળી શકાય છે એમાંથી, સમાધિ કેવી રીતે કરવી તે જઠા અધ્યાયમાં કહ્યું પણ જ્ઞાન અને ભક્તિનું વર્ણન બાકી રહ્યું તેથી જ્ઞાન અને નિદાનનું વર્ણન શ્રીકૃષ્ણ કરે છે જે જ્ઞાન થયા પછી બીજું કંઈ જાણવાનું બાકી રહેતું નથી અને જે જ્ઞાન લાખોમાંથી એકાદને થાય છે એ જ્ઞાન કર્મયોગી ભક્તને કેવી રીતે થાય છે તે હવે હું તને કહું છું (૧ થી ૩) મારી (પરમાત્માની) જડ (માયા, પ્રકૃતિ) અને ચેતન (જીવ) એ બે જાતની વિભૂતિથી (વિસ્તારથી) સસાર ઉત્પન્ન થાય છે પણ મહામૂત, મન, બુદ્ધિ અને અહંકાર એ માયાના આઠ નિકાજ છે એમ્હે ખરું જોતા બહુ મારામાં જોતપ્રોત છે (૪ થી ૭) એમ કહીને શ્રીકૃષ્ણ એ બાલનના કેળવણી દાખવા આપે છે અને અને કહે છે કે સર્વ પદાર્થો મારામાં (પરમાત્મામાં) સમાઈ જાય છે પણ હું (પરમાત્મા) એમનામાં સમાઈ

જતો નથી; એ બધા મારે આધારે છે, હું એમને આધારે નથી, તેમ એમાંનો દોષ પદાર્થ મારા નિર્ગુણ સ્વરૂપમાં નથી. (૮ થી ૧૨).

આમ હોવા છતાં પણ લોકો મારી માયામાં (વિસ્તારના દેખાવ-માં) ફસાઇને મારા નિર્ગુણ સ્વરૂપને ઓળખી શકતા નથી. (૧૩). મારી માયામાંથી છૂટવાને મારે શરણે આવવું જોઈએ (૧૪) દુઃખી, મૂખ અને નીચ લોકો મારે શરણે આવતા નથી, પણ દુઃખી, જિજ્ઞાસુ, ગરબી અને જાની મારે શરણે આવે છે. એમાં યાની મને બહુ વહાલો છે. (૧૫ થી ૧૬). દુઃખી, જિજ્ઞાસુ અને ગરબી લોકો શ્રદ્ધાથી વિધિસર દેવદેવીની (મારા સગુણ સ્વરૂપની) ઉપસાના કરે છે. એમના મનોરથ (દિવેલી દારા) હું જ પૂરા કરું છું, પણ એમને મળતું ફળ નાશવંત હોય છે (૨૦ થી ૨૩) મારી માયાના ઓછાકને લીધે હું સગુણ દેખાઉ છું, પણ ખરું જોતા તો હું નિર્ગુણ છું લોકો દંદોમાં ફસાયા હોવાથી મારું નિર્ગુણ સ્વરૂપ જાણી શકતા નથી, પણ જે સત્કર્મો કરીને દંદોના મોહમાંથી છૂટી જાય છે તે મારા નિર્ગુણ સ્વરૂપને બળે છે (૨૪ થી ૨૮) જે લોકો મોક્ષ માટે મારું શરણ લે છે તે મરણ વખતે પણ મને (પરબ્રહ્મરૂપે) ઓળખે છે (૨૯, ૩૦)

અધ્યાય આઠમો

સાતમા અધ્યાયના શ્લોક ૨૯, ૩૦માં શ્રીકૃષ્ણે બ્રહ્મા, અધ્યાત્મ, કર્મ, અધિબૂત અને અધિદેવની વાત કરી છે, તેથી એ સમજવા માટે તથા અંતકાળે લગ્નવાનને શી રીતે ઓળખના એ સમજવા માટે અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને પ્રશ્ન કર્યો. (૧, ૨)

તેના જવાબમાં શ્રીકૃષ્ણે એ સપ્તદોના અર્થ કહ્યા તથા એ બધું હું જ છું એમ કહીને (૩, ૪) કહ્યું કે અંતકાળે યોગાભ્યાસથી એકાગ્ર ચિત્ત રાખીને જે જોને સ્મરે છે તે તેને પામે છે, માટે મારું સ્મરણ કરતા કરતા ॥ ૬૬, એમ કરવાથી તારી ઉત્તમ ગતિ થશે (૫ થી ૧૫).

ત્યાર પછી, ઉત્તમ ગતિ એટલે શુ તે સમજવાનાં શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે બ્રહ્મલોક સુધીના લોકમાં જવું એ ઉત્તમ ગતિ નથી (૧૬) હજાર મુઠ મળીને બ્રહ્માનો એક દિવસ બને છે અને એની જ બ્રહ્માની એક રાત છે (૧૭) બ્રહ્માનો દિવસ જો ત્યારે જ્યાં પ્રાણી માયામાથી જન્મે છે અને બ્રહ્માની રાત પડતાં એ પાછા માયામાં સમાઈ જાય છે (૧૮, ૧૯) ખુદ બ્રહ્મા સુધીના જ્યાં માયાની સૃષ્ટિ છે, પણ પરબ્રહ્મ (પરમાત્મા) માયાથી પર છે માટે પરમાત્માને પામવું એનું નામ ઉત્તમ ગતિ (૫૬) છે (૨૦, ૨૧)

આ ઉત્તમ ગતિ શ્રી રીતે મળે અને કયે સમયે દેહ પડે તે! યોગીને ઉત્તમ ગતિ મળે તે જપ્યાનતા શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે અનન્ય ભક્તિથી ઉત્તમ પદ મળે છે (૨૨, ૨૩) જે યોગી દેહ છોડીને અમિ, જનાણા, દહાડો, શુક્લ પક્ષ અને ઉત્તરાયણના છ માસના ઊજળા માર્ગે જાય છે તેને મોક્ષ (ઉત્તમ ગતિ) મળે છે અને જે યોગી દેહ છોડીને ધ્રુમાડો, રાત, કૃષ્ણ પક્ષ અને દક્ષિણાયનના છ માસના અધારા માર્ગે જાય છે તે અદ્રલોક સુધી જઈને ફરી પાછો જન્મે છે (૨૪ થી ૨૭) આ વાત સમજનાર કર્મયોગી કદી મુઝાતો નથી, માટે તું કર્મયોગી થા, કારણ કે વેદ, યજ્ઞ તપ અને દાનથી મળી શકે તેના કરતાં પણ ઊંચું દળ (મોક્ષ) કર્મયોગથી મળે છે (૨૮)

૬

અધ્યાય નવમો

ત્રયા અધ્યાયમાં શ્લોક ૨૦ થી ૨૨માં કહ્યું કે ભગવાનની અનન્ય ભક્તિથી ઉત્તમ ગતિ મળે છે તેથી હવે શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને ભક્તિ (સંયુક્તની ઉપાસના) વિષે કહેવા માડ્યું ભક્તિ એ વ્યવહારુ, સહેલો અને સરિયામ રસ્તો છે એમાં જેને શ્રદ્ધા ન હોય તેને ફરીફરીને જન્મડું પડે છે (૧ થી ૩).

મારી ભક્તિ કરના માટે મારું સાચું સ્વરૂપ તું સમજે હું ખરું

જોતા નિર્ગુણ છુ, બધામા છુ છતા બધાથી પર છુ પ્રત્યવખતે લય પામેલા, મારી માયામા ફસામેલા પ્રાણીઓને મારી માયાથી (નિર્ગુણ માથી મગુણ બનનાની સમિતી) હું ફરીથી ઉપદેશ કરુ છુ આ રીતે મંસાર ચાલ્યા કરે છે (૪ થી ૧૦)

હું કંઈ માણસ નથી પણ બધાને ઈશ્વર છુ એવુ સમજીને મારા સગુણ સ્વરૂપની ભક્તિ કરનાર માણસ દેવી છે, પણ મને માણસ જ સમજનાર આસુરી છે (૧૧ થી ૧૪) દેવો, પિતૃઓ વગેરે બધુ હું જ છુ, મને તે દેવની પૂજા પણ આખરે મને જ પહોંચે છે અને એ પૂજનું ફળ પણ હું જ આપુ છુ, છતા દેવદેવીઓ મારાથી છુદા છે એમ માનીને એમની પૂજા કરનારને તે તે દેવદેવીના સ્વર્ગ વગેરે લોકમા જવા ફપી નાશવત સુખ મળે છે, પણ મારી ભક્તિ કરનારને મોક્ષ ફપી અખંડ સુખ મળે છે (૧૫ થી ૨૫) હું તો ભારતના બ્રહ્મો છુ માટે શક્તિ પ્રમાણે ભક્તિ કર વળી તું જે કંઈ કરે તે તું કરે છે એવુ મિથ્યાભિમાન રાખ્યા નિના, કર્તાહર્તા પરમેશ્વર છે એવુ સમજીને તારું કર્તવ્ય કર્યા કર (૨૬, ૨૭) એમ કરનાથી તને નહિ થાય પુણ્ય કે નહિ લાગે પાપ, એટલે તારો મોક્ષ થશે (૨૮) મારી ભક્તિથી તો મને તેવા માણસનો પણ ઉદ્ધાર અને અંતે મોક્ષ થાય છે માટે અનન્ય લાવે મારી ભક્તિ કર (૨૯ થી ૩૪)

✽

અધ્યાય દસમો

લલિત વિદે સમજાવતા શ્રીકૃષ્ણે વળી કહ્યું કે હું પરમાત્મા છુ, સૃષ્ટિના સર્વ પદાર્થનું મૂળ હું છુ જેને લીધે આ બધી પ્રજા પેદા થઈ છે તે સમર્પિતો વગેરે મારા મંકલ્પથી ઉત્પન્ન થયા હતા આમ, આ મંસાર મારો જ પસારો છે એવુ સમજીને મારી ભક્તિ કરવામા જે તનમય રહે છે તેમને હું સમતા અને જ્ઞાન આપુ છુ (૧ થી ૧૧)

આ સાંભળી અર્જુને કહ્યું કે તમે પરમાત્મા છો એ વાત હું માનું છુ, પણ તમારી ભક્તિ કરવા માટે તમારુ સગુણ સ્વરૂપ મારે

જાણુ છે મારે હું તમાગ કયા કયા સ્વરૂપનું ધ્યાન કરું તે હું તમને જાણાવી શકું તે મને ફરીથી વીગતનાર કહેો (૧૨ થી ૧૮)

શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે સૃષ્ટિના દરેક પદાર્થનો આત્મા હું છું, એટલે ખરું જોતાં એ બધા પદાર્થ મારા અમખ્ય સગુણ સ્વરૂપ (મારી મૂર્તિરૂપ) છે. છતાં તારી સમગ્ર ખાતર હું મારા મુખ્ય મુખ્ય સગુણ સ્વરૂપ તને કહું છું તે તું સાબળા વિષ્ણુ, સૂર્ય, મરીચિ, ચંદ્ર, સામ વેદ, ઈન્દ્ર, મન, એતના, શકર, કુબેર, અગ્નિ, મેરુ, બૃહસ્પતિ, કાર્તિકેય સ્વામી, સમુદ્ર, ભૂમિ, હંકાર, જયયજ્ઞ, હિમાલય, પીપળા, નારદ, ચિત્રરથ, કપિલ, હૃદયેશ્વર ઘોડો, ઐરાવત હાથી, રાજા, વજ્ર, કામ ધેનુ, કામદેવ, નાસુકિ, શેષનાગ, વરુણ, અર્ધમા, યમ, પ્રહલાદ, કાળ, સિંહ, ગરુડ, વાયુ, રામ, મધર, ગંગાજી, બ્રહ્મવિદ્યા, વાદ, અકાર, દ્વંદ્વ સમાસ, મૃત્યુ, જન્મ, કીર્તિ, લક્ષ્મી, સરસ્વતી, રમણ-શક્તિ, સમજશક્તિ, ધીરજ, બૃહત્સામ, ગાયત્રી, ગાગર મહિનો, વમત ઋતુ, દૂત, તેજ, જય, નિશ્ચય, સત્, કૃષ્ણ, અર્જુન વ્યાસ, શુકાચાર્ય, દંડનીતિ રાજનીતિ, મૌન અને જ્ઞાન એ મારા સગુણ સ્વરૂપના ઘોડા હાખલા છે (૧૬ થી ૪૦) બાકી ખરું જોતાં જ્યાં જ્યાં પ્રભાવ, લક્ષ્મી અને શક્તિ હોય તે બધા મારા સગુણ સ્વરૂપ જ છે (૪૧) અરે! આટલી બધી લાખીએડી વાત જાણનાને બદલે તું એટલું જ સમજી લે કે આ આખું વિશ્વ મારા એક અંશ ઉપર જ નભે છે તેા પછી હું પોતે કેનડો હોઈશ ! (૪૨)

❧

અધ્યાય અગિયારમો

શ્રીકૃષ્ણેનો બોધ સાબળીને અર્જુને કહ્યું કે હવે મારો મોઢ દૂર થયો છે તમારા વિસ્તાર અને મહિમા મેં સાબળ્યા હવે તમારા વિસ્તાર અને મહિમાનાં રૂપ મને દેખાડો (૧ થી ૪)

ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે જાતજાતના અમખ્ય રૂપરંગનાળી જડ અને ચેતન સૃષ્ટિ બધી મેં આરામા રહેતી છે તે અને બીજું ને જોવું

હોય તે તું જો એ જોના માટે હું તને દિવ્ય દષ્ટિ આપુ છું
(૫ થી ૮)

એવું કહીને શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને પોતાના વિરાટ સ્વરૂપનું દર્શન કરાવ્યું એ સ્વરૂપને અમંખ્ય મો, આખો, શણગાર, શસ્ત્રો, માળા અને સુગંધિ લેપ હતા આ આખી ચિત્રચિત્ર સૃષ્ટિને શ્રીકૃષ્ણમા એકસાથે રહેલી જોઈને અર્જુન નનાઈ પામ્યો અને એણે શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરી (૯ થી ૧૪)

સ્તુતિ કરતા અર્જુને કહ્યું, 'હે પ્રભુ, તમારા શરીરમાં બ્રહ્માજી, દેવો, જૂત, ઋષિઓ અને સાપ દેખાય છે (૧૫) તમારામાં અનેક રૂપો અને અવયવો દેખાય છે, પણ તમારું શરીર ક્યાંથી શરૂ થાય છે અને ક્યાં પૂરું થાય છે તે સમજાતું નથી (૧૬) સુદર્શન ચક્ર અને મુગ્ધગાળા તમારા પ્રકાશથી આખો અખર્ષ જાય છે (૧૭) જળધુનાં જેવું કઈ હોય તો તે તમે જ છો તમે સર્વના આધાર, ધર્મના રક્ષક તથા પુરાણ પુરુષ છો (૧૮) તમારા શરીર, શક્તિ અને હાથ પાર વિનાના છે સૂર્ય અને ચન્દ્ર તમારી આખો છે તમારા મોનાં તેજથી આખી સૃષ્ટિ તપે છે (૧૯) દશે દિશામાં વ્યાપેલું તમારું રૂપ જોઈને બધા છળી જાય છે (૨૦) દેવો, સિદ્ધી અને ઋષિઓ તમારી સ્તુતિ કરે છે (૨૧) દેવ, દાનવ વગેરે તમને આશ્ચર્ય થી જોઈ રહ્યા છે (૨૨) આ તમારું અનેક અવયવોવાળું વિકરાળ રૂપ જોઈને અમે ત્રાસી ગયા છીએ (૨૩) હવે મારી ધીરજ ખૂટી ગઈ છે (૨૪) માટે હવે કૃપા કરો (૨૫) જેમ નદીના પૂર સમુદ્ર તરફ ધસે છે અને પતંગિયા દીવા તરફ ધમે છે, તેમ કૌંઠવપક્ષના અને પાંડવપક્ષના યોદ્ધાઓ મરના માટે તમારા સગવડના ભયાનક મોમાં ધસી જાય છે (૨૬ થી ૨૯) બધાને ખાઈ જઈને તમે ચારો છો તમારી આજોને લીધે બધે પ્રચક્ર તેજ અને તાપ વ્યાપી ગયા છે (૩૦) હે પ્રભુ, આવા ભયાનક તમે કોણ છો તે કૃપા કરીને મને કહો મને તમારું

મૂળ સ્વરૂપ દેખાડો તમે આ શુ કરના બેસા છે તે મને સમજતું નથી (૩૧)

અર્જુનના પ્રશ્નના જવાબમાં શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે હું કાળ થઈને આવ્યો છું. તું નહિ મારે તો યે આ બધા મરવાના જ છે, માટે તું એમને મારનાનું નિમિત્ત બનીને જસ લઈ લે, એમનું મોત નહીં જ છે માટે તું લડ અને સંકોચ વિના એમને માર (૩૨ થી ૩૪)

આ સાલળીને અર્જુને પ્રશ્ન કર્યો થઈને ફરી કહ્યું કે તમારા ગુણ બધા કેમ ન ગાય ! તમે જ જગતના આધાર છો તમે બ્રહ્માથી યે મોટા છો જાણનાર, જાણવાનો વિષય, મોક્ષ, દેવો એ બધું તમે છો તમારા પરાક્રમ અને વીરતા અપાર છે હું તમને દગે દિશામાં હજારો વાર નમું છું (૩૫ થી ૪૦) તમને લગનાન ન સમજતા લાઇબધ સમજીને મેં અપયેઅઅયે ધણી વાર તમારું અપમાન કર્યું છે, તે મને માફ કરો (૪૧, ૪૨) તમારું આ હજારો હાથનાળું સ્વરૂપ જોઈને હું ગભગહ છું તમે હવે તમારું અસલ ચાર હાથનાળું સ્વરૂપ ધારણ કરો (૪૫, ૪૬)

અર્જુનની વિનંતિ સાલળીને શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે મેં ખીજ ટાંધીને મારું આ વિરાટ રૂપ બતાવ્યું નથી દાન, તપ ત્રેરે વડે નહિ, પણ મારી અનન્ય લક્ષિતથી જ મારું વિરાટ સ્વરૂપ જોઈ શકાય છે (૪૭, ૪૮) માટે તું શાન થા હું તને મારું મૂળ સ્વરૂપ પાછું દેખાડું છું (૪૯)

એમ કહીને શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને પોતાનું ચાર હાથનાળું પ્રસન્ન રૂપ દેખાડ્યું અને એને આશ્વાસન આપીને કહ્યું કે દેવો પણ મારું વિરાટ સ્વરૂપ જોવાને તલસે છે, પણ મારી લક્ષિત વિના એ જોઈ શકાતું નથી મારો અનન્ય લક્ષ્મી જ મને જાણે છે, બુદ્ધિ અને અતે માગમાં લળી જાય છે (૫૦ થી ૫૪) પોતાના કર્તૃય ગગ દેવ વિના કરનાર મારો લક્ષ્મી મને પામે છે (૫૫)

અધ્યાય પારમો

હવે અર્જુને પ્રશ્ન કર્યો કે તમારા (એટલે સગુણ બ્રહ્મના) ઉપાસકો અને નિર્ગુણ બ્રહ્મના ઉપાસકો એ બેમાંથી મેં યોગી કોણુ ? (૧) એના જવાબમાં શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે અનન્ય શ્રદ્ધાથી સગુણની ઉપાસના કરનાર વધારે મોટા છે (૨) સગુણના ઉપાસકોની માફક નિર્ગુણના ઉપાસકો પણ મને જ પામે છે, પણ નિર્ગુણની ઉપાસના સિદ્ધ કરનામાં ઘણી મહેનત પડે છે (૩ થી ૫) પોતે કામ કરતો હોવાનું અભિમાન રાખ્યા વિના કર્તવ્ય કરનાર મારા અનન્ય ભક્તનો જન્મ મરણનો ફેરો હું ટાળુ છું (૬, ૭) માટે તું મારામાં જ ચિત્ત પરોન એમ ન બને તો મનને પ્રભુમય કરવાનો ફરીફરીને પ્રયત્ન કર એ પણ ન બને તો ઈશ્વરપ્રીત્યર્થે કર્તવ્ય કર એ પણ ન બને તો કર્તવ્યના ફળનો લાભ કર, કારણ કે તેથી તરત શાંતિ મળે છે (૮ થી ૧૨) અહતા, મમતા, રાગ, દ્વેષ, ડર, શોક, ભય, ક્રોધ, ખેદ, ચિંતા, પાપ અને પુણ્ય જેનામાં ન હોય, જે મંત્રોષી, મંથમી, ક્ષમાશીલ, સમતાનાળો, નિશ્ચયી, શુદ્ધ, બાહોશ, તપસ્વી, અનાસક્ત અને મૌની હોય, જે મનને અને બુદ્ધિને મારામાં જ રાખે, જે કોઈથી કટાણે નહિ અને કોઈને કટાળે આપે નહિ, જે પોતાની મેળે કામનો આગ્રહ કરે નહિ અને મેં કહેલો ધર્મ શ્રદ્ધાથી પાળે એવો મારો ભક્ત મને બહુ વહાલો લાગે છે (૧૩ થી ૨૦)

❀

અધ્યાય તેરમો

મનની સમતા એ કર્મયોગનો પાયો છે સમાધિ, પરમાત્માના સાચા સ્વરૂપનું જ્ઞાન અને ભક્તિ એ ત્રણ સમગ્ર ડેળવચના સાધનો છે એ ત્રણમાંથી સમાધિ કેવી રીતે કરવી તે જહા અધ્યાયમાં કહ્યું, પરમાત્માના જ્ઞાનને અંગે દ્વર (સૃષ્ટિ) અને અદ્વર (બંધ) વિશે સાનમાં અને આક્રમ્માં અધ્યાયમાં કહ્યું, પણ દેહ અને જીવ વિશે કથા વિના જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો નિષ્પદ અધૂરો ગ્રહી અન, તેથી તેરમા

અધ્યાયમા ક્ષેત્ર (દેહ, પિંડ) અને ક્ષેત્રા (જીવ) ત્રિમે શ્રીકૃષ્ણ અભ્યુત્થાને કહે છે.

ક્ષેત્ર એટલે શરીર અને ક્ષેત્રા એટલે જીવ મધ્યા જીવો પરમાત્મા જ છે શરીર અને જીવનું સાચું જ્ઞાન તે જ પરમાત્માનું જ્ઞાન છે (૧, ૨) પણ મહાબૂત વજેરે દેહ અને દેહના વિકાર છે (૫, ૬) (જીવ પોતે પરમાત્મા જ છે) આ ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રાનું સાચું જ્ઞાન જેને થાય છે તેનામા કયા કયા લક્ષણો હોય છે તે શ્રીકૃષ્ણ પછી ગણાવે છે (૭થી ૧૧) આમ પરમાત્મા એ એક જ અણના લાયક તત્ત્વ હોવાથી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું વર્ણન કરે છે (૧૨ થી ૧૭) દેહ, જીવ અને પરમાત્માનું જેને આવું યથાર્થ જ્ઞાન થાય તેનો મોક્ષ થાય છે (૧૮)

પછી ઉપર કહેલી હકીકત શ્રીકૃષ્ણ બીજા સ્વરૂપે કહે છે દેહ (ક્ષેત્ર) અને ઇન્દ્રિયો પ્રકૃતિમાથી ઉત્પન્ન થાય છે દેહમા રહીને જીવ પ્રકૃતિના શુણ્ણને ભોગવે છે અને તેમા ફસાય છે, તેથી એને સારા અને ખરાબ જન્મો લેના પડે છે, પણ જો જીવ એમ સમજે છે કે શુણ્ણના કાર્યને જોનાર, પોષનાર, અનુભવિત આપનાર અને ભોગવનાર પરમાત્મા જ છે અને હું એ પરમાત્મા જ છું તે જીવ ગમે તેમ કરે તો યે એને ફરી જન્મવું પડતું નથી (૧૯ થી ૨૩)

ધ્યાન, જ્ઞાન, કર્મયોગ અને બીજાના કહેવા પર શ્રદ્ધા એ ચાર માર્ગે આવું જ્ઞાન થાય છે (૨૪, ૨૫) દેહ અને જીવના સંયોગથી સ્થાવર અને જંગમ સૃષ્ટિ બને છે (૨૬) સર્વ વસ્તુ નાશનત છે અને પરમાત્મા બધી નાશનત વસ્તુઓમા એક સરખી રીતે રહેલો છે એ સત્ય જ્ઞાનથી મોક્ષ થાય છે (૨૭, ૨૮)

ક્રિયામાત્ર પ્રકૃતિ(માયા)ની છે, આત્માની નથી (૨૯), આ બહુરૂપી જગત પરબ્રહ્મરૂપ છે અને એ પરબ્રહ્મનો પસારો છે (૩૦), પરમાત્મા અવ્યય, અનાદિ અને નિર્ગુણ છે તેથી દેહમા રહેના છતાં એ અલિપ્ત છે, કંઈ કરતો નથી (૩૧) સૂક્ષ્મ હોવાને લીધે

આકાશની માફક આત્મા પણ અવિત્ત છે (૩૨) એક હોવા છતાં સૂર્યની માફક આ મા ગધા ક્ષેત્રોને પ્રકાશ આપે છે (૩૩)

ક્ષેત્ર (દેહ) અને ક્ષેત્રજ (જીવ) વચ્ચેનો ભેદ તથા માયામાથી જીવનો છૂટકારો શી રીતે થાય છે એ બે વાત આ અધ્યાયમાં કહી છે એ બે વાત જે સમજે છે તેનો મોક્ષ થાય છે (૩૪)

અધ્યાય ચૌદમો

તેરમા અધ્યાયમાં શ્લોક ૨૯ માં કહ્યું કે બધી ક્રિયા પ્રકૃતિ કરે છે, આત્મા નહિ તેથી એકલી પ્રકૃતિમાથી (માયામાથી) આ બહુરૂપી જગત શી રીતે બને છે તે અને, તેને અંગે, જે નવું શુદ્ધોની પ્રકૃતિ બનેલી છે તે શુદ્ધો વિશે આ અધ્યાયમાં વિસ્તારપૂર્વક શીકૃત્ય હવે કહે છે

સર્વ સૃષ્ટિની મા પ્રકૃતિ છે અને બાપ દ્વં છુ (૩, ૪) પ્રકૃતિમાથી સત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણ ઉત્પન્ન થાય છે એમાથી સત્વગુણ જ્ઞાનમાં અને સુખમાં, રજોગુણ પ્રવૃત્તિમાં અને તમોગુણ બેદરકારી, આળસ અને બિંધમાં આસક્તિ કરાવીને આત્માને બાંધે છે (બંધનરૂપ) થાય છે (૫ થી ૮)

દરેક વ્યક્તિમાં ત્રણે ગુણ હોય છે, પણ જે ગુણનું પ્રમાણ જેનામાં વધારે હોય છે તે ગુણગણી તે કહેવાય છે (૧૦) જ્ઞાન થાય તે ઉપરથી સત્વગુણ, સોભ, પ્રવૃત્તિ, ઉપાશાકુ અર્થંતોષ અને તૃપ્તિ થાય તે ઉપરથી રજોગુણ તથા અજ્ઞાન, આળસ, બેદરકારી અને મોહ થાય તે ઉપરથી તમોગુણ વધ્યો છે એમ સમજવું (૧૧ થી ૧૩)

મરણ બાદ સત્વગુણી સ્વર્ગે, રજોગુણી મનુષ્યલોકમાં અને તમોગુણી પશુપક્ષી વગેરેની મૂઢ યોનિમાં અનતરે છે સકર્મનું ફળ સાર્વિક અને નિર્મળ, રાજસ કર્મનું ફળ કુપ અને તામસ કર્મનું ફળ અજ્ઞાન છે (૧૪ થી ૧૮)

આ મંસારમાં કર્તાહર્તા પ્રકૃતિ છે, હું તો ત્રણે ગુણથી પર છું અને ફક્ત સાક્ષી જ છું એવું સમજનાર મોક્ષ પામે છે. (૧૯, ૨૦).

આ સાંભળીને અર્જુને પૂછ્યું કે ત્રણે ગુણથી પર હોય એવા માણસનાં લક્ષણ અને આચરણ કેવાં હોય તથા ત્રણે ગુણથી પર થવા માટે શું કરવું? (૨૧).

તેના જવાબમાં ભગવાને કહ્યું કે ત્રણે ગુણથી પર માણસ શ્લોક ૧૧ થી ૧૩ માં કહેલાં ત્રણ ગુણનાં પ્રકાશ, પ્રવૃત્તિ, મોહ વગેરે કાર્યો થાય કે જાય એની જરા પણ પરવા કરતો નથી. એને સુખ, દુઃખ; શોક, પથરો, સોનું; વડાપુત્ર, અજાણ્યા; નિંદા, વખાણ; માન, અપમાન; મિત્ર, શત્રુ બધું સરખું હોય છે. એ કદી કામનું ઉપાશય કરતો નથી. (૧૨ થી ૨૫). માયા, ધર્મ અને મુખનો આધાર હું છું તેથી જે માણસ અનન્ય લક્ષિતથી મારી સેવા કરે છે તે ત્રણે ગુણથી પર થાય છે. (૨૬, ૨૭).

✽

અધ્યાય પંદરમો

ચોદમા અધ્યાયના છેલ્લા શ્લોકમાં કહ્યું કે માયા, ધર્મ અને મુખનો આધાર હું છું તે હકીકત સમજાવવા માટે શ્રી કૃષ્ણ હવે કહે છે કે મંસાર રૂપી પીપળાનું મૂળ જિંચે પરમાત્માની માયામાં રહેલું છે અને ત્યાંથી મંસારના પસારા રૂપી એની શાખાઓ જિંચેનીચે બધે ફેલાઈ ગઈ છે. આ મંસારના પસારા રૂપી શાખાઓને સત્, રજઃ અને તમઃ એ ત્રણ ગુણ રૂપી રસથી પોષણ મળે છે અને એના ઉપર પાંચ વિષયો રૂપી અંકુરો ફૂટે છે મંસારવૃક્ષનું ખરું મૂળ પરમાત્માની માયા છે એ વાત ખરી, પણ ધર્મ અને અધર્મ રૂપી, પુણ્ય અને પાપ રૂપી કર્મ કરાવનાર રાજ, દ્વેષ અને વાસના રૂપી નાનાં નાનાં અનેક મુળિયાં વડવાઈઓની માફક નીચે જિનર્યા છે. (૧, ૨). આ વૃક્ષ એટલું પ્રચંડ છે કે એનાં આદિ, મધ્ય અને અંત જણાતાં નથી માટે અનાસક્તિ રૂપી (રાજ, દ્વેષ અને વાસનાના ત્યાગ રૂપી)

કુહાડાથી એને કાપી નાખવું અને પછી પરમાત્માનું શરણ શોધવું (૩, ૪)

માન, મોહ, આસક્તિ, ઈર્ષ્યા અને દ્વેષથી પરમાત્માના માથુસો પરમાત્માના પદને (શરણ) પામે છે (૫) એ પદ સ્વયં પ્રકાશ છે, ત્યાં ગયેલાને યાજ્ઞ કરવું પડતું નથી (૬) પણ ત્યાં ન ગયેલો અસાનીનો જીવ શરીર લેતી અને છોડતી વખતે માયામા મશગૂલ રહેતા મન અને પાંચ યાનેન્દ્રિયોને પોતાની સાથે ધસડે છે અને એ ક્યે ઇન્દ્રિયોમા અફી જમાવીને વિષયોને ભોગવે છે (૭ થી ૯) જીવ પોતે ગમે તે સ્થિતિમા પણ પરમાત્મા જ છે એવું યાનીઓ જોઈ શકે છે, અસાની નહિ (૧૦, ૧૧) જે કંઈ છે તે બધું કુંજ છું (તો પછી જીવ પણ કુંજ છું) સૂર્યનું, ચંદ્રનું અને અગ્નિનું તેજ એ મારું (પરમાત્માનું) તેજ છે (૧૨) સૃષ્ટિને ટકાવનાર શક્તિ અને પોષનાર રસ કુંજ છું (૧૩) પ્રાણીઓનો જઠરાગ્નિ પણ કુંજ (૧૪) સાલરવું, સમજવું, જૂવવું એ બધી ક્રિયા મારે લીધે ધાય છે વેદોનો વિષય, વેદાંતનો કરનાર અને વેદોને બળવનાર કુંજ છું (૧૫) નાશનત સૃષ્ટિ અને અવિનાશી માયા એ બંને પુરુષોથી કુંજ ઉત્તમ પુરુષ છું મારે મને પુરુષોત્તમ કહે છે (૧૬ થી ૧૮) ઉપર કહેલા અર્થમા મને પુરુષોત્તમ સમજનારને બધું સમજાયું છે, એ મારો પૂજ્ય ભક્ત છે અને એનું જીવ્યું સદૃશ છે (૧૯, ૨૦)

✽

અધ્યાય યોગમો

નવમા અધ્યાયના ૧૨ માં અને ૧૩ માં શ્લોકમા રાક્ષસી, આસુરી અને દેવી એ ત્રણ પ્રકૃતિ(મંપદ)નો ઉલ્લેખ કર્યો હતો. તેમાંથી દેવી સપદનાળા માથુસો જ પુરુષોત્તમના યાનના અધિકારી છે, તેથી જિજ્ઞાસુએ દેવી સપદનાળા યતુ જોઈએ અને આસુરી સપદનો ત્યાગ કરવો જોઈએ રાક્ષસી સપદનો સમાવેશ આસુરી

સંપદમાં થઈ શકે છે, તેથી આ અધ્યાયમાં દૈવી સંપદ અને આસુરી સંપદનું વર્ણન કર્યું છે.

નિર્ભયપણું, શુદ્ધ અંતઃકરણ, જ્ઞાન અને યોગમાં નિષ્ઠા, દાન, સંયમ, યત્ન, વેદાભ્યાસ, તપ, સરળતા, અહિંસા, સત્ય, અક્રોધ, ત્યાગ, શાંતિ, આહીચુગલી ન કરવી, દયા, લાલસા ન રાખવી, ક્રુમાંશ, હાવકાપણું, તેજ (અભાવ, પ્રતાપ), ક્ષમા, ધીરજ, શૌચ (બહારની અને અંદરની શુદ્ધિ), દગો ન કરવો, નમ્રતા અને શરમાળપણું-આ રી યુધ્ધ દૈવી સંપદવાળામાં હોય છે. (૧ થી ૩). કંભ, કપ, ખુમારી, ક્રોધ, કઠોરતા અને અજ્ઞાન-આ છ દોષ આસુરી સંપદવાળામાં હોય છે. (૪). દૈવી સંપત્તિથી મોક્ષ મળે છે, આસુરી સંપત્તિ બંધનમાં તાણે છે, ધણુ, હે અભ્યુત્તર, તુ દૈવી સંપત્તિવાળો છે. (૫).

શું કરવું અને શું ન કરવું એની ગતાગમ આસુરી સંપદવાળાને હોતી નથી. એમનામાં સત્ય, આચાર અને શૌચ હોતાં નથી. એ હલકલતા નાસ્તિક હોય છે. જીવન મોજમજા માટે છે એમ માનીને એ સ્વચ્છંદીપણે વર્તે છે અને મોજમજાની મસ્તીમાં નિત્ય નવી ચિંતા, આશા અને ઇચ્છાઓમાં ફસાય છે. એ યજ્ઞો કંભથી કરે છે, વિધિ-સર નહિ. એ મારી નિંદા કરે છે. આવા આસુરી સંપત્તિવાળા લોકોની જન્મોજન્મ અધોમતિ થાય છે અને આખરે એ નરકે જાય છે. (૭ થી ૨૦).

કામ, ક્રોધ અને લોભ એ ત્રણ નરકના અમારા દરવાજા છે, તેથી એમનાથી સદા દૂર રહીને શાસ્ત્રમાં કહેલો સ્વધર્મ પાળનારની ઉત્તમ મતિ થાય છે. માટે તું તારું શાસ્ત્રોક્ત કર્તવ્ય કર. (૨૧ થી ૨૪).

અધ્યાય સત્તરમો

શાસ્ત્રના વિધિનિષેધની (શું કરવું અને શું ન કરવું તે જાણતમાં શાસ્ત્રએ કરેલી આગાહી) ઇરાદાપૂર્વક અવગણના કરીને જે માણસ પોતાની મરજીમાં આવે તેમ કામ કરે છે તેની શી દશા થાય છે તે

તો ગયા અધ્યાયના ૨૩મા શ્લોકમાં કહ્યું. પણ ૫૬૦ ને કરતા હોય તે પ્રમાણે શ્રદ્ધાથી કરવા જતાં અજણપણે શાસ્ત્રના વિધિનિષેધનો ભંગ ઠોઠ માણસથી થઈ આવે તો તેની કયા અવસ્થા કહેવાય— સાત્ત્વિક, રાજસ કે તામસ ? એવો પ્રશ્ન અર્જુનને પૂછ્યો. (૧).

તેના જવાબમાં શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે શ્રદ્ધા ત્રણ પ્રકારની હોય છે : સાત્ત્વિક, રાજસ અને તામસ. માણસનો આ જન્મનો સ્વભાવ એના પૂર્વ જન્મના ધર્મ વગેરે સંસ્કારથી બધાયો હોય છે. જેવો જેનો સ્વભાવ તેવી તેની શ્રદ્ધા, અને જેવી જેની શ્રદ્ધા તેવી તેની સાત્ત્વિક, રાજસ કે તામસ અવસ્થા. આમ ઠેકની શ્રદ્ધા કેવી છે તે ઉપરથી એ માણસ કેવો છે તે જાણી શકાય છે. (૨, ૩) વળી કોણ કોને પૂછે છે તે ઉપરથી પણ માણસ કેવો છે તે જાણી શકાય છે. (૪). (સાત્ત્વિક, રાજસ અને તામસ એ ત્રણ અવસ્થામાંથી સાત્ત્વિક અવસ્થા સારી છે, પણ) જે લોકો પોતાના રાજસ અને તામસ સ્વભાવનું અભિમાન રાખીને તપ વગેરે કરવામાં વિધિનિષેધ પાળતા નથી એમનાં સ્વભાવ અને શ્રદ્ધા આસુરી છે (૫, ૬).

ત્રણ જાતના સ્વભાવને લીધે આહાર, યજ્ઞ, તપ, દાન વગેરે ક્રિયાઓ પણ ત્રણ જાતની હોય છે. કોણ કેવી રીતે ક્રિયા કરે છે તે ઉપરથી પણ એની અવસ્થા જાણી શકાય છે માટે કેવાં આહાર, યજ્ઞ, તપ અને દાન સાત્ત્વિક, રાજસ કે તામસ કહેવાય તે સાંભળ. (૭). આટલું કહીને શ્રીકૃષ્ણે ત્રણ પ્રકારનાં આહાર, યજ્ઞ, તપ અને દાનનું વર્ણન કર્યું. (૮થી ૨૨).

આ ઉપરથી અર્જુનને કદાચ શંકા થાય કે જે બધાં કર્મ (ક્રિયા) સંદોષ અને બંધનકર્તા હોય તો પછી એ સાત્ત્વિક, રાજસ કે તામસ ગમે તે પ્રકારનાં હોય એ બધું સરખું જ છે. તેથી શ્રીકૃષ્ણએ કહ્યું કે ‘ઓમ્ इति ब्रह्म,’ ‘तद् त्वम् असि,’ ‘सत् पय सौम्य इदम् अग्ने आसीत्’ વગેરે વેદવાક્યોમાં પરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ ઐ, તદ્ અને સત્ એ ત્રણ શબ્દોથી વર્ણવેલું છે. તેથી પરબ્રહ્મને

ઔતસત્ કહી શકાય એવે પરબ્રહ્માથી નિર્માણ થયેલા બ્રાહ્મણો, વેદો અને યજ્ઞો ઔતસત્માથી નિર્માણ થયા છે એવું પણ કહી શકાય. (૨૩) આમ હોવાથી બ્રહ્માદી લોકો ઔત્સાહિકતાથી શાસ્ત્રોક્ત કર્મ કરે છે, મુમુક્ષુઓ તદ્દ બોલીને યજ્ઞ, દાન અને તપ નિષ્કામ સુદ્ધિથી કરે છે (૨૪, ૨૫) જન્મ્યુ (થતુ). સુધરવું સત્કર્મ, યજ્ઞ તપ અને દાન વગેરે ધર્મક્રિયામાં સ્થિરતા તથા યજ્ઞાર્પણ કરેલા કર્મ-એ પાત્ર અર્થમાં સત્ શબ્દ નપરાય છે (૨૬, ૨૭) તેથી ઔતસત્ બોલીને કરેલું કામ (ફળની આશા નિના કરેલું કામ, ધર્મરત્ને અર્પણ કરેલું કામ, સત્કર્મ) શાસ્ત્રના નિધિનિષેધના ભગ રૂપી દોષવાળું હોય તો પણ નિર્દોષ બની જાય છે, પણ સારિત્ક શ્રદ્ધા વિના કરેલી યજ્ઞ, દાન, તપ વગેરે ક્રિયા અસત્ એવે ખરાબ કહેવાય છે એની ક્રિયા આ લોકમાં અને પરલોકમાં નકામી છે (૨૮)

અધ્યાય અકારમો

‘મન્યાસ આશ્રમમાં મન્યાસી કર્મનો પણ મન્યાસ કરે છે, પણ તમે કહો છો કે ફળની ઇચ્છા છોડીને જે પોતાનું શાસ્ત્રોક્ત કર્તવ્ય કરે છે તે મન્યાસી છે (અધ્યાય ૬ શ્લોક ૧) ત્યારે સન્યાસનું અને સાત્ત્વનું સાચું રસરૂપ, ખરું રહસ્ય શું ? શું છોડી દેવાથી મન્યાસ કયો કહેવાય ? અને શું છોડી દેવાથી સાત્ત્વ કયો કહેવાય ?’ આવો પ્રશ્ન અહીંને નવારે ચોખવટ કરવા માટે પૂછ્યો (૧)

એના જવાબમાં શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે ફળની ઇચ્છાથી કરનાના કામનો ન્યાસ કરવો (છોડી દેવો) એને મન્યાસ કહે છે અને જ્યાં કર્મના ફળનો લાભ કરવો એને લાભ કહે છે (દાખલા તરીકે ગુસ્સા રૂપી ફળની ઇચ્છાથી કરનાનો જ્યોતિષ્ટામ યજ્ઞ ન કરવો એ સન્યાસ છે અને નિષ્કામ સુદ્ધિથી પણ કર્મ કરતા કરતા કર્મનું જે ફળ કરનારને વશુષ્ટ્યું પણ મળે તેનો લાભ પોતે ન ઇલાનતા એ લાભ પર

માત્રાને ચરણે ધરી દેવો, એ લાભનો પ્રાણીમાનના હિત માટે ઉપયોગ કરવો તેને ત્યાગ કહે છે) (૨)

દેટલાક કહે છે કે બધા કર્મ બંધનરૂપ હોનાથી બધા કર્મને ત્યાગ કરવો, ખીજા દેટલાક કહે છે કે યજ્ઞ, દાન અને નપની ક્રિયા ન હોડવી એ બાબતમા મારો યોગ્ય મત એવો છે કે આસક્તિને અને ફળનો ત્યાગ કરીને યજ્ઞ, દાન અને તપ પશ્ચ કરના જોઈએ. (૩ થી ૬) કોઈએ પોતાના શાસ્ત્રોક્ત કર્મ છોડના જોઈએ નહિ. જે માણસ શાસ્ત્રોક્ત કર્મ-ન્ય મોહને લીધે કરતો નથી તેનો ત્યાગ તામસ છે, દુષ્કર્મ કે હાડમારીથી ગંભીરને કરતો નથી તેનો ત્યાગ રાજસ છે પણ જે માણસ આસક્તિ અને ફળનો ત્યાગ કરીને શાસ્ત્રોક્ત કર્મ કરે છે તેનો ત્યાગ સાત્ત્વ છે (૭ થી ૧૦) શરીર છે ત્યા સુધી બધા કામનો ત્યાગ થઈ શકે નહિ, પણ કર્મના ફળનો ત્યાગ કરવો જોઈએ હવે, કામનું ફળ ત્રણ પ્રકારનું હોય છે સુખ, દુષ્કર્મ અને સુખદુષ્કર્મ જોઈએ એમાં જોઈએ ફળ સંન્યાસીને મળતું નથી, કારણ કે જોઈએ ફળની આશા છોડેલી હોય છે (૧૧, ૧૨)

કાર્ય માટે યોગ્ય રથળ, યોગ્ય કર્તા (કામ કરનાર), યોગ્ય સાધનો, યોગ્ય ક્રિયાઓ અને અનુકૂળ દેવ એ પાંચ બાબતો ઉપર સારા કે ખરાબ કાર્યની સિદ્ધિ (સફળતા)નો આધાર છે તો પછી એકસો કર્તા કાર્યની સફળતાનો બધો યજ્ઞ ખાટી જવા માટે તે બરાબર નથી તેથી 'હું કર', 'હું કરુ', એવું માનનાર અણસમજી છે અમુક કામ મેં કર્યું એવો લાભ જેને યજ્ઞ નથી તેણે એ કામ કર્યું છે એવું કહેવું જોઈએ નહિ તેમજ અમુક કામ મેં કર્યું છે માટે એવું ફળ મને મળશે એ વિચારથી જેની બુદ્ધિ બગડતી નથી તેને એ કામ બંધનરૂપ થઈને નડતું નથી (૧૩ થી ૧૭)

કોઈ પણ કામ સાચોપાચ કરવા માટે પહેલાં કર્યું કામ કરવાનું છે તે (જ્ઞાન), એ કામ થી રીતે કરવું તે (શાન) અને એ કામ કરવાનો વિચાર કરનાર (પરિણતા) દેવો છે તે એ ત્રણ બાબતોનો

પૂરો વિચાર કરવો પડે છે. આને કર્મચોદના કહે છે. ત્યાર પછી કામ કરનાર (કર્તા) સાધનો (કરણ) થી નક્કી કરેલું કામ (કર્મ) કરે છે. આને કર્મસંગ્રહ કહે છે. આમ હોવાથી, કર્મ બંધનરૂપ થશે કે નહિ તેનો આધાર જ્ઞાન, જ્ઞેય, યાતા, કરણ, કર્મ અને કર્તા કેવાં છે એના ઉપર રાખે છે. તેથી શ્રીકૃષ્ણે જ્ઞાન, કર્મ અને કર્તાના સાત્ત્વિક, રાજસ અને તામસ એ ત્રણ ભેદ પાડીને એમનાં ભુદાં ભુદાં લક્ષણ કહ્યાં. (૧૮ થી ૨૮).

હવે, કામ કરતા પહેલાં કામ વિષે ચારે પાસનો વિચાર કરીને નિર્ણય કરનાર બુદ્ધિ, નિર્ણય કર્યા પછી એ નિર્ણયને પાર પાડવા માટેની દૃઢતા (ધીરજ) અને કામ કરીને મેળવવા ધારેલું સુખ : એ ત્રણ કેવાં છે તેના ઉપર પણ કામ બંધનરૂપ થઈ પડશે કે નહિ એનો આધાર છે. તેથી શ્રીકૃષ્ણે બુદ્ધિ, ધૃતિ (ધીરજ) અને સુખના સાત્ત્વિક, રાજસ અને તામસ એ ત્રણ ભેદ પાડીને એમનાં ભુદાંભુદાં લક્ષણ કહ્યાં. (૨૯ થી ૩૯). જે કામમાં જ્ઞાન, જ્ઞેય, પરિણામ, કરણ, કર્મ, કર્તા, બુદ્ધિ, ધૃતિ અને સુખ એ નવ વાના સાત્ત્વિક હોય તે કામથી નથી પુણ્ય થતું કે નથી પાપ લાગતું. તેથી એ કામ (પછી ભલે ને એ ચોક્કે લોકને ઉણવાનું કામ હોય (૧૭)) જન્મમરણના બંધનમાં નાખી શકતું નથી.

ત્રણ ગુણનું ન બન્યું હોય એવું આખી સૃષ્ટિમાં કંઈ નથી. (૪૦). માણસોનો સ્વભાવ પણ ત્રણ ગુણનો બનેલો છે. એમાં કેટલાકનો સ્વભાવ સાત્ત્વિક, કેટલાકનો રાજસ અને કેટલાકનો તામસ હોય છે. આ જિન્ન સ્વભાવના ધોરણે ચાર વર્ણ (ચાર મુખ્ય વર્ગ, નાતો) પુખ્ત છે, અને દરેક વર્ણને માટે પોતપોતાના સ્વભાવને અનુરૂપ કામ નક્કી થયાં છે, કે જેથી વ્યવહાર સરળ બને. (૪૧). કયા વર્ણ માટે નિયત (નક્કી થયેલાં) કામ (કર્તવ્ય, ધર્મ) કયા છે તે ગણાવીને (૪૨ થી ૪૪) પછી શ્રીકૃષ્ણે કલુ' કે કોઈ કર્મ તદ્દન દોષ વિનાનું હોતું નથી તેથી પોતાના વર્ણ માટે નક્કી થયેલાં શાસ્ત્રોક્ત

કર્મ દોષવાળાં હોય તો પણ એ સાત્ત્વિક રીતે કર્યા કરવાં એ પ્રજ્ઞ સેવા છે; એનાથી અંતે સિદ્ધિ મળે છે. (૪૫ થી ૪૮). સંન્યાસ (કામ્ય કર્મોનો ત્યાગ) કરવાથી નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિ મળે છે (૪૯), કામ ન કરવાથી નહિ (અધ્યાય ૩, શ્લોક ૪).

નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિ મળ્યા પછી માણસ શુદ્ધ બુદ્ધિ અને ધીરજ રાખે; વિષયો, રાગ, દ્વેષ, અહંકાર, બળ, ગુમાન, કામ, ક્રોધ, સંઘર્ષવૃત્તિ અને મમતા છોડે; એકાંતમાં રહે, યોગુ ખાય; વાણી, શરીર અને મનનો સંયમ રાખે, ધ્યાનમગ્ન રહે અને વૈરાગ્ય રાખે, એટલે એ બ્રહ્મરૂપ બને છે. (૫૦ થી ૫૩). બ્રહ્મરૂપ બનેલો માણસ મારી ભક્તિ પામે છે. (૫૪) મારી ભક્તિથી એ મારું સાચું સ્વરૂપ સમજે છે અને મારામાં ભળી જાય છે. (૫૫). મારામાં રહે રહે એ બધાં કામ કરે છે અને મારી કૃપાથી એ મારા પરમ પદને પામે છે. (૫૬).

(આમ, ઈશ્વરાર્પણ બુદ્ધિથી નિષ્કામ નિયત કર્મ કરવાથી બ્રહ્મરૂપ (જીવન્મુક્ત) થવાય છે અને જીવન્મુક્તની અવસ્થામાં પણ એ જ રીતે નિયત કર્મો કર્યા કરવાથી અંતે પરમ પદ મળે છે.) માટે, હે અર્જુન, તું પણ એ રીતે તારું નિયત કર્મ કર. જો અહંકારથી તું મારું નહિ માને તો તારું પતન થશે. (૫૭, ૫૮). અત્યારે તું અજ્ઞાનને વશ થઇને લડવાની ના પાડે છે પણ તારો જાતિસ્વભાવ તને લડ્યા વિના જીપીને જોડવા નહિ દે. (૫૯, ૬૦). બધાં પ્રાણી આ મંસાર રૂપી નાટકનાં પૃતળાં છે. ઈશ્વર એમના હૃદયમાં રહે રહે એ બધાને પોતાની માયાથી નચાવે છે. આ માયાના નાચમાંથી છૂટવાને તું માયાના માલીકને જ સરણે જ (એ રાખે તેમ રહે, એ કરાવે તેમ કર), તો તારા ઉપર એની કૃપા થશે અને તું પરમ પદ પામીશ. (૬૧, ૬૨).

મેં તને ધણું શુભ જ્ઞાન કહ્યું. એના ઉપર પૂરો વિચાર કરીને પછી તને ઠીક લાગે તેમ કર. (૬૩). તું મને બહુ વહાલો છે તેથી હું તને તારા લાભની ગુણમાં શુભ વાત ફરી કહું છું કે બધા ધર્મો

છોડીને તું મારે જ શરણે આવ એમ કરવાથી તું સર્વ પાપમાથી છૂટીને મને પામીશ (૬૪ થી ૬૬)

આટલું કહ્યા પછી ગીતાનું જ્ઞાન કોને ન કહેતું તે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું (૬૭), કારણ કે જ્ઞાનની લાયકાત વિનાના માણસને હાથે જ્ઞાનનો દુરુપયોગ થાય છે પછી શ્રી કૃષ્ણે કહ્યું કે મારા લક્ષ્મીને ગીતાજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવો એ મારી લક્ષ્મી કરવા પરાખર છે એવો ઉપદેશ કર ના જ મને સૌથી વધારે ગમે છે (૬૮, ૬૯) આ ગીતાનો અભ્યાસ કરવો એ જ્ઞાનમય કરવા પરાખર છે (૭૦) દોષદૃષ્ટિ રાખ્યા વિના શ્રદ્ધાથી ગીતા સાલળનારનો શુભ લોકમાં વાસ થશે (૭૧)

આટલું કહીને શ્રી કૃષ્ણે અર્જુનને પૂછ્યું કે ભાઈ, તારો અજ્ઞાન નો મોહ ટળ્યો કે નહિ ? (૭૨) એના જવાબમાં અર્જુને કહ્યું કે હવે મારી જ્ઞાન ઠેકાણે આવી છે, મને કંઈ શંકા રહી નથી અને હું તમારા ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તીશ (૭૩)

શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનનો આ આખો સવાદ સંજય ઘેર બેઠે સાલળીને ધૃતરાષ્ટ્રને કહેતો હતો તેણે (સંજયે) હવે કશું કે હે ધૃતરાષ્ટ્ર, બ્રાહ્મણની કૃપાથી સાલળેસો આ આખો અતિ અદ્ભુત સવાદ અને કૃષ્ણનું પેલું અતિ અદ્ભુત વિગટ રૂપ (અધ્યાય ૧૧) મને યાદ આવ્યા કરે છે અને મારા રવાડા જિલા મર્ષ જન્ય છે (૭૫ થી ૭૭) જ્યાં જ્ઞાન અને કર્મ ભેગા હોય, જ્યાં કળ અને બળ ભેગા હોય, જ્યાં જ્ઞાનપૂર્વક કર્મ થાય, ત્યાં લક્ષ્મી, વિજય, ઐશ્વર્ય અને નીતિ સદાને માટે નક્કી હોય છે (૭૮)

ગીતાકોશ

સક્ષિપ્ત સંજ્ઞાના ખુલાસા

આ -આનંદગિરિ

ટિ.-સૌકમાન્ય બાળ પ્રગાધર ટિળકનું આમહુલગ્રનદ્વગીતારહસ્ય
અથવા કર્મયોગશાસ્ત્ર

વેં.-શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા પર શ્રીવે કટનાથની બહાન દગિરિ વ્યાખ્યા

શં.-શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા પર શાકર ભાષ્ય

૧૨/૩- અધ્યાય ૧૨, શ્લોક ૩

અર્થિત્ય-મનથી ન બળી શકાય એવું (૨/૨૫ વે)

અમ્યુત-પતન નિનાનું

અન-અનાદિ, જેને જન્મ ન હોય એવું

અદ્રોહ-દગે ન દેવો

અધ્યાત્મ-૧ પરમાત્મા મંમથી, ૨ બહાસાન

અનાદિ-જેની કદી શરૂઆત ન થઈ હોય એવું

અનિર્વેદ્ય-એકરૂપ (૧૨/૩)

અપાન-બહારથી અદર લેનાતો શ્વાસ (૪/૨૯ ટિ)

અપેશુન-ચાડીચુગલી ન કરવી તે

અપ્રમેય-પ્રમદ વગેરે પ્રમાણનો નિયમ ન હોઈ શકે એવું

અવ્યાસયોગ-મનને પ્રભુમય કરનાનો ફરી ફરી પ્રયત્ન કરવો તે

અવિકારી-જેમા કંઈ ફેરફાર ન થઈ શકે એવું

અવ્યક્ત-૧ આખવગેરે જ્ઞાનેન્દ્રિયોથી બળી ન શકાય એવું (૨/૨૫ વે),

૨ પ્રતિ, માયા (૮/૨૦), ૩ પરબ્રહ્મ (૮/૨૦)

અવ્યય-જેને અવયવ અને ગુણો ન હોનાથી જેના અવયવ અને ગુણો

આજા ન થઈ શકે એવું (૨/૨૧ વે)

અસાત્-ન હયાત, ખોટું

આત્મ, આત્મ-આત્મા

આદ્ય-પ્રથમ, મૂળ.

આજ્ઞા-સરળતા.

આસક્તિ-વળગણુ.

ઈશ્વર-શ્રવણ અને સૌ ઈશ્વર (૧૫/૮).

ઉવેખણું-અવગણના કરવી.

ઋક્-ઋગ્વેદ.

કર્મકાંડ-વેદમાં બતાવેલાં ધાર્મિક ક્રિયાઓ અને કર્મો.

કર્મઠિ-કર્મકાંડી, વેદિયા.

કર્મસંગી-પ્રવૃત્તિમાં આસક્ત લોકો.

કર્મેન્દ્રિય-વાચા, હાથ, પગ, ગ્રહ અને મૂર્ત્યન્દ્રિય - એ સ્થૂલ કામ કરવાની પાંચ ઇન્દ્રિયો.

કામ્ય કર્મ-ફળની ઇચ્છાથી કરવાનું કામ, આસક્તિ સાથે કરવાનું કામ.

કારવે-કરાવે, કરવાના કારણરૂપ થઈ પડે.

કાળે-વખત જતાં, યોગ્ય સમયે (૪/૩૮).

કિરીટ-મુગટ.

કુનેહ-યુક્તિ, ચતુરાઈ.

કુરોનંદન, કુરોઐષ-અર્જુન.

ક્ષેમ-મેળવેલાને સાચવી રાખવું તે (૨/૪૫ શ્લોક).

ગુણ-પ્રકૃતિના ત્રણ ધર્મ : સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્.

ગુણકર્મો-૧. ગુણો અને કર્મો (૩/૨૮), ૨. જુઓ ૧૮/૪૧.

ગુણાતીત-ત્રણ ગુણોને તરી ગયેલો.

ઘોષ-અવાજ.

ચરાચર-જડ અને ચેતન, સ્થાવર અને જંગમ.

જરા-ધડપણ.

જિજ્ઞાસુ-જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છાવાળો.

જ્ઞાન-જ્ઞાનજ્ઞાન.

જ્ઞાનેન્દ્રિય-આમડી, આંખ, કાન, શ્રવણ અને નાક.

મેય-મધુવા યોગ્ય, યાનનો વિષય, પરબલ.

તત્ત્વજ્ઞાનાર્થદર્શનમ્-તત્ત્વજ્ઞાનના અર્થનું (ફળનું) એટલે મોક્ષનું દર્શન
(અભ્યાસ, આલોચના)-(૧૩/૧૧ શં.)

તપ-જુઓ ૧૭/૧૪ થી ૧૬.

તીક્ષ્ણ-જલદ, તમતમુ.

તેજ-રુઆળ, પ્રભાવ (૧૬/૩)

ત્યાગ-જુઓ ૧૮/૨.

ત્રિગુણા-સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણ ગુણની બનેલી.

દ્વિ-દ્વિસ

દ્વીપ્તાગ્નિ-સળગતો અગ્નિ

દુસ્તર-પાર કરવી મુશ્કેલ

દંઘ-સુખદુઃખના કારણરૂપ ટાઢ, તાપ, માન, અપમાન, પાપ, પુણ્ય
વગેરે પરસ્પર વિરુદ્ધ પદાર્થોનું જોડકું. (૨/૪૫ શં.)

દ્વેષ-તિરસ્કાર, અણુગમો

ધનંજય-અર્જુન

ધમે-શ્વાસોચ્છ્વાસ લે

ધર્મ-કર્તવ્ય

દૃતિ-ધીરજ.

નિત્ય-સદા એકરૂપ રહેતું (૨/૧૧ વે.)

નિધાન, નિધિ-ભંડાર, બચાવેલી મૂડી (૬/૧૮ શં)

નિષ્કામ કર્મ-આસક્તિ છોડીને કરવાનું કામ

નિષ્ઠા-આસ્થા, તત્વીનપણું

નિષ્કમ્પ-કર્મો વડે ન લપટાઈ જાયની રિયતિ (૩/૩)

પદ્મપત્ર-કમળનું પાદકું

પર-૧. વધારે સક્ષમ, જીંડું, વ્યાપક વગેરે (૩/૪૨ શં), ૨. દર,
તરીને પાર મથેલું.

પરમ પદ-જુઓ ૮/૨૧

પહેલાંના ચાર-સપ્તર્ષિયા એ પહેલા થઈ ગયેલા વાસુદેવ, સંકર્ષણ,
પ્રદ્યુમ્ન અને અનિરુદ્ધ (ટિ)

પંડિત-ભુગ્ગો ૪/૧૯

પાર્થ-અર્જુન

પુરુષ-૧. ક્ષેત્રજ્ઞ, જ્ઞા (૧૩/૧૯), ૨. વ્યક્ત મુદ્ધિ (૧૫/૧૧)

પુરુષોત્તમ-ભુગ્ગો ૧૫/૧૧ થી ૧૮

પુનઃ-અગાર, ઢાંસો

પ્રકૃતિ-૧. માયા, સત્ત્વ, રજસ્સુ, અને તમસ્સુ એ ત્રણ ગુણો જેમા
સમ પ્રમાણમા હોય છે એણે મૂળ જડ તત્ત્વ, ૨. સ્વભાવ

પ્રજ્ઞા-બુદ્ધિ, સમજશક્તિ

પ્રમાદાસક્તિ-ખેદરકારીમા આસક્તિ

પ્રાણ-અદરથી બહાર નીકળતો શ્વાસ, ઉચ્છ્વાસ (૪/૨૯ ટિ)

બ્રાહ્મ-બ્રહ્મપણું

બ્રહ્મ-૧. પરબ્રહ્મ, ૨. માયા, ઈશ્વરની કૃપા કરવાની શક્તિ (૧૪/
૨૭ શ)

બ્રહ્મસૂત્ર-બાહરાયણે રચેલા વેદાંતના સૂત્ર

બ્રાહ્મી નિયતિ-બ્રહ્મમા હરીને રહેલું તે (૨/૭૨ શ)

ભાવ-બુદ્ધિની જુદી જુદી અવસ્થા (૧૦/૪, ૫)

ભૂત-૧. મહાભૂત, ૨. પ્રાણી, ૩. જે કંઈ સર્જાયું હોય તે

ભૂતભાવન-ભૂતમાત્રને ઉત્પન્ન કરનાર (૧૦/૧૫ વં)

મધ્ય, મધિ-મધ્ય, મધ્યે

મરી-મરણ પછી

મહાધ્રુવા-મોટા ધનુષ્યવાળો

મહાબ્રાહ્મ-શાળા હાથવાળો

મહાભૂત-આકાશ, વાયુ, તેજ, પાણી અને પૃથ્વી

મહારથી-દસ હજાર યોદ્ધાઓ સામે એકલે હાથે લડી શકે એવો
પરાક્રમી યોદ્ધો

માણુવું-ભોગવું, મઝા કરવી

માર્ગશીર્ષ-માત્રસર મહિનો

મુમુક્ષુ-મોક્ષની ઇચ્છાવાળો

મૂઠ યોનિ-પશુ, પખી વગેરે જાત

મેધા-સમજશક્તિ

મેધાવી-આત્મજ્ઞાન રૂપી છુદ્ધિવાળો (૧૮/૧૦ શ.)

યજ્ઞુ-યજુર્વેદ

યજ્ઞ-જુઓ ૪/૨૪ થી ૩૩

યુક્ત-૧. જોડાયેલું, — યાત્રુ, ૨. સિદ્ધ યોગી

યોગ-૧. પરમાત્મા સાથે સબ્ધ કરવાનો ઉપાય, ૨. ચિત્તવૃત્તિનો

નિરોધ, ૩. ન મેળવ્યું હોય તે મેળવવું તે (૨/૪૫ શ.), ૪

પાપ કે પુણ્ય ન થાય એ રીતે કામ કરવાની યુક્તિ (૨/૫૦),

૫. ચિત્તની સમતા (૨/૪૮, ૬/૩)

યોગમાયા-અવ્યક્ત રૂપ છોડીને વ્યક્ત થવાની યુક્તિરૂપી માયા.

યોગારૂઢ-સિદ્ધ યોગી

યોગી-જુઓ ૫/૨૩, ૬/૧, ૧૨/૨

રસ્ય-રસભર્યો

રાગ-મમતા, આસક્તિ

રાજ-હે ધૃતરાષ્ટ્ર (૧/૧૮)

હાઉં-સમજે, અર્થે

રિપુ-દુશ્મન

વશી-સંયમી

વાટપાહુ-હુતારો

વાણી-સરસ્વતી (૮/૩૪)

વિગુણ-અધરો (આ)

વિજ્ઞાન-૧. મોક્ષ સિદ્ધાન્તના બીજા ચિત્ત, ચિત્ત, વગેરે વિષય અજ્ઞાન

તે (અમરકોષ) ૨. જુઓ ૭/૨

વિદ્યાહી-પયતા પયતા લાગ્યા વખત સુધી પિત કરતું કરતું હોજરીમા
પડ્યુ રહે એવુ દાખવા તરીકે, વાલ

વિપ્ર-બ્રાહ્મણ

વ્યક્ત-સાકાર જનેલુ, ચાનેન્દ્રિયોથી જાણી શકાય એવુ

શમ-મનની શાંતિ, સમતા (૬/૩)

શાંતિ-અનાદિ અને અનંત (૨/૨૦ વે)

શ્રી-લક્ષ્મી (૧૦/૩૪)

શ્રેષ્ઠ ગતિ-જુઓ ૮/૩૧

સત-૧. હયાત, ૨ સાચુ, ૩. જુઓ ૧૭/૨૬, ૨૭

સનાતન-અનાદિ (૨/૨૧ વે), ૨. પરાપૂર્વથી ચાલતું આવતું

સર્ગકાળે-સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થાય તે વખતે

સંઘાત-દેહ, ઇન્દ્રિયો, મન અને અહંકાર એ બધા જોના થાય તે
(૧૧/૬ વે)

સંન્યાસ-જુઓ ૧૮/૨, ૧૧

સંન્યાસી-જુઓ ૫/૩, ૬/૧

સામ-સામવેદ

સાંકલ્ય-સંકળતા

સાંખ્ય-૧. આત્મારૂપી તત્ત્વ (૨/૩૯ વે), ૨ બ્રહ્મજ્ઞાન (૨/૩૯ શ),
૩ તત્ત્વજ્ઞાની (૩/૩ શ)

સુખૂટ-ઝટ ખૂંટી જાય એવુ

સુણેલુ સુણવાનું-કર્મકાંડ અને જોના ફળ વિશે સાબળેલુ અને
સાબળવાનું

સુર-દેવ

સ્કંદ-કાર્તિકેય સ્વામી

સ્તુત્ય-સ્તુતિપાત્ર, સ્તુતિને લાયક

સ્થાણુ-સ્થિર

સ્થિર-શરીરમા ઘણા વખત સુધી ટકીને પોષણ આપે એવો (૧૭/૮)

સ્થિતધી, સ્થિતપ્રજ્ઞ-‘હું બ્રહ્મ છું’ એવી જોની પાડી સમજાય
યદ્ય ગર્હ હોય એવો માણુસ. (૨/૫૪ શં.).

સ્નિગ્ધ-ધી, તેલ, દૂધ વગેરેની ચીકાસવાળો.

સ્પૃશે-અડકે, સ્પર્શ કરે.

સ્વધા-પિતૃઓને આપેલું બલિદાન.

સ્વર્ગાકાર્તિને-સ્વર્ગને અને કાર્તિને.

હું મય-મારા મય, મદૂપ.

હું માં-મારામાં.

હું લીધે-મારે લીધે.

હૃદય-હૃદયને કામદો કરે એવો.

હોતાદિ-હોમ કરનાર વગેરે.

शुद्धपत्र

पातुं	लीटी	अशुद्ध	शुद्ध
३	२	धृतराष्ट्र	धृतराष्ट्र
३	१०	लीभ	लीभ
१३	१२	त्या	त्यां
२०	१५	मत्परः	मत्परः
२८	१४	ये मे	ये मे
३२	२४	बहवो	बहवो
६७	३	कहु,	कहु
७७	२२	जाति	जाति

વિજયશંકર ધનશંકર મુનશીનાં બીજાં પુસ્તકો

નામ	આવૃત્તિ	કિંમત
માદગીના કારણો	ત્રીજી	૦.૫૦
માદગીમા ઉપનાસ	ત્રીજી	૭૫૫ છે
જીવનચર્ચા	ચોથી	૦.૪૦
બાલબોધોદય (વૈદકના અકસીર ઉપાયો)	ત્રીજી	૬૫ અપ્રાપ્ય
ધરધરનો પૈઘ	ત્રીજી	૧.૫૦
પથ્યાપથ્ય (આરોગ્યની કૃત્તી)	બીજી	૩ ૦૦
અજ્ઞાગહદય	પહેલી	૧૨.૦૦
આયુર્વેદ યોગશતક	બીજી	૦.૭૫
વૈદ્યજીવન	પહેલી	૬૫ અપ્રાપ્ય

ત્રિપાઠી : બુકસેલર્સ : મુંબઈ-૨
